

P. 506

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES PHILOLOGIA

FASCICULUS 2

1967

C L U J

REDACTOR ȘEF:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTORI ȘEFI ADJUNCTI:

Acad. prof. ȘT. PÉTERFI, prof. AL. ROȘCA, membru corespondent al Academiei,
prof. I. URSU, membru corespondent al Academiei

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI FILOLOGIE:

Conf. M. GÁLFFY, prof. E. JANCSÓ, prof. I. PERVAIN, prof. R. TODORAN,
conf. M. ZACIU, conf. I. VLAD (redactor responsabil), lector M. HOMORODEAN
(secretar de redacție)

Redacția:

CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1
Telefon 1—34—50

SUMAR — TARTALOM

TUDOR ARGHEZI	7
I. PERVAIN, Date pentru o monografie despre Samuil Micu	9
JANCSÓ E., Bölöni Farkas Sándor északamerikai útleírása (Notele de drum din America de Nord ale lui Bölöni Farkas Sándor)	25
S. GOGA, Prezențe transilvănene la „Convorbiri literare” (până la 1900)	35
B. GERGELY P., Román eredetű szókincselemek a Magyar Tudós Társaság Zsebszótárában (Împrumuturile lexicale românești în primul dicționar ex- plicitiv al Academiei maghiare)	45
E. DRAGOȘ, Note asupra limbii în teatrul lui Liviu Rebreanu	57
ȘT. POP LELESCU, Terminologia diverselor ocupații în opera lui Mihail Sa- doveanu (I)	69
S. IERCOȘAN, Preocupări literare în paginile ziarului „Observatoriul” din Sibiu (1878—1885)	83
A. BĂN. V. TRIPA, A. LÁSZLÓ, Cu privire la bazele lingvistice ale predării foneticii limbii ruse	97
M. MARIN-CLOPOȚEL, I. ȘEULEANU, Aspecte ale influenței populare în limba poeziilor lui M. Beniuc	115
A. TROFIN, Observații cu privire la adaptarea terminologiei sportive de origine engleză în limba română	125
 Documentare	
A. RADU, Începuturile studierii limbii franceze în școlile românești din Tran- silvania (Secolul al XIX-lea)	131
Note bibliografice și recenzii	
Bibliografie dantescă (V. LASCU)	141
Fremdsprachenunterricht (Predarea limbilor străine) (M. SZILAGYI, E. SILL)	142
Henri Dieuzeide, Les techniques audio-visuelles dans l'enseignement (I. BACIU)	145
Ion Brăescu, Modernizarea metodelor de studiere a limbilor străine (I. T. STAN)	146

СОДЕРЖАНИЕ

ТУДОР АРГЕЗИ	7
И. ПЕРВАИН, Данные для монографии о Самуиле Мику	9
Э. ЯНЧО, Путевые заметки Бёлёни Фаркаша Шандора о Северной Америке	25
С. ГОГА, Трансильванские литераторы в редакции журнала „ <i>Convorbiri literare</i> “ (до 1900 г.)	35
П. Б. ГЕРГЕЙ, Румынские лексические заимствования в первом толковом словаре Венгерской академии	45
Е. ДРАГОШ, Заметки о языке театра Ливии Ребряну	57
Ш. ПОП-ЛЕЛЕСКУ, Терминология различных занятий в творчестве Михаила Садовяну (I)	69
С. ЙЕРКОШАН, Вопросы литературы в газете „ <i>Observatoriul</i> “, печатавшейся в Сибиу с 1878 г. по 1885 г.	83
А. БАН, В. ТРИПА, А. ЛАСЛО, Относительно лингвистических основ преподавания фонетики русского языка	97
М. МАРИН-КЛОПОЦЕЛ, И. ШЕУЛЯН, Аспекты народного влияния в поэтическом языке М. Бенюка	115
А. ТРОФИН, К вопросу об адаптации спортивной терминологии английского происхождения в румынском языке	125
Документация	
А. РАДУ, Введение изучения французского языка в румынских школах Трансильвании (XIX век)	13
Библиографические заметки и рецензии	141

CONTENTS — SOMMAIRE

TUDOR ARGHEZI	7
I. PERVAIN, Data for a Monograph about Samuël Micu	9
E. JANCSÓ, Bölöni Farkas Sándor's Travelling Notes from North America	25
S. GOGA, Présences transylvaines dans „Convorbiri literare” (jusqu'à 1900)	35
P. B. GERGELY, Romanian Lexical Borrowings in the First Explanatory Dictionary of the Hungarian Academy	45
E. DRAGOȘ, Notes sur la langue du théâtre de Liviu Rebreanu	57
ȘT. POP-LELESCU, La terminologie des différentes occupations dans l'oeuvre de Mihail Sadoveanu (I)	69
S. IERCOȘAN, Literary Concerns in the Pages of "Observatoriul" of Sibiu (1878—1885)	83
A. BĂN, V. TRIPA, A. LÁSZLÓ, Sur les bases linguistiques de l'enseignement de la phonétique de la langue russe	97
M. MARIN-CLOPOȚEL, I. ȘEULEANU, Aspects of the Folk Influence in the Language of M. Beniuc's Poetry	115
A. TROFIN, Some Notes on English Sports Terms in Romanian	125

Documentation

A. RADU, Les débuts de l'étude du français dans les écoles roumaines de Transylvanie (XIX ^e s.)	131
--	-----

Bibliographic Notes and Books — Notes bibliographiques et les livres parus	141
--	-----

TUDOR ARGHEZI

Istoria culturii românești și-a adăugat un loc de pelerinaj: Mărtisorul. Și odată cu acesta, experiențele fundamentale pentru cititorul de poezie, inițierile sortite să fie marile descoperiri ale lumilor poetice vor face un popas hotărîtor la acest sanctuar. Poezia lui Tudor Arghezi trece definitiv în conștiința estetică a poporului român, ca un argument al tăriilor lui, ca un argument pilduitor al înțelepciunii și sensibilității acestui neam.

Dacă prin *Cîntare omului* se compune dramatic și tulburător viziunea sociogonică asupra istoriei umanității, poezia lui Tudor Arghezi, în dimensiunile ei vaste, rescrie o istorie spirituală, unică și măreață a omului de pe aceste meleaguri. Poetul făurar de mari frumuseți ale cuvîntului, poetul care descoperă noi taine ale vieții, poetul meșteșugar, care preface sunetele investindu-le cu puteri uimitoare dînd strălucire astfel limbii strămoșilor, ne apare în aceste zile în toată măreția lui simplă. Pentru că Arghezi creează dînd viață lucrurilor, oprind sau modificînd mișcarea naturii, edificînd după criteriile proprii marelui artist imaginea omului, a întregului său univers. Tudor Arghezi are darul identificării cu toate valorile superioare ale spiritului și ale mecanismului inefabil al vieții. E cînd omul aplecat spre glie pregătindu-i miracolul germinației și al roadelor lui, cînd deținătorul tuturor neliniștilor rostind întrebări, răzvrătindu-se sau umilindu-se pentru o clipă ca apoi să afirme experiențe esențiale ale cunoașterii și ale certitudinilor cunoașterii.

Arghezi retrăiește — și de aceea poezia lui rămîne una dintre experiențele definitive ale contemporanului nostru — toate ipostazele omului cu năzuințe mărturisite sau bănuite doar, cu dureri scrîșnite și cu bucuriile marilor împliniri sociale ale veacului nostru. Tudor Arghezi s-a supus legilor poeziei, datoriiilor și îndemnurilor ei, s-a supus îndemnurilor venite de la străbuni, convertindu-le durerile în trepte ale poeziei; Tudor Arghezi a dat ascultare îndemnurilor venite din bățile de inimă ale oamenilor ascultîndu-le durerile și sentimentele, iubirile și bucuriile frumosului, ale materiei și ale spiritului. Întocmai olarului elogiât într-unul din poemele sale poetul dă viață lutului, „îi

dă cuvînt", puterea de a comunica mesajul strămoșilor, căutările urmașilor, cuceririle contemporanilor săi din ultimele decenii. Dînd cuvînt tuturor semnelor vieții, Arghezi a construit cu adevărat un univers plinar. Un univers al oamenilor și al lucrurilor, al viețuitoarelor, al pil-delor ascunse în tilcul fabulelor. Tudor Arghezi ne apare astfel la acest ceas al unor lecturi îndurerate în ipostaza de reprezentant spiritual al poporului său. *Cuvînte potrivite*, carte de poeme care se situează printre valorile cele mai de seamă ale limbii noastre, va rămîne pentru toate generațiile ce vor veni prilejul unor descoperiri și al confruntării cu puterea de exprimare a limbii. Iată de ce, pentru elevul și dascălul de limbă românească operele lui Arghezi sînt, la toate stadiile școlii și ale experienței ucenicului și dascălului, un moment ce nu poate fi ocolit. Copilul va rosti o dată cu primele lecturi poeziile lui Arghezi făurite din acea mare dragoste a poetului pentru universul microscopic și pentru tainele lui fermecătoare. Adolescentul și, mai apoi, tînărul chemat de pasiunea pentru metafora poetică vor descifra traiecțiile umanității în *Psalmi*, strălucirile verbului descins adesea din zone ale folclorului din *Florile de mucigai* și vor intona elegiac poezii ale dragostei și ale morții, vibrînd mai apoi la imaginea răscolitoare a lui 1907 sau a destinului prometeic al omului modern.

Grandiosul și miniaturalul, semnele înflorate ale comorilor de limbă, „pulberi de fum” și un neîntrerupt dialog cu omul fac din poezia lui Arghezi o carte de căpătîi a spiritualității românești.

Iată de ce dascălul și tînărul ce se inițiază în frumusețile cuvîntului ingenunchează azi în fața leșpezii de la Mărțișor cu sentimentul că destinul poeziei argheziene se va înscrie de acum înainte sub semnul care numește tot ceea ce e nepieritor și esențial pentru omenire. Experiențele descoperirii și redescoperirii poeziei argheziene vor continua, vor adăuga noi date și noi înțelesuri. Este acesta indiciul valorilor indelebile, al cărților ce stau scrise în fața oamenilor așteptînd noi și noi interpreți. De aici pornesc semnalele eternității. Poezia lui Arghezi le lansează în lume, iar toți cei care se vor ridica la înțelegerea ei vor ingenunchia în fața leșpezii de la Mărțișor: loc de pelerinaj și mărturie a frumuseților artei.

DATE PENTRU O MONOGRAFIE DESPRE SAMUIL MICU

de
IOSIF PERVAIN

I. Biografia lui Micu au arătat că în prima jumătate a anului 1773 cărturarul ardelean a petrecut un timp la Viena, participînd la discuțiile purtate în jurul reducerii sărbătorilor religioase și la solemnitatea sfințirii ca episcop a lui Grigore Maier, în calitate de diacon¹. Înaintea biografilor săi Micu însuși a narat, cu amănunte, mergerea sa la Viena, în volumul al IV-lea din *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*: „... Într-aceea, pînă a-și isprăvi Grigorie Maier lucrările sale în Viena împărăteasa au poruncit să se adune episcopii uniți din Ungaria și din Ardeal în Viena, ca să împuțineze sărbătorile... La acest săbor..., din Ardeal, cu episcopul Grigorie Maier au fost Silvestru Caliani, Ignatie Darabant și eu, Samuil Clain... Într-acest săbor întii s-au lucrat pentru împușinarea sărbătorilor. Apoi au fost multă price pentru nește sfinți rusești, pre carii episcopul de la Muncaci îi pusă în *Anaxariu*... Altă price au fost pentru sinvolul sfîntului Atanasie... De aici s-au dat prileji a să face întrebare: pune-să-va și la români, în Credeu, „carele de la Tatăl și de la Fiul purcede”? Episcopul Bojișcovic, și Grigorie, și Bastașici tare sta ca să se puie. Episcopul Bacinski, cu muncăcenii, și noi, adecă Silvestru Căliani, Ignatie Darabant și eu, tare am stătut împotrivă să nu să puie în Credeul românesc „de la Fiul”, ci să rămîie cum mai înainte au fost. Lucrul acesta s-au dat și la împărăteasa, iar împărăteasa — prin decretumul său — au poruncit ca să nu să adaugă (sic) la români în Credeu și „de la Fiul”... Altele ce s-au mai isprăvit întru acel săbor să pot vedea în faptele acelu săbor, și de la

¹ Vezi D. Popovici, *Literatura română în epoca „luminării”*, Cluj, Litografia „Nițescu”, 1939, p. 165; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, Buc., 1964, p. 42; Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, *Studiu introductiv la Samuil Micu, Scrieri filozofice*, Buc., 1966, p. 15.

impărăție întărită, și trimis la toate episcopiile unite, în Țara Ungurească și în Ardeal”².

„Faptele acelui săbor” pot să fie într-adevăr reconstituite pe baza proceselor verbale din *Protocollum sessionum anno 1773 Viennae celebratarum*, astăzi în posesia Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj³. Cercetarea actelor consacratei duce la constatări importante, care privesc opera de culturalizare a maselor românești din Transilvania și lupta noastră de emancipare socială și națională.

*

În sfera preocupărilor de ordin economic și cultural, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea înseamnă pentru imperiul habsburgic, mai cu seamă de la 1760 înainte, o perioadă de efervescentă și de căutări febrile. Maria Terezia și Iosif al II-lea, ajutați de unii sfințici ai lor (Felbiger, Gerhard Van Swieten, Kaunitz ș.a.), elaborează legi și impun măsuri destinate să angajeze treptat viața imperiului pe calea dezvoltării capitaliste. Din multiple motive, absolutismul monarhic austriac a fost silit să atragă în lupta pentru dizolvarea „formelor sociale feudale” (Marx) și popoarele asuprite, ele reprezentând o forță fizică și un capital intelectual de care stăpânirea nu se putea dispensa. Victimă a credinței, curentă în secolul al XVIII-lea, că lecuirea nedreptăților sociale generate de feudalism este posibilă prin culturalizarea limitată a maselor, Curtea vieneză acordă în anii 1760—1790 o atenție susținută tipăriturilor și învățămîntului. Maria Terezia s-a gândit la amîndouă, atunci cînd a aprobat lui Iosif Kurzböck, în 1770, să înființeze la Viena un așezămînt tipografic, care să publice și cărți în sîrbește, grecește „și în

² *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor* (ms., Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj), vol. IV, p. 731—734. — Micu povestește astfel ceremonia sfințirii lui Grigore Maior: „Fiind în Viena acești episcopi, au făcut cuvîntare la împărăteasa ca sfințirea de curînd numiților episcopi, a Făgărașului și a Muncașului, să se facă în beserica și în curtea împărătească, înaintea împăratului și a împărătesii, carea împărăteasa au voit și au primit (*ibid.*, p. 734)... Într-aceea, vladica Grigorie Maier isprăvind acum toate lucrurile sale, în luna lui aprilie în 23 de zile, în beserica împărătească cea din curtea împărătească, de față fiind împăratul Iosif și împărăteasa Maria Terezia, toată curtea împărătească și domnime multă, de episcopul Vasile Bojșcovici s-au sfințit, după obiceiul grecesc, episcop; la carea liturghie și sfințire din Ardeal au fost preoți Silvestru Caliani și Ignatie Darabant. Diacon eu am fost și Avgustin. Toate s-au făcut grecește, după obiceiul și cu țermoniile besericii răsăritului, că episcopul Vasile nicecum și întru nimica n-au vrut să latinizăliască... La sfîrșitul liturghiei vladicul Maier au mers de au blagoslovit pe împărăteasa, iar împărăteasa i-au dat cruce scumbă și frumoasă, și inel, care vladicul Maier episcopiei le-au lăsat”, *ibid.*, p. 737—739.

³ Ms. lat. nr. 383. A fost descris, fără a i se accentua importanța, de Iacob Radu, în *Manuscriptele bibliotecii episcopiei greco-catolice române din Oradea Mare*, Buc., 1923, p. 42 (extras). Lucruri demne de reținut despre *Protocollum apud I. Tóth Zoltán, Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792*, Budapest, 1946, p. 256 și urm. Vezi și Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Budai-Deleanu (1784—1820)*, în „Cercetări de lingvistică” (Cluj), an. VI (1961), 2, p. 278, n. 2.

alte limbi orientale⁴. Primul cenzor pentru aceste cărți a fost un român (Grigore Maior): „Și fiindcă atuncea să făcuse tipografie rusască și românească în Viena, era de lipsă acolo un om carele să știe amîndoa limbile, — și cea rusască, și cea românească —, să fie țenzor, carele să vază întii cărțile și să judece vrednică este de tipariu. S-au milostivit împărăteasa Maria Terezia a-l numi țenzor și a-l aduce la Viena [pe Gr. Maior], în care lucru mult l-au ajutat și au lucrat Ioan Neagoe aghentul, văr al meu primare, feciorul protopopului Maniu din Armeni, că rușii de la Muncaci voia ei să dobindească acea stare⁵. Prin două din problemele dezbatute în „săbor”, acesta se leagă de activitatea tipografiei lui Kurzböck și de atribuțiile cenzorului însărcinat cu revizia publicațiilor în sîrbă, ruteană, română etc.

*

Samuil Micu a scris: „... Împărăteasa au poruncit să se adune episcopii uniți din Ungaria și Ardeal în Viena”. Cu adevărat, în urma unui decret al Mariei Terezia vin la Viena, în februarie 1773, episcopii Svidniței (Vasile Boșicicovici), Muncaciului (Andrei Bacinski) și Făgărașului (Grigore Maior), însoțiți de cîțiva colaboratori. Din partea eparhiei Făgărașului sînt prezenți, în afară de Maior, trei setnici consistoriali și canonici (Samuil Micu, Ignatie Darabant și Silvestru Caliani) și profesorul Augustin Chereși⁶. Vlădicii fuseseră convocați cu scopul de a examina temeinic situația greco-catolicismului și de a face propuneri pentru remedierea neajunsurilor. Consfătuirea a început la 1 martie 1773 și s-a prelungit pînă spre sfîrșitul lui aprilie⁷. În a doua ședință (16 martie) s-a fixat următoarea ordine de zi:

— întocmirea listei de cărți ce urmează să se tipărească la Kurzböck pentru greco-catolicii de diferite națiuni;

— desemnarea unui nou cenzor, în locul lui Grigore Maior, și indicarea atribuțiilor acestuia;

— reducerea numărului sărbătorilor religioase și revizuirea calendarului folosit de credincioșii greco-catolici;

— reglementarea veniturilor stolare și stabilirea măsurilor menite să asigure ordinea și disciplina în rîndul populației greco-catolice⁸. De

⁴ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902, p. 360—361.

⁵ Samuil Micu, *op. cit.*, p. 728—729.

⁶ În *Protocollum* numele lui Chereși e scris *Keressi* (la Tóth, Körössy). „Neputînd atunci veni”, episcopul de Oradea, Meletie Covaci, „au scris cărți cu carea înștiința că ce vor așeza într-acel săbor el bucuros le va primi”, Samuil Micu, *op. cit.*, 713; informația este confirmată de *Protocollum*, f. 24 r.

⁷ Durata conferinței a nemulțumit pe Maria Terezia; în 3 aprilie ea pune în vedere episcopilor să fie mai expeditivi; aceștia se justifică, vezi *Protocollum*, f. 18 r+v.

⁸ Textul latin: „1 De libris in Orientali Typographia Viennensi imprimendis; Secundo de subiectis, quibus orientalium librorum censura in futurum committi posset, candidandis ac proponendis; Tertio de festorum diminutione, et calendariis pro populis ritum graecum sequentibus deservituri accomodatione; Ultimo de stolarium proventum ordinatione aliisque ad bonum ordinem et disciplinam intra unitos populos introducendam pertinentibus tractetur”, *Protocollum*, f. 2 r.

asemenea, s-a mai stabilit cine anume să redacteze procesele verbale (Iosif Köröszury, agentul lui Grigore Maior la Viena), s-a atras atenția asupra caracterului secret al dezbaterilor și s-a motivat de ce era necesară participarea la ședințe și a celor din suita episcopilor: ca să se lărgească baza de masă a hotărârilor luate de episcopi. Purtind girul mai multor capete, ele vor trezi mai puține suspiciuni printre credincioși⁹.

Problema tipăriturilor a fost cercetată în mai multe ședințe. La căpătul lor s-a întocmit o listă, în care sînt înșirate titlurile cărților de publicat, grupate în două categorii: *pentru tineret* (Pro juventute) și *pentru adulți* (Pro adultis — mireni și fețe bisericești). În cea dintîi figurau: *un abecedar* — Libellus alphabeticus, *un catechism mic* — Catechismus parvus, *un Ceaslovăț* — Horologium parvum, și *Psaltirea* — Psalterium totum¹⁰, iar într-a doua: *Ceaslovul*, *Trebnicul*, *Octoihul*, *Apostolul*, *Triodul*, *Evangheliarul* (Evangelium, 4^{uor} libres Evangeliarum in singulos dies distributos continens), *Slujebnicul*, *Mineiul* (Mineia, id est libri in 12 menses distributi officia sanctorum in singulas dies digesta habentes). Acestea alcătuiau scrierile de primă urgență; în limita posibilităților, ele urmau să fie completate prin cazanii, prin „Catechismus maior sive Theologia moralis” ș.a.¹¹.

Întocmirea listei de cărți necesare și revizuirea textelor după care trebuia să se conducă Iosif Kurzböck au dat naștere la oțioase dispute teologice. Dezbaterile au vădit atașamentul majorității participanților față de rînduiele liturgice ale bisericii ortodoxe și atitudinii contrare oricărei schimbări de natură dogmatică. Ilustrative sînt în această privință declarațiile episcopului de Muncaci și ale lui Grigore Maior referitoare la filioque: dacă s-ar introduce în Credeu „și de la Fiul”, faptul ar da naștere la frămîntări în rîndul poporenilor grecocatolici: „... Interim tamen licet et ipse magnum metu futurae perturbationis diffiteri non possit, si repente in his rerum circumstantiis, particula *Filioque* ad Symbolum Constantinopolitanum insereretur” (Maior)¹². Concesiile făcute catolicismului, sub raport liturgic și dogmatic, purtau în sine pri-

⁹ „Ut ita auditis plurimum sententiis ac opinionibus ep(isco)pi facilius vota sua depromant; ea praeterea quae magis delicata sunt, magnamque ad animos clerici, populique praesertim rudioribus commovendos vim habere possit, non solo ep(isco)porum arbitrato, sed praesentibus de clero praecipuis acta, conclusamque fiat”, *ibid.*, f. 2. v.

¹⁰ Despre *Psaltire* s-a spus, în ședința din 17 martie, că este o carte foarte răspîndită și printre mireni, folosindu-se și la deprinderea copiilor la citit: „Psalterium totum -Liber in Orientali Ecclesia intra saeculares etiam admodum usitatus, ac ipsis quoque parvulis, legere incipientibus solitus”.

¹¹ Programarea pentru tipar a unui număr atît de mare de cărți bisericești se explică prin interdicția importului de cărți „din provincii străine” (=Țara Românească și Moldova), vezi Aug. Bunea, *op. cit.*, p. 360.

¹² *Protocolum*, f. 6 v. Declarația lui Bacinski: „Intra valachos in sua dioecesi commorantes inter quos Constantinopolitanum Symbolum absque particula *filioque* universaliter recitatur, ob additam hac particulam, in publico perturbatio aliqua exoriat, justum se omnino metum habere”, *ibid.*, f. 6 r.

mejdii de ordin național. De la 1700 încolo, această convingere prinsese rădăcini adânci în mintea românilor din Ardeal; prin declarația sa, Grigore Maior dădea glas unei păreri populare.

Epuizînd problema tipăriturilor, episcopii au trecut la examenul următorului punct din ordinea de zi: cenzorul și atribuțiile sale. Analiza avea loc într-o perioadă în care lupta pentru „secularizarea” vieții culturale era în pragul unei victorii răsunătoare: desființarea ordinului călugărilor iezuiți (23 august 1773), iar Curtea vieneză pregătea scoaterea cenzurii din mîinile autorităților bisericești. Ideea că „Die Zensur ist ein Politikum” fusese îmbrățișată de Maria Terezia și Iosif al II-lea, contribuind la grăbirea lucrărilor de definitivare a unui regulament modern al cenzurii, care să prevadă trecerea reviziei cărților în patrimoniul „puterii lumeste”, în patrimoniul statului¹³. Situat în acest context, felul în care s-a pus la consfățuire problema ce ne preocupă era perimat. În esență, episcopii au solicitat două lucruri: să fie consultați la elaborarea instrucțiunilor pentru cenzor și să se anuleze dispoziția potrivit căreia Adam Kollar, consilier laic, avea dreptul să exercite controlul ultim asupra scrierilor religioase greco-catolice ieșite de sub teascurile tipografiei lui Kurzböck. Ambele se găseau dincolo de granița orientării de atunci a statului habsburgic în domeniul complex și complicat al reviziei cărților. De altminteri, striațiuni de vetustețe se observă și în redactarea prescripțiilor pentru cenzor, dar aici nu ele predomină, ci sfaturile prielnice intereselor naționale românești, rutene și sirbești. Prescripțiile au fost cerute de Maria Terezia printr-un decret din 3 aprilie 1773. Le rezum, după originalul în latinește: cenzorul va ține seama, în primul rînd, de nevoile diecezelor și, ascultînd de povața episcopilor, se va îngriji de justa utilizare a spațiului tipografic; el va veghea, în mod deosebit, ca în cărțile admise la tipar să nu se strecoare nimic împotriva religiei catolice, a tipicului ortodox, a moravurilor și obiceiurilor îndătinate la popoarele cărora le sînt menite, nici împotriva bunului public ori a împăratului; dacă s-ar întîmpla să se ivească, în cursul reviziei, întrebări dificile ori dacă „cenzura supremă” ar pretinde lucruri greu de îndeplinit cu conștiința împăcată, cenzorul se va adresa episcopilor și se va conforma îndrumărilor date de ei; în sfîrșit, cenzorul trebuie să aibă o conduită exemplară, să fie cucernic, afabil, măiestru la vorbă, doct etc.¹⁴

¹³ Detalii apud Oskar Sashegyi, *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Beitrag zur Kulturgeschichte der habsburgischen Länder*, Budapesta, 1958, passim.

¹⁴ „Primo: Priusquam censor librorum aliquem censurandum summet, eiusdem tam necessitatem, quem utilitatem Dioecesium indigentiam prae oculis habendo et ipse perpendat, et episcopos consultat, ne per minus necessarios libros Typographia occupetur, et clerus ac populus pane spirituali necessario frustrentur. Secundo: Librum, quem necessitas, aut etiam communis nationum utilitas impri-mendum suaserit, summa cum attentione perleget, accurate revidebit, et quidquid religioni catholicae, quoad dogma, ritui graeco quoad typoca, seu rubricas ecclesiasticus et ceremoniales, bonitatem moribus, vel laudabili nationum consvetudini quoque modo contrarium ac incohaerens repererit, secundum exemplaria Romae, Leopoli et

Mult mai spinosă decît problema cenzorului s-a dovedit aceea a reducerii sărbătorilor prăznuite de biserica greco-catolică. Stăpînirea aprecia se că numărul lor nu trebuie să treacă peste 16. De la început, episcopi și sfinți spun — într-un glas — că împușinarea zilelor de sărbătoare va produce consternare în rîndul poporului, care ține la „tra-dițiile” sale. Acest considerent, situația diferită din fiecare dieceză, în ceea ce privește sărbătorile¹⁵, și faptul că în Transilvania greco-catolicii — inovînd — s-ar expune la critici dăunătoare cauzei unirii obligă so-borul la circumspecție și chibzuință. Discuțiile, care au fost cu siguranță mai aprinse decît arată slova protocolară, uscată, a proceselor verbale,

Balasfalvae castigatas procusa emendabit, factis et in charta appositis rationibus quare? quas rationes sine approbationis supremæ per Suam Sacratissimam Maiestatem constitutæ censuræ reverenter substernit. Prout etiam Tertio: Summa accurratione perscrutabitur censor, an in libro quem censurandam habet aliquid Augustissimis Suarum Ma(iest)atum Sacratissimarum Personis, earundemque supremo C° R° iuri, aut bono publico praeiudiciosum, perniciosum, suspectum aut quacunquæ demum ratione illicitum comperiat. Si ita a(n)madvertit, id totum summa cum attentione connotabit ac pro sua homagiali fideitate in scripto ad supremam censuram referet. Cum autem Quarto: In libris tam in Polonia quam in Magno Ducatu Lithuaniae recentius impressis idioma slavoussicum cum lingua vulgari in ipsis scaris atque ecclesiasticis libris permixtum observaretur neque grammatices et orthographiæ regulis exacte conformaretur. Hinc censor in eo omnem adhibebit operam, ut in sacris litteris et libris ecclesiasticis proprium et quantum fieri poterit genuinum slavo russicum idioma conservetur, quem in finem deserviet ipsi libri Leopoli antiquitus impressi ant etiam Kyoviae editi, pro Valachicis vero transylvanica et transalpina et transalpina exemplaria in quibus tamen prout et kyoviensibus latentes schismatis errores omnino evitet, dialectum videlicet imitando, non dogma sequendo, ni libris nihilominus catecheticis concinatoriis et his similibus ad captum rudis populis stylum accomodabit. Quinto: Hoc modo librum a se summa cum circumspectione perfectum, revisum, correctum ac per supremam revisionem approbatum, cum omnibus necessariis annotationibus typographo tradet imprimendum, inque eo advigilabit ut ordine, repartitione et dismembratione, quibus fieri poterit, optimis edatque vitando confusionem in exemplaribus moscoviticis reperibilem. Quod si Sexto: Gravior aliqua difficultas aut quaestio occurreret, aut per supremam censuram obmoveretur, ita ut in conscientia observaret se certi ac definiti aliquid statuere aut respondere non posse, tali in casu ep(iscop)is statum quaestionis cum rationibus proponet, et ab eorundem opinione praestolabitur. Quia vero Septimo: Magnopere verendum esset, ne intra libros pro graecis catholicis et schismaticis eadem in typographia imprimendis, commixtio, multas facile confusiones post se tractura, oriatur, censor in quibusvis libris ecclesiasticis in fronte libri semper hoc distinctivum ponet: *Pro usu graeci ritus catholicorum*. Denique Octavo: Censor vitam et actiones ita ordinet, ut praeter inculpatis mores, quos exemplaris pietas, matura conversatio, gravis affabilitas necnon litterarum studium etiam commendabiles efficiunt, ritum quem profitetur observet, neque extra gravem necessitatem ieiunia violet, aut in celebratione s(ac)rae liturgiae a rubricis ritualibus recedat, sed potius in eo adlaboret, ut hic com(m)orantes et adventantes non uniti propria ipsorum experientia edocti, sanctam unionem non in permutatione vel com(m)ixtione ritus, ut male opinantur, verum in professione eiusdem dogmatis consistere videant, eandemque minus horreant”, *Protocollum*, f. 18 și urm.

¹⁵ În dieceza Svidniței se prăznuiau, cu repaus duminical, 30 de săbători bisericesti în a Muncaciului 34, iar în episcopatul Făgărașului 29; repausul pricinuita seriose pagube materiale. — Teama de poporeni a episcopilor, pentru acceptarea propunerii împărătești de a se reduce sărbătorile, nu era lipsită de teme, cum atestă următoarea întimplare, petrecută la 3 ani după „săbor”: „La anul 1776... s-au făcut o mare turburare la țara Banatului, la Varșeț. Că avînd poruncă de la Curte vlăd(ica) de acolo, precum să nu mai ție sărbători precum au ținut, și fiind la oct. 26 de zile,

s-au încheiat cu câteva propuneri cuminți: Curtea să admită sporirea zilelor de sărbătoare de la 16 la 19; lista definitivă a sărbătorilor admise să fie comunicată, spre înfăptuire, mai întâi capilor bisericii ortodoxe sau, în ultimă analiză, reducerea să se aplice simultan de amîndouă bisericile: greco-catolică și ortodoxă. Propunerile trădează atmosfera incomodantă în care s-au desfășurat dezbaterile.

Chestiunea reglementării veniturilor stolare, înscrisă în ordinea de zi pe locul al 4-lea, a fost oarecum monopolizată de Grigore Maior, întrucît în eparhiile Svidniței și Muncaciului ea fusese rezolvată, nu ideal, cu un sfert de secol în urmă. Instrucțiuni, datînd din 1743, existau și pentru episcopatul Făgărașului, însă ele — arată Grigore Maior — nu au fost niciodată traduse în viață. Lucrate fără concursul vîldiciei și fără știrea clerului unit din Transilvania, de către un călugăr iezuit necunosător al stărilor locale, instrucțiunile acestea sînt arbitrare și nesocotesc toate decretele imperiale prin care i se garanta clerului greco-catolic egalitatea în drepturi cu cel roman-catolic. Nevrînd să ducă pe popi la săpă de lemn, nimeni nu le-a respectat. Răul se impune să fie înlăturat, prin trecerea reglementării în sarcina unui sinod diecezan, prezidat de episcop („... Atque ideo negotium, hocce ad Ep(iscopu)m et clerum delegandum, per eodemque in synode generali concludendum, atque Augustae Dominae, dein si eidem ita visum fuerit, humillime substernendum censerem“, *Protocollum*, f. 31 v.). Dezvăluirile lui Grigore Maior îl stîrnesc la vorbă și pe Andrei Bacinski al Muncaciului. În cuvîntul său, Bacinski dă în vileag — cu îndrăzneală — mizeria extremă a clerului greco-catolic maramureșean¹⁶ și numeroasele abuzuri ale „domnilor“ feudali. Ei sechestrează vaca țaranului mort,

la praznicul sfînt, marelui mucenic Dimitrie, mergînd oamenii la biserică și văzînd că nu să face slujba ca cînd este sărbătoare, nici trag clopotele după obicei, au întrebat pe preoți ce este aceasta de nu fac slujba precum să face la sărbători. Ei au răspuns că vlăd. au poruncit ca să nu să mai serbeaze atîtea sărbători, nici această sărbătoare; și auzînd aceasta oamenii au mers la vlăd., la rezedenție, și l-au întrebat ce este aceasta de au poruncit ca să strice sărbătorile. Răspuns-au că această poruncă au venit de la Curte; și auzînd aceasta norodul, s-au turburat și cu mare mînie și necinste au apucat pe vlăd, și l-au necinstit, rupîndu-i toată barba. Și făcîndu-să această zarvă, s-au sculat de la cazarme comendatul (sic) cu catanele care au fost supt comanda sa și au mers acolo: și văzînd aceea turburare, au poruncit la catane de au dat foc asupra lor, și 14 au omorît și vro 40 s-au rănit, și așa s-au potolit cea turburare, și vlăd. au scăpat cu viață“, N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în „Buletinul Comisiei istorice a României“, vol. XII (1932; pe copertă: 1933), p. 72; vezi și p. 72—73, unde se istorisește o întîmplare similară, de la Lipova. Cronicarul sfîrșește cu o invățătură: „Poate socoti fieștecine că cei proști și săraci mai tari și întăriți sînt în credință decît cei bogați și să țin înțelepți, că cei bogați pentru cinstea și mărirea cea deșartă a aceștia lumi să zmințesc și își schimbă credința“ (p. 73).

⁶¹ „Quod si tamen eo in Co(m)it(a)lu excessus quipiam hac in parte irrepissent, id extreme desolatae status clericalis in illo recte Comitatu conditioni adscribendum esse, utpote in qua plerique parochi nulla vitae media habentes, rusticana conditione peiorem experiantur, ut adeo si etiam ad excessus quospiam in desumenda stola, quandoque probabantur, commiseratione magis quam reprehensione digni videantur“, *ibid.*, f. 16 r.

ocupă samavolnic terenurile arabile, deposează pe preoți de locurile îngrășate cu „bălegar”. Subliniind că veniturile stolare asigură doar în principiu existența clerului greco-catolic și că acest cler este rău dezavantajat în comparație cu preoțimea protestantă și catolică, episcopii cer de la stăpânire: ridicarea de case parohiale și acordarea de teren suficient (*sesie*) preoților; scutirea caselor parohiale și a sesiilor de orice contribuție urbană; stabilirea contribuției anuale pentru popă, în bani sau în natură, a enoriașilor. Grigore Maior mai cere să se respecte privilegiile garantate clerului unit român prin Diploma leopoldină din 1699. Bacinski și Boșicicovici obiectează: o asemenea problemă nu intră în competența consfătuirii. Deci, Grigore Maior să aleagă o altă cale pentru a ajunge la liman.

În ședința a nouăsprezecea, ultima (24 aprilie), s-a stăruit din nou asupra sârăciei în care se zbătea clerul supus episcopilor de Muncaci, Făgăraș și Oradea („... Maxima in parte miser, egenus, omnium rerum penuria pressus, crassis passim ignorantiae tenebris sepultus, odiis schismaticorum, pariter ac latinorum expositus, delitescit”, *Protocollum*, f. 23 r.), s-au formulat doleanțe în legătură cu înființarea de școli „triviale”¹⁷ (acțiune sabotată de nemeșime) și s-au dat sugestii pentru propășirea „sfintei uniri”. Sugestiile au, cu excepția celei din urmă, un pronunțat caracter lumesc și îi plasează pe episcopi în rolul de sprijinitori ai luptei antif feudale. Pe lângă alte dovezi, așa ni-i arată rîndurile din *Protocollum* privitoare la ascensiunea meseriașilor greco-catolici și cerința ca nobilii să nu mai poată constrînge iobăgimea la robotă și în zilele de sărbătoare religioasă.

*

În paginile despre consfătuirea de la Viena din *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, Samuil Micu s-a mărginit să amintească — după cum am văzut — numai discuțiile pe teme de ordin oarecum secundar. Intenționat ori nu, el a lăsat nerelevate toate problemele de ordin social-politic. Criticile incidentale aduse Curții, atacurile fățișe adresate „domnilor” feudali, denunțarea abuzurilor în ceea ce privește robota, ostilitatea față de încercările de a impune schimbări în ritualul bisericii greco-catolice, darea în vileag a mizeriei în care trăia cea mai

¹⁷ „Subsistentia vero procurata, omnis sollicitudo c(ommu)ni(t)a tuum ac d(omi)no-rum terrestrium eo esset convertenda, ut scholae triviales quantum et in qua pluribus locis fieri possent, erigantur. Ita enim iuventus, iam tenera in aetate, non modo necessariis fidei et litteraturae principiis imbuetur, sed capax etiam reddetur ad sustinenda aliquando seu patrisfamilias in domo munia, seu si in statu ecclesiastico fuerit explendas ardui sui officii partes, seu altissimum etiam servitium quocunque in statu promovendum. Ecquidem Ep(isco)pus Munkacsensis benignum iam a(nn)o 769. mandatum ad Comitatum Maramarosensem emanasse subiunxit, ut quibusdam in locis scholae erigantur(sic!). Sed magnopere dolendum piam hanc Pientissimae Patris ac Reginae attentionem ne hodie quidem expletam esse, immo Ep(isco)pis intertenendorum Iudi magistrorum, quos praepropere inducere conati sunt, onus inhaesisse”, *ibid.*, f. 23 r+v.

mare parte a clerului unit, toate trebuiau neapărat evidențiate, pentru că — în fond — ele conferă însemnătate consfătuirii din 1773. Tot o semnificație politică are și schimbul de păreri dintre reprezentanții clerului mai multor popoare asuprite din imperiul habsburgic, care luptau să apere interesele celor păstoriți de ei și par a se solidariza împotriva unui dușman comun¹⁸.

Dincolo de însemnătatea lor politică, procesele verbale sînt importante și din punct de vedere cultural. Reglementarea temporară a activității tipografiei lui Iosif Kurzböck, alegerea cărților ce trebuiau impriimate și propunerile vizînd înmulțirea școlilor constituiau sarcini culturale ale unui plan de lucru mai vast, care privea opera de luminare a maselor. Realizarea unora din ele va reveni lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Faptul ne îndreptățește să stabilim o anumită relație între consfătuirea din 1773 și Școala ardeleană, preocupată de editarea mai multor scrieri religioase, de alcătuirea manualelor necesare școlii românești și de organizarea învățămîntului. De altfel, nu este de loc greu să-ți imaginezi ce s-a întîmplat la episcopia din Blaj, îndată după întoarcerea de la Viena a lui Grigore Maior, Samuil Micu, Silvestru Calliani, Ignatie Darabant și a profesorului Chereși. Mă gîndesc la convocarea grăbnică, de către Grigore Maior, a colaboratorilor săi apropiați, pentru a le împărtăși obiectivele și rezultatul consfătuirii, de asemenea, și pentru a elabora împreună un plan de lucru de perspectivă, cu îndatoriri derivate din sarcinile generale formulate la Viena. În fruntea celor mai vrednici dintre cei vrednici trebuie să îi vedem pe Grigore Maior, care îl continua sub atîtea raporturi pe Inochentie Micu, pe Samuil Micu și Gheorghe Șincai.

II. *Micu și romanul popular „Varlaam și Ioasaf”*. În partea a 3-a (§ 23: *Alți scriitori românești*) din *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Micu enumeră operele tălmăcite de el pînă la 1800. În afară de alte scrieri, este amintită aici și *Istoria lui Varlaam și a lui Ioasaf*, atribuită sf. Ioan Damaschin¹⁹ și tradusă după o „ediție școlară” italiană a lui Leonardo Salviati²⁰. Manuscrisul traducerii fiind închis „de timpuriu în bibliotecă” a fost scos „din circulație publică”²¹; de fapt, pînă astăzi nimeni nu l-a găsit printre scriptele lui Micu. Frînturi din tălmăcire se află însă în *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți* (Blaj,

¹⁸ „Bizonyos szempontból egy embrionális nemzetiségi konferenciáról beszélhetünk”, I. Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 257. — Pentru redactarea primei părți a prezentului studiu, am pus la contribuție și conspectele din *Protocollum* făcute de Carol Engel, documentarist la Institutul de lingvistică și istorie literară (Cluj). Îl rog să primească mulțumirile mele.

¹⁹ „Archiv pentru filologie și istorie”, p. 276—277; S. Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Buc., 1963, p. 27. Micu se înșela crezînd că romanul a fost scris de sf. Ioan Damascanul; dovezii contra acestei atribuirii apud N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, Buc., 1929, p. 235 și urm.

²⁰ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 241.

²¹ *Ibid.*

1784) și într-o carte de predici, de „cuvîntări bisericești”, pe care nu a reușit să o tipărească²². Fragmentele reprezintă: *povestea celor trei prieteni* (incipit: „Cei ce să supun iubirii dezmierdărilor vieții aceștia și să dau după dulcele lor și lucrurile cele trecătoare și slabé mai mult le iubesc decît cele adevărate... asemenea sînt omului celui ce au avut trei prieteni, și la doi cu mare dor le slujea și-i iubea, cît și pînă la moarte a să război pentru ei și orice primejdie era gata a răbda”)²³; *parabola inorogului* (incipit: pe cei ce rîvnesc numai la bucuriile pămîntești „asemenea-i socotesc omului ce fuge dinaintea unicornului mînios, carele neputînd suferi strigarea și groaznicul lui mugit foarte tare fuge, ca să nu să facă lui pradă. Iară cînd aleargă iute, cade într-o groapă mare și căzind își întinde mînule și să apucă de un copaci și foarte tare să ține de el, și puindu-și bine picioarele pre un ram, de- [a]ci înainte toate bune și fără primejdie le socotește”)²⁴; *poveștele privighetorii* (incipit: „Scrie s. Ioan Damaschin cum că un om au prins o privighetoare, care este un fel de pasăre foarte mică. Deci scoțînd el cuțitul să o junghe, pasărea au grăit omului să nu o junghe, ci să o lasă vie.

— O, omule! zice, ce folos vei avea de mă vei omori, de vreme ce nici o îmbucătură mică nu vei avea din mine. Dară de mă vei slobozi, îți voi da învățătură, carea de o vei păzi înțelept vei fi”)²⁵; *basmul lui Thevda despre „muieri”, care îi stăpînesc pe bărbați prin puterea dragostei*: „Și cu adevărat, vederea frumuseței muierilor ca focul ceara, așa moaie vîrteza curățeniei. Care lucru s. Ioan Damaschin, în *Istoria lui Iosafat*, cap. [loc alb în ms.], cu frumoasă pildă-l arată, unde zice că era un împărat carele nu avea fecior, și foarte se supăra pentru aceasta. Într-aceea [i s-] au născut fiuu, dar nește doftori învățați au zis că de va vedea pruncul lumină în doisprăzece ani, de tot va orbi. Pentru aceea, pînă cînd au fost de doisprăzece ani în casă întunecată l-au crescut tatăl său, cît nimic nu au văzut. Apoi l-au scos la lumină și au poruncit să-i arate aur, argint, haine frumoase, cai, boi, ostași și podoabe împărătești și toate alte lucruri, a căror nume toate întrebindu-le pruncul, cînd au vrut să știe numele muierilor, boierul care-i arăta lucrurile, din glumă, au zis că le cheamă draci, cari-i înșeală pre oameni.

După ce toate lucrurile le-au văzut, au mers la împăratul, carele l-au întrebat, din toate lucrurile cîte le-au văzut care i-au mai plăcut. El au răspuns:

²² Date despre cazanii apud I. Radu, *op. cit.*, p. 12—13 și 18—19; „Blajul”, I (1934), p. 504—505.

²³ *Propovedanie...*, p. 8 și urm.; pentru comparație, vezi *Cărțile populare în literatura românească*. Ediție îngrijită de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. II, Buc., 1963, p. 295—297.

²⁴ *Propovedanie...*, p. 44 și urm.; *Cărțile populare...*, p. 294—295.

²⁵ *Propovedanie...*, p. 54 și urm.; *Cărțile populare...*, p. 293—294.

— Nimic nu mi-au mai plăcut decât dracii cari-i înșeală pre oameni. Că din câte lucruri am văzut astăzi, cu a nici unuia dragoste nu s-au aprins inima mea, cum s-au muiat și s-au aprins cu dragostea acelora.

Deci mirîndu-să împăratul de cuvîntul acela al pruncului, au judecat dintru aceasta cît de tiran și năsilnic lucru este iubirea femeilor²⁶. Fragmentele confirmă o dreaptă constatare a lui Șincai, privind întinsa cunoaștere de către Micu a frumuseților limbii române²⁷.

III. Cercetările referitoare la Samuil Micu au continuat cu zel și după 1956, cînd se împlineau 150 de ani de la moartea scriitorului. Printre contribuțiile recente se numără mai multe documente din anii 1804—1805, apărute într-o revistă budapestană, împreună cu cîteva pagini introductive semnate de Domokos Sámuel²⁸. Meritul depistării documentelor îi revine pe de-a-ntregul lui Andrei Veress, care a strîns în două volume masive un impresionant material arhivistic, achiziționat — după moartea sa — de Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae²⁹. Dau sub formă de regeste, cu unele comentarii, o parte din materialul dactilografiat de Veress și nemenționat de Domokos Sámuel.

Doi dintre exegeții cunoscuți ai Școlii ardelene, Gîorge Pascu și Dimitrie Popovici, au susținut că Micu, Șincai și Petru Maior s-au hotărît să lapade rasa călugărească în 1784³⁰; Pascu a mai spus că „Bob nu putea... încuviința o cerere care-l discalifica”. Adevărul: cei trei protagoniști (și Gherman Peterlachi) s-au adresat lui Bob, ca să-i absolve de monahie („a votis et obligatione monastica unanimiter absolutionem petisse”), înainte de 14 octombrie 1783, cînd episcopul raportează acest lucru, avizîndu-l favorabil, Cancelariei transilvane de Curte. Cîteșipătru, propune Bob, să fie numiți preoți și fiecăruia să i se dea un ajutor de 100 florini, „ex rata monasterii Balasfalvensis”.

De ce vor călugării pomeniți să părăsească mînăstirea? Peterlachi, pentru că este bolnăvicios; Șincai și Maior, ca să se ducă din nou la Roma, în scopul desăvîrșirii studiilor, iar Micu, din mai multe cauze: debilitare fizică, neînțelegeri cu bursierii români de la sf. Barbara, unde

²⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România-Filiala Cluj, ms. rom. nr. 435, *Cărțile populare...*, p. 298—299; vezi și S. Micu, *Scrieri filozofice*, p. 32.

²⁷ *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 452.

²⁸ *Ismeretlen adatok S. Micu-Klein, Gh. Șincai és P. Maior működéséről a budai egyetem nyomdánál*, în „*Filológiai Közlöny*”, an. IX (1963), nr. 1—2, p. 184 și urm.

²⁹ Volumele se intitulază *A budai egyetemi nyomda román kiadványai*, pîrtînd cota 446. Domokos a transcris cu greșeli din Veress: *Diocesis* în loc de *Dioecesis*, *ec subnexo* — *eo subnexo*, *Typographia* — *Typographiae*, *Universitas* — *Universitatis*; *die Septembris*, *Anno 1ª Octobris* — *die 25 Septembris*, *Anno 1804, celebrato, Praesentatae 1ª Octobris*, vezi *Ismeretlen adatok...* p. 191, anexa 1; *Spectabilis Consiliarie* — *Spectabilis Domine Consiliarie*, *ibid.*, anexa 2; *necum* — *mecum*, *ibid.*, p. 198, anexa 6.

³⁰ G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul XVIII*, vol. III (Epoca lui Clain, Șincai și Maior), Iași, 1927, p. 93 și 118; D. Popovici, *Literatura română în epoca „luminării”*, p. 166.

Micu pătimea trupește în octombrie 1783 („in monasterium redux hernia laboret“)³¹.

I. Modrigan și Zenovie Piclișanu au încercat să clarifice, „pe bază de documente inedite“, *Cum a apărut „Biblia“ lui Clain*³². Unul dintre ei, I. Modrigan, stabilește data terminării primei versiuni a traducerii (1785) și ordinea în care manuscrisul a fost trimis spre lectură critică: mai întâi lui Moise Dragoș, episcop greco-catolic de Oradea, apoi mitropolitului sîrb Moise Putnik, de la Carlovăț. Acte autentice, reproduse ori numai consemnate de Veress³³, arată însă că primul referent, de loc binevoitor lui Micu³⁴, a fost Putnik. Tot el a propus revizuirea tălmăcirii de către episcopul Orăzii.

În anul 1777 tipografia de la Tîrnavia (Nagyszombat) a fost mutată la Buda și instalată într-o casă cu ziduri groase de piatră, clădită de Ioan Corvin³⁵. Anemică la început, activitatea tipografiei va spori an de an. La acest spor a contribuit și privilegiul de a imprima cărți laice și religioase pentru românii din Ungaria și Transilvania. Nemulțumit de puținătatea scrierilor bisericești ieșite în limba română pînă la 1800, Ignatie Darabant, urmașul lui Moise Dragoș în scaunul vlădesc, intervine la forurile în drept (în 15 iunie 1801 și în 23 aprilie 1803), cerîndu-le să aprobe numirea lui Micu în funcția de cenzor și corector al cărților românești. Micu este, argumentează Darabant, un iubitor de cărturărie și instalarea sa la Buda i-ar îngădui să-și tipărească lucrările, traduse și originale, „spre cel mai mare folos al națiunii române“, și — în același timp — să aducă reale servicii însăși tipografiei: „... Si vir iste erga congruum salarium ad hanc Typographiam applicaretur, versos quoque et elucubratos a se libros cum maximum nationis wallachicae, ipsiusque Typographiae hujus utilitate publica imprimi curare posset, et si necesse fuerit, etiam censorem librarum hic agere“. Indo-lente, autoritățile imperiale vor tergiversa numirea lui Micu pînă în toamna anului 1804³⁶.

³¹ Extrase din raportul lui Bob apud Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 13. Pentru Șincai și Maior mai vezi Octavianus Birlea, *Ex historia romena: Ioannes Bob episcopus Fagarasiensis (1783—1830)*, Frankfurt/Main, 1948, p. 419—420 și 430 (Șincai), 389—391 (Maior).

³² „Cultura creștină“, an. VIII (1919), p. 96—102.

³³ *Op. cit.*, vol. I, p. 6—8.

³⁴ „Überdies schien mir diese Arbeit auch gänzlich überflüssig zu sein, indem eine andere ächt übersetzte und gedruckte wallachische Bibel vorhanden ist, die ihre Glaubwürdigkeit schon bei der Kirche und dem wallachischen Volke hat, und die viel wohlfeiler und leichter nachgedruckt werden könnte“; „dieser sehr verwirrt abgeschriebenen Übersetzung“, Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 7 și 8.

³⁵ Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda*, în „Boabe de grîu“, III (1934), p. 593 și urm.

³⁶ Veress, *A budai egyetemi nyomda...*, vol. I, p. 19—21 și 23; citatul la p. 20: de confruntat cu Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori. Contribuiri la viața și operele lui Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*, Buc., 1924, p. 9.

Activitatea lexicografică a lui Micu a fost studiată pe larg de Gáldi László³⁷; el trebuie întregit cu unele date din Domokos Sámuel și cu ceea ce se mai poate recolta din Veress.

În 31 decembrie 1804, Micu înaintează tipografiei budense manuscrisul dicționarului său cvadrilingv: „*Dictionarium latino-valachico-ungarico-germanicum cum selectis ex autoribus latinis phrasibus, et vicissim valachico-latino-ungarico-germanicum conscripsi, quod Inclyto Typographiae Officio transpono, ut considerata necessitate ac utilitate publica talis libri, typis dari curare dignetur*”³⁸. Subliniind „marea” utilitate a dicționarului, Micu pretinde o remunerație de 6 florini și 40 cruceru de coală și 45 de exemplare gratuite („...ipsi vero tanquam compilatori e cassa typographica 6 fl. 40 cr. a singulis phylaris numerentur, et praeterea titulo honorarii quadraginta quinque exemplaria ea ex motivo dentur, quod *Dictionarium hoc magnae utilitatis futurum esse tam pro publico, quam pro Typographia praevideri possit*”). Direcția imprimeriei informează Consiliul locumtenențial ungar, iar acesta cere, pentru a putea hotărî, o socoteală exactă a tuturor cheltuielilor necesitate de publicarea dicționarului. Soarta remunerației a rămas în vînt pînă la moartea scriitorului ardelean (13 mai 1806).

Documentele Veress mai cuprind: anunțul din „*Pest und Ofner Zeitung*” referitor la terminarea dicționarului și la apropiata sa apariție, precum și știri despre graba cu care români și străini se abonează la opera lexicografică a lui Micu: Andreas Gaudi („*k. und. k. Hof-Konzepist und Secretair bei der Hof und Consular Agentie zu Bukarest*”), protopopul greco-catolic de Alba Iulia, Todor Dragoși, învățătorul Istrate din Năsăud ș.a. O informație interesantă se datorează lui Ioan Onișor, corector — înainte de Șincai — la Tipografia din Buda. Onișor declară: el a colaborat la alcătuirea dicționarului³⁹.

Ca cenzor și corector, Samuil Micu a petrecut la Buda aproximativ 2 ani și jumătate (noiembrie 1804 — mai 1806). Retribuit, anual, abia cu 500 de florini, viața i-a fost grea. Din această cauză și pentru că cenzorul însărcinat cu revizuirea cărților în ruteană și sîrbă era mai bine plătit, apelează, în iulie 1805, la Consiliul locumtenențial ungar: îi trebuia un suplement de 141 de florini și 30 de cruceru, din care să acopere chiria, cheltuielile de încălzit și lumină. Adresa, în care Micu repetă una și aceeași chestiune (vezi anexa 1), nu a găsit ascultare. Micu revine cu noi argumente, dar Consiliul locumtenențial ungar rămîne surd la insistențele sale. Moartea îl prinde sărac lipit pămîntului. Lucrurile i se vînd la meza, în contul datoriilor lăsate⁴⁰.

³⁷ *Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum*. Bevezetô tanulmányal közzéteszi Gáldi László, Budapesta, 1944.

³⁸ Domokos Sámuel, *op. cit.*, p. 196 (anexa 10).

³⁹ Veress, *A budai egyetemi nyomda...*, vol. I, p. 84—85, 89, 146, 151—152, 163, 165, 168, 197—198 și 200.

⁴⁰ I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori*, p. 78.

La 3 zile după decesul lui Micu, în 16 mai 1806, Tipografia din Buda făcea primele demersuri pentru numirea unui alt cenzor și corector, egal întru cărturărie cu înaintașul său (vezi anexa 2).

ANEXE

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, Archi-Dux Austriae et Regni Palatinel Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum. Domine, Domini Benignissime Grațiosissimi, Colendissimi!

E Benigna resolutione Regia, quae per Celsitudinem Vram Regiam et Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium Hungaricum sub dato 29^{ae} Novembris 1803 et No. 26.002 graeco-catholico episcopo Magno Varadinensi intimata est, intelligere licuit infrascripto: censorem librorum valachicorum ad Typographiam Regiae Universitatis Pesthiensis cum eodem salario et emolumentis, quibus illyricorum librorum revisor fruitur constituendum esse.

Speravit edcirco idem infrascriptus, posteaquam subseque in talem librorum valachicorum censorem altissime nominatus fuisset, nihil certius futurum: quam, quod et salarium idem, et emolumenta eadem, quibus illyricorum librorum revisor fruitur, sibi quoque infrascripto mox ac tale officium suum adiverit exassignanda sint. Factum interim est aliter: salarium videlicet 500 florenorum seu idem, quo illyricorum librorum revisor gaudet, sibi quoque infrascripto, inde a 12^a Novembris 1804. die quippe, quo suum adivit officium, altius exassignatum equidem est; ast emolumenta alia, quorum tamen generica saltem in praeattacta Benigna resolutione Regia mentio fit, assignata habentur nulla.

Speravit idcirco idem infrascriptus posteaquam subseque in talem librorum revisore compertum habeat: quod is, praeter salarium suum 500 florenorum aliis etiam emolumentis, utpote 141 florenis et 30 cruciferis titulo quarterii lionorum item et luminis praedecessori suo Rağazzii et per eum successoribus in officio, anno adhuc 1798 Altissime resolutis effective fruatur: hinc inde infrascriptus humillimis precibus suis ad Benignitatem Celsitudinis Vrae Regiae et Gratiam Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici pro eo supplex recurrere sustinet: quatenus sibi eidem infrascripto praeter iam assignatum 500 florenorum salarium fundamento praeinductae Benignae resolutionis Regiae praeattacta etiam emolumenta 141 florenorum et 30 cruciferorum, quibus illyricorum librorum revisor praeter et ultra titulo quarterii, lignorum item et luminis effective fruitur, supplementaliter assignare, vel si forte hoc absque speciale resolutione Regia amplius fieri nequiret, pro emolumentis talibus sibi quoque specialiter resolvendis potentes vices Suas Altissimo Loco interponere dignetur.

Motiva, fundamento quorum praerecensita emolumenta titulo quarterii, lignorum item et luminis revisori illyricorum librorum cum annuis 141 florenis et 30 cruciferis in anno adhuc 1798 Altissime resoluta sunt, haud alia videntur fuisse: quam carestia quarteriorum, lignorum item focalium et luminis, copia praeterea agendorum et tenuitas salarii 500 florenorum, ex quo viro characterisato in adeo populosa civitate hoc praesertim aevo vivere nequiquam possibile est. Iam quod eadem ipsissima motiva relata ad se supplicansem quoque per omnia valeant, imo caristia omnium rerum vel ab eo inde tempore, anno videlicet 1798 in alterum tantum aucta; pro impetranda tali munificentia Regia adhuc firmiora sint, Celsitudini Vrae Regiae et Excelso

Consilio Regio Locumtenentia Hungarico notum aliunde perspectumque est. Eapropter idem infrascriptus iterum tertiumque humillime supplicat Eidem Celsitudini Vrae Regiae et Excelso Consilio Regio Locumtenentia Hungarico, quatenus Votis Suis deferre et has preces Suas Altissimo Loce secundare dignetur. Caeterum Benignitati et gratis commendatus omni in submissione perseverat Humillimus servus et capellanus

Budae, die 11^a Iunii [1]805

Samuel Klein, Revisor librorum
valachicorum mpr.⁴¹

2

Serenissime etc. Excelsum etc.

Cum Samuel Klein dioecesis Fogarasiensis presbyter et hieromachus (sic), ac in Typographia Regiae Universitatis librorum valachicorum graeci ritus uniti censor et corrector post 24 horarum infirmitatem die 13^a Maii a.c. sero vespere mortuus fuerit, tristem hunc casum Celsitudini Vrae Regiae, Excelsoque Consilio Regio Locumtenentia referendo, una Officium Typographiae humillime orat, ut statio hujus vacans, quod censore et correctore tali, qualis denatus cum egregia satisfactione fuerat, diu Institutum Typographicum carere haud possit, qua ocius suppleatur, eo ceteroquin subintellecto, quod salarium Ejus nonnisi usque diem obitus e Cassa Typographica dependendum sit illi, cui hoc competere probatum fuerit...

Budae die 16^a Maii 1806

Adresa: Excelso Consilio Regio Locumtenentia Hungarico²⁴.

ДАННЫЕ ДЛЯ МОНОГРАФИИ О САМУИЛЕ МИКУ

(Резюме)

По приказу Марии Терезии в первой половине 1773 г. в Вене собралось несколько униатских епископов вместе с их близкими сотрудниками. Из трансильванских румын присутствовали на совещании епископ Григоре Майор, Самуил Мику, Игнатие Дарабант, Силвестру Калиани и преподаватель Аугустин Керши. Участники составили список книг, которые должны были печататься в Курцбёке (Вене) для румынских, русинских и сербских униатов, обсудили обязанности цензора, вопрос о сокращении количества церковных праздников и о доходах, полагавшихся духовенству. Епископы потребовали также увеличения количества школ, вскрыли некоторые злоупотребления феодального дворянства и нищету большинства униатского духовенства. Встреча в Вене, — утверждает автор статьи, — имеет двойное значение: политическое и культурное. Некоторые цели, занимавшие епископов, встречаются и в деятельности Григоре Майора, Самуила Мику и Георге Шинкай после 1773 г. Следовательно, можно установить определённые отношения между совещанием, состоявшимся в 1773 г. и Трансильванской школой.

Вторая и третья части исследования приводят новые данные о биографии и творчестве Самуила Мику (напр. 4 отрывка из перевода народного романа *Varlaam și Ioasaf*).

⁴¹ Veress, *ibid.*, p. 102—104; vezi și p. 104 și 109—111.

⁴² *Ibid.*, p. 160.

DATA FOR A MONOGRAPH ABOUT SAMUIL MICU

(S u m m a r y)

In the first half of the year 1773 at the order of Maria Tereza, some Greek-Catholic Bishops met in Vienna with their closed collaborators. Among the Transylvanians who participated at this meeting we mention: Bishop Grigore Maior, Samuil Micu, Ignatie Darabant, Silvestru Caliani and Prof. Augustin Chereși. The participants drew up the list of the books to be printed in Kurzböck (Vienna) for the Greek-Catholic Romanians, Ruthenians and Serbians. They also discussed the censor's tasks, the reduction of the number of religious holidays as well as the question of the income due to the clergy. The Bishops demanded the increase of the number of schools, they revealed some feudal abuses and the misery in which the great majority of the Uniate clergy lived.

According to the author's opinion the meeting in Vienna had a double significance: a political and a cultural one. Some aims the Bishops were concerned with were continued after 1773 in the activity of Grigore Maior, Samuil Micu and Gheorghe Șincai.

Hence some connections between the 1773 meeting and the Transylvanian School can be established.

Part II and III of this study points out new data with regard to Samuil Micu's biography and work (for instance 4 fragments from the translation of the folk novel „Vârtaam și Ioasaf“).

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR ÉSZAKAMERIKAI ÚTLEÍRÁSA

JANCSÓ ELEMÉR

Nemrégiben szocialista köztársaságunkban újból napvilágot látott Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című műve. E kötetet sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal látta el Benkő Samu. Az értékes tanulmány újból felhívta a figyelmet Bölöni Farkas Sándor híres útleírására és egész életművére. Benkő Samu különösképpen Bölöni Farkas Sándor műveinek és egyéniségének romantikus vonásaira az eddigi szakirodalomnál határozottabban mutat rá, ez tanulmányának egyik fő értéke. De a kötet jelentős abból a szempontból is, hogy az *Angliai útijegyzetek* először látnak napvilágot. Bölöni Farkas Sándor ugyanis, amikor kiadta *Utazás Észak-Amerikában* című művét, sem a franciaországi, sem angliai élményeit nem jelentette meg. Útleírása bevezetőjében mindössze pár oldalon foglalta össze gazdag nyugat-európai tapasztalatait. 1943-ban jelent meg először a *Nyugateurópai utazás* címen főleg franciaországi útibenyomásait magában foglaló kézirat; a most kiadott *Angliai útijegyzetek* teljessé teszik a több kiadásban ismert *Utazás Észak-Amerikában*at, s egyúttal elősegítik Bölöni Farkas Sándor életművének alaposabb ismeretét.

Bölöni Farkas Sándor, mint ismeretes a szakirodalomból, író szeretett volna lenni; Kazinczy benne látta az eljövendő magyar Schillert. Írói tervei azonban nem sikerültek, az elmaradt erdélyi társadalmi és művelődési viszonyok nem tették lehetővé szabad írói kibontakozását. Ennek ellenére lázasan olvas, szervez és figyelemmel kíséri mind szülőföldje, mind Európa eseményeit. Benkő Samu e sokirányú érdeklődésének néhány eddig ismeretlen mozzanatára mutat rá. „1821-ben — írja Benkő Samu — a Tudor Vladimirescu vezette népi felkelés hírére örvendezik, s amikor a mozgalom vérbe fojtása után az Ypsilanti-vezérkar Erdélybe menekült több tagjával személyesen is találkozik, nagyra-becsüléssel és csodálattal nyilatkozik a bátor férfiakról. 1821 júliusában ezeket írja Kolozsvárról Gyulay Lajosnak: «Napjaimnak egy nevezetes epochája történt mostanság, megírom neked is örömemet: Ide Kolozsvárra az Ypsilanti megfutamított seregéből 4 nevezetes sérelmes érke-

zett s telepedett meg vala; egyik secretariussa Ypsilandinak (Skuffo); a második Herceg Soutzo az ifjú, a megölt Soutzo fejedelemnek egyetlen törzsöke; a harmadik Ypsilandinak ádjutansa (Riso), a negyedik egy nevezetes görög particularista (Mano). Barátom, ezek az emberek elbájoltak s elbámítottak engemet. Szerencsém volt Wesselényi Miklós által megismerkedni velek; s mindennapi lettem szállásokon. Annyi örömem, annyi megleléedésem s szép óráim voltak velek, hogy mint a szerelmes, mindenkor úgy váltam el tőlök. Dicséretekre vagy magasztalásokra nem mondhatok egyebet, hanemha Shakespeare-rel azt mondom rólok: *Ezek valának ám az emberek!* Sokat, igen sokat tudnék mondani felőlek s soha el nem felejtetem.”

Farkasnak nagyon fájt, hogy a tudás és a tehetség háttérbe szorul Erdélyben, csak az érvényesülhet, akit születése vagy összeköttetései visznek előre.

„Átalláttam végre, hogy minden szorgalom, minden igyekezet semmit ér, valamelyik hatalmasabb kegyelme nélkül. De e kegyelmet többnyire a karakter megtagadásával kell megnyerni. És vadásztam tehát e kegyelmet is; s itt ültömben pirulok most is, midőn eszembe jut, mely igen elvettem néha magamot a kenyér és dicsőség keresés miatt. És hajladoztam olyak előtt, kiket lélekben nem becsülhettem. Helybenhagytam oly elveiket, melyeket kárhözatosnak hittem. Elhallgattam hibáikat. Elnéztem haszonlesésöket. És amit soha meg nem bocsáthatok magamnak, segitettem rágalmazni, kit ők rágalmaztak, kétszínkedtem és hízelkedtem hiúságaiknak. S akkor szenvedhető, hasznos, szorgalmas és becsületes ember valék előttük.”

Mint hivatalnok, Bölöni Farkas Sándor mindig pontos és kötelességtudó volt. De mindez nem sokat segített rajta. Előrehaladni mégis nehezen tudott. 1825. június elején 250 forint fizetéssel ötöd osztályú írnokká nevezték ki, majd 1830-ban fizetését 300 ezüst forintra emelték. De Farkas Sándort nem a kis fizetés bántotta, a hivatalnoki élet és szellem kicsinyes és nyomasztó légköre ellen lázadozott. Ez az állandó belső harc, ez a sírig tartó szárnyalni akarás a külső világ ezer akadálya ellenére, töri össze, teszi állandóan meghasonlottá lelkét. Az alacsonyrendűség érzése lelkének amúgy is régi vonása, de a törés a férfikor nagy reményvesztéseiben még mélyebbé, még gyógyíthatatlanabbá vált. Lelki nagyságát azonban igazában éppen az mutatja, hogy kifelé mindig erősnek, büszkének és szilárdnak tudott mutatkozni. Vignyhez hasonlóan a „büszke szenvedés” nemes magatartásával élt barát és ellenség között és csak a legmeghittebbek pillanthattak néha levelein át e mélyen emberi lélek nagy töréseibe.

A környezetet, amelyben élt, kitűnően jellemezte Jakab Elek, Farkas Sándor életrajzírója. „A kir. kormányzék — írja — mint minden testületileg dolgozó közhivatal — Dicasterium — amaz időben egy bizonyos benső szervei egységgel bíró közigazgatási gépezethez volt hasonlítható, melynek működése csak igen kevés dologban volt önálló, hanem más al-gépezeti osztályoktól, alá, mellé vagy fölébe rendelt

hatóságoktól függött; ha számítás jött elé, megkérdezte a számvevőseget, ha építés, az építészeti igazgatóságot." Egyszóval a Főkormányzók lélektelen és önálló bürokrata intézmény volt, ahol az egyéni tevékenység és elgondolás háttérbe szorult a géppé váló hivatal mögött. Művészi álmokat táplálni ebben a környezetben olyan hősiesség volt, ami előbb-utóbb vagy a megszokott keretek közül való végleges kitörésre, vagy a teljes kiábrándulás okozta letargiába torkollott. Farkas Sándornál sem egyik, sem másik nem következett be. De az egyensúlyát veszített lélek megtorpanásai mégis szomorúvá, szürkévé tették életét. Érzí, hogy nem tartozik a középszerűségek közé, de ugyanakkor egyre inkább tudatára ébred, hogy a „magyar Schiller” megbukott álmai helyett reálisabb, könnyebben megvalósítható célokért kell küzdenie. Három nagy fordítását befejezve Döbrenteihez fordul azok megjelentetése érdekében. Döbrentei biztatásai nem is maradnak el, a régi jóbarát Pesten sokat tárgyal fordításai elhelyezése érdekében, de igéretken kívül semmivel sem vigasztalhatja az egyre jobban elkeseredő Farkast.

A huszas évek vége felé Farkas Sándor mind elégedetlenebbül szemlélte az erdélyi reformmozgalom alakulását. Kitérni vágyott Erdély fojtogató légköréből. Utazást tervezett Oroszországba. Az út érdekében sokfelé levelezett, de sikertelenül. Nem kapott beutazási engedélyt.

1830-ban azonban lehetősége nyílt nyugatra utazni. Két társával együtt indult Bécsbe, onnan Münchenen át Párizsba. Itt hónapokat töltött. Belgium, Hollandia, Anglia következett soron, majd Észak-Amerika. Úti tapasztalatairól *Utazás Észak-Amerikában* című művében számolt be. Naplószerű, sokszor jelentéktelennek tetsző apróságokat is tartalmazó beszámolója úti élményeiről az erdélyi reformtörekvések leghatékonyabb propagandáirátának bizonyult. „A munka megjelent — írja róla a kortárs Kővári László —, mint egy villám és mennydörgés futá végig a hazát, a villám és mennydörgés velőt, csontot rázott, férfi és nő, agg és ifjú, minden, ki olvasni tudott, e könyv olvasásáért égett. Emlékszem, még gyermekek akkor, mint egy szent könyvet, összeülve a legnagyobb áhitattal olvasók... Farkas Sándor egyszerre a haza kedvence lőn.”

Mi ennek a nagy sikernek a magyarázata? Az, hogy külföldi útján szerzett tapasztalataiban Farkas Sándor azokra a kérdésekre keresett választ, melyeket a korabeli erdélyi társadalom fejlődése vetett fel. A korabeli erdélyi társadalom megoldásra váró kérdése a már bontakozó *áruterelés* és a magukat még szilárdan tartó s az áruterelés szabad kibontakozását gátló *feudális intézmények* (önkényuralom, egyház, rendi elkülönülés) ellentétesek voltak. Ez az alapvető ellentét szabta meg a szellemi téren zajló küzdelmek fő irányait is. Könyvében Farkas Sándor a demokratikus haladást ellenzők érvei ellen, a demokratikus eszmények életrevalóságának és megvalósíthatóságának bizonyítékaként a polgárosodott nyugati államok gazdasági, politikai és társadalmi berendezkedéseit szegezi érvül. Azt, ami otthon csak

törekvés formájában él, bemutatja a külföldi államok intézményeiben harcok árán létrejött valóság formájában. Előszavában ezzel is indokolja útjegyzeiteinek közrebocsátását: „Az amerikai polgári és társadalmi életben sok oly pontot találtam tökéletre kifejtve, ... mikélmég nálunk ismeretlenek.”

Farkas Sándor az erdélyi társadalmi fejlődés által felvetett főkérdést elvontan, de élesen így fogalmazza meg: „Ha vajon az emberi társaságok *képesek-e vagy nem*, hogy önnön megfontolásuk és szabad választásuk által jó és a népek boldogító igazgatást alapítsanak? Vagy ha az ember rendeltetése továbbra is és örökre legyen-e hogy politikai helyzetére nézve is csak a történet [véletlen], az erő és önkénytől függjön?”

Farkas Sándor az elvont „szabadságot” állította szembe az önkénnyel. A történeti valóságban a polgári demokrácia szabadsága állott szemben a feudális rendiség béklyóival. A kérdés tehát tulajdonképpen az, hogy vajon a polgári demokrácia beválthatja-e a hozzá fűzött reményeket? Farkas válasza bizakodó volt. Igazában ő a legfejlettebb nyugati államokban csak azt látta meg, ami Erdélyben közvetlen megoldásra váró történelmi feladatként jelentkezett. Ez természetes is. Marx állapította meg: „Az iparilag fejlett ország a kevésbé fejlettnek csak saját jövője képét mutatja.” Farkas nem vette, nem is vehette észre a polgári demokrácia korlátait. Azok a jelenségek, amelyeket a nyugati államokban a fejlett kapitalizmus vetett fel, váratlanul érték őt, érthetetlenek maradtak számára, nem is gyanította, hogy ezekben a jelenségekben a kapitalizmusnak a polgári demokrácia keretein belül meg nem oldható, kibékíthetetlen ellentmondásaival találkozott.

Jellemzők ebben a tekintetben franciaországi feljegyzései. Franciaországba, a júliusi forradalom után érkezett, mely a nagypolgárság (bankárok, vállalkozók, szén- és vasbányatulajdonosok és a hozzájuk csatlakozott gazdag fölbirtokosok) uralmát eredményezte. „A kisemimizett munkásság tüntet...” — Farkas Sándort a feudális sajtóból annyit rágalmozott forradalmi Franciaországban a szabadság levegője csapja meg! „Az idegen nagyon különös helyzetben találja magát Franciaországban az első napok alatt. Oly nemzet közé lépik, melyet az újságokból örökös háborgásban élőnek s egymást öldöklőnek hallott festetni; oly állításokat hall nyilvánosan s egész megszokottsággal eléadatni, melyek addig előtte tiltott portékák voltak; oly viszonyban látja az előljárókat alattvalóikkal, melyben a parancsoló méltósága s az engedelmeskedő megalázkodása nem találtatik fel.” Erdélyben ugyanakkor cenzúra van s személyes függőségi viszony közigazgatásban és törvénykezésben!

Tüntető munkásokkal Farkas csak véletlenül találkozott, rájuk „bukkant” — ahogy írja. (A feudális Erdélyből jött utasnak egyébként szava sem volt a munkások megnevezésére: felváltva „napszámos”, „ouvrié”, „pórnép”, „blúzos nép” névvel jelöli őket.) Tudta róluk, hogy „revolutionariusok”, hogy Párizs tőlük fél leginkább, de követeléseik

igazi természetét nem értette, bennük csupán az arisztokrácia szélsőséges ellenfeleit látta.

Annál jobban értette a jezsuiták és karlisták ellen irányuló 1831. február 15-iki *antiklerikális* tüntetést; ebben a vallási türelmetlenségtől annyit szenvedett Farkas maga is részt vett. Látta, amint a Vatikán által irányított jezsuiták futva menekültek a nép dűhe elől, örömmel hallotta a templomokat és kolostorokat ostromló tömeg kiáltozásait: Le a papokkal! Le az érsekkel! Le a jezsuitákkal! A papi uralom ellen tiltakozó nép mindent szétzúzott, elégetett. „Mindenfelé — írja Farkas — lehetett olyanokat látni, kik papi köntösdarabot öveztek magukra, misemondó süvegeket tettek fel s csúfolódva jártak széjjel” „A Chatelet-piacon . . . azon krucifixus, papi köntös s érseki mobiliák darabjait, amit a vízből kifogtak, tűzre rakták, égették s a templomgyertyákkal ujjongatva jártak a tűz körül.” Farkas szerint a nép dühének „néhány fanatikus pap az oka, kik az új igazgatás alatt elvesztvén a népen való hatalmukat s a politikai dolgokra való befolyásukat, azt a nemzet csendessége felháborításával is vissza akarnák állítani, s a vallást veszik föl arra eszközül. Pedig elmúlt már a sarlatánság epochája.”

„Bajos elhítenni már többé az emberekkel a vallásban is, amit meg nem foghatnak . . . A vér nem foly többé a vesztőhelyen és a csatapiacon a transzfiguráció titkaiért s azért, hogy megtudjuk, ha az Isten az ostyában sub, in vagy cum vagyon-e elrejtkezve. A keresztény vallásnak hajdani tanítói és terjesztői a testet, annak örömeit s minden földieket megvetni tanítottak, s e világi életnek hanyarúságaiért cserébe tették fel a lélek idvességét, de a művelődés haladtával a boldogságnak e földön más principiumai lettek, s . . . földi boldogságának principiumait revolúciók és egyebek által mindig tökéletesíti . . .”

A XIX. század első felében az ipari fejlődés élén álló Angliában az emberi elme diadalaiban gyönyörködött. A vasúti közlekedés távlatairól lelkesen így elmélkedik: „Liverpoolból Manchesterig a gőzszekérrel jöttünk. Az emberi elmének egyik legnagyobb diadalma a gőzszekér. A város végén felültünk a szekérre mintegy 130-an s ezen utat Manchesterig — amely $30\frac{1}{2}$ angol, vagyis mintegy hét magyar mérföld — egy óra és fél minuta alatt tettük meg. De néha 58 s még 57 minuta alatt is megfutja ezen utat a gőzszekér. Sem madár, sem a legsebesebb vágató ló ily gyorsasággal nem haladhat. Különös gyönyör nemét érzi az ember, midőn egyik városból csaknem egyszerre a más messze városban teremhet. Manchesterből annyi ágazatokra van megindítva a gőzszekér útja, hogy a felszámlálás szerint tíz esztendő múlva tizenöt óra alatt egész Angliát hosszába is végig futhatja az utazó.”

Találkozott azonban Angliában a nagy fény árnyékával is, a munkások nyomorával és a nemzetiségek elnyomásával. „A szegény Irlandia — írja — a jussai visszaszerzéséért küzd. Dublint hánykódások és

egyenetlenségek vitatásai között találtuk. Az angol nemzet műveltsége és felemelkedése közepette sokat talál az utazó Irlandiában, ami elszomorító és visszataszító." Ezek a tapasztalatai azonban nem rendítették meg a polgári fejlődésbe vetett hitét. Az ő korában még nem vált nyilvánvalóvá, hogy a nemzeti elnyomás nem átmeneti tünet, hanem lényeges sajátsága a polgári demokráciának.

Anglia után Észak-Amerika következett. Farkas Sándor korának legfejlettebb államformája a polgári köztársaság. A monarchikus Európából érkező demokrata dobogó szívvel tette fel magának a kérdést: „há vajon e szép hazában a szabadság, az elnyomott emberiség és jusok menedék helyét valóban megtalálom-é?” Az első napokban szerzett benyomásait így foglalta össze: „azon sok külszín és forma, melyeket lételünkhöz kapcsolva hiszünk Európában, itt seholt sem mutatja magát. — Hiába keresi az idegen a nagyrangú embereket, a hatalmas előljárókat, a fénylő tisztviselőket, azok mind csak közönséges polgárok! Hiába kérdezi a jobb familiákat, a fő és alsóbb nemesiséget — azok is mind csak polgárok! A papság és a katonaság, a policáj és bírák, a tudósok és banquiérok, — ezek is csak közönséges, egyforma polgárok... a papság nem formál státust, nincs állandó katonaság! Nincs privilégium, nemesség! nincsenek titulusok, ordók, céhok, nincs titkos policia! Mely fontos tárgyak ezek egyenként az idegennek!”

Semmi sem mutatja jobban, mint ez a dicshimnusz, hogy a polgári köztársaságban Farkas Sándor azt látta, *ami nincs*. Az amerikai életben őt magát is, úti jegyzeteinek olvasóit is a feudális monarchia társadalmi és politikai intézményeinek *hiánya* lelkesítette. Ebből szemléletének bizonyos korlátoltsága következett ugyan, másrészt elfogulatlansága is. Farkas Sándor előtt annyira nyilvánvaló volt a polgári demokrácia felsőbbrendűsége a feudális rendiséggel szemben, hogy tarczátásnak, szépítogetésnek semmi szükségét nem érezte.

Marylandba érkezve — írja — „egy fogadó ajtajára ragasztott hirdetményen e sorokat... olvastuk: *Folyó évi október 28-án Caldwell Jakabnak, mint adósnak portékái, s azok közt két férfi és egy asszony szerecsen [néger] rabszolgák is, a többet ígérőnek árverés útján eladatnak.* — Mintha jég kéz vonult volna el szívemen ennek olvasására! s tehát rabszolgák országába érkeztünk!”

A meglepő jelenség Farkast mélyen gondolkozóba ejtette. Hamarosan rájött, hogy a „nevezetes kérdés” Amerikában nem a rabszolgaság kérdése. Könyvében elmagyarázza, hogy a rabszolgaság intézménye a státusok korábbi gyarmati helyzetének maradványa. Semmi kétsége nincs, hogy rövidesen el fog tűnni. „... az úgynevezett tizenhárom tiszta státus hatalmason kiált a rabszolgás tizenegyre, s a közvélemény oly erőre kapott, hogy rövid időn vége leszen minden rabszolgaságnak.” A nevezetes kérdés azonban éppen a rabszolgaság eltörlése után vetődik fel. „... egy nehézség s nevezetes kérdés adta elé magát, ti. mitévők legyenek a már felszabadítottakkal s szabadulandókkal? s itt

megint oly kényes pont fordul elé, melyet az európai ember nem képzelhet. Mert a fejr ember akkor is, midn már szabad a szerecsen, s megismerte a vele egyforma természeti jussát, mégis bizonyos hátrartózkodásban áll tle. A természetnek a színezésben tett játéka- ennek oka? Vagy talán, s igen hihetőleg, az-e, hogy a fejr megalázásnak tartja azzal társalkodni, kivel előbb baromként bánék, s határtalan uradalma alatt szolgája vala. Ime, ismét egy gyenge oldala az emberi szívnek, melynek az amerikai szabad polgárok egy része éppen úgy alája van vetve, mint az európai büszke arisztokrata." A felvilágosult Farkas nem „a természetnek a színezésben tett játék"-át, hanem inkább a négerék korábbi rabszolga voltát okolja a fehér ember „hátrartózkodás"-áért, melyet keményen elítél. De lehetetlen nem látnia, hogy faji megkülönböztetésről van szó. Visszautasítja azt az elméletet, mintha a négerék a fehéréknél alacsonyabbrendűek volnának. „Egész másfél század alatt közönséges vélekedés vala a fejréknél, hogy a szerecsen alábbvaló agyagból van formálva, mint a fejr; hogy értelmi művelődésre nem képes, s a szabadságra nem megérlelhető. S ime, az egyesületbeli szabad szerecsenek s kivált a szent Domingóiak miként megcáfolták ez állítást. Libériában és Szent Domingóban oly értelmes feketék valnak, mint akármelyik fejr, s igazgatások elveit oly szabados alapokra állították, mint az Egyesült Státusok. És ime, mellettök ugyanazon faj embertársaik rabszolgaságban. Azok igenis keveset különböznek az állattól, mert bennök születésökkal [ti. annak következtében, hogy rabszolgasorsba születtek] a lélek tehetségeinek minden csírái elfojtattak, s csak az étel és bot két tárgy feletti gondolataik engedődtek kifejlődni, s igenis nemzetségről nemzetségre vadak és félállatok maradnak ily helyzetben. Minden teóriai elmékedéseink ellenére valónak marad az: hogy az embert a szabadságra és művelődésre csak a szabadság érlelheti meg." Farkas tehát meg volt győződve arról, hogy a feketék teljes felszabadítása, a faji megkülönböztetés felszámolása a polgári köztársaságban önmagától oldódik meg: a szabad intézmények majd szabadságra nevelik az embert, fehérét és feketét egyaránt. Nem tudta, persze nem is tudhatta, hogy a polgári demokratikus intézmények a burzsoázia osztályuralmának szolgálatában állanak, tehát nagyon is korlátolt adagokban mérik a szabadságot és végül is — mihelyt a hanyatló burzsoázia érdeke úgy kívánja — lomtárba kerülnek, hogy átadják helyüket a burzsoázia leplezetlen parancsuralmának, a fékevesztett, fajgyűlöletnek.

Hírt ad persze egynéhány, a vagyonközösség alapján alapuló társaságról is, köztük az utópista szocialista Owenéről is. „Ö — írja — az egész emberiséget egy munkás familia egyesületté kívánta formálni." Társaságának „vagyonközösség a fő elve ... nála minden ember azt hiheti belsőjében, ami tetszik... A jussok egyformák, de egyformán is köteles minden tag a társaság fenntartását munkálódni, hogy minden egyes személy jólléte bátorságosítsék."

Mi a véleménye Farkasnak ezekről a kísérletekről, melyek a burzsoázia osztályuralmának megdöntésére hivatott munkásosztály tudományához, a tudományos szocializmushoz szolgáltatnak anyagot? „... a félszázadot még fennállhatnak — mondja — ... a politikának sok elveit megcáfolják.” Tehát véletlen jelenséget lát bennük s jellemző módon az amerikai polgári köztársaság szabadelvűségének példáiként említi: „hol bármely különösködőnek tetsző vélekedés s gondolkodásmódnak is ... szabadon idő és próbamező engedtetik, anélkül, hogy a konstitúció s igazgatási rendszer veszedelmeztetését félteni lehetne.”

Művének azonban Erdélyben, hol a rothadó feudalizmus védelmezői keresve keresték az érveket a polgári demokrácia ellen, hatását éppen a polgári demokráciába vetett sziklaszilárd hite biztosította. Korlátai szükségszerűen következtek abból a tényből, hogy Erdélyben a haladók és maradiak közt folyó ideológiai harc alapját egy csak éppen kibontakozó, fejletlen árutermelés alkotta.

Az 1834—35-i kolozsvári országgyűlésen a Wesselényi Miklós mögött felvonuló reformnemzedék Farkas könyvének eszméit propagálta és könyvét Orbán Balázs szerint „politikai hitvallása kátéjának” tekintette. A könyv nagy sikere azonban csakhamar Farkas mellőzését és üldözését vonta maga után. A betegeskedő, hivatalnoktársaitól megvetett, a reakciótól „kozmpolitának”, „demokratának” bélyegzett fiatal író büszkén vállalta a demokrata magatartást és újabb művekkel igyekezett harcolni a feudalizmus ellen. Tovább folytatja *Erdély Története* című munkáját s naplót ír az 1834—35-i országgyűlésről. Ebben a naplóban múltjára visszatekintve büszkén írja: „Megutáltam minden privilégiumot, monopóliumot, megkülönböztetést, az arisztokrácia cudar göggjét s az uralkodás kegye és fénye után alacsonyul mászókat s ahol lehetett neveltségessé tettem őket; gyűlöltem a bürokráciai pedánságot, s a tisztviselők kevély zsarnokságát, azt felfedeztem s ellene lár-máztam... Elszórtam a külföldről hozott minden szabad intézmény magvát. Vérzett szívem hazámbeli embertársaim egy részének rab-szolgai nyomatásáért, mellettük harcoltam a feudalizmus ellen s az egész nemzetet kivétel nélkül szabadnak óhajtottam.” Farkas kitűnő érzékkel figyel meg és lepez le típusokat: a hideg kozmpolitát, a csúszó-mászó hivatalnokot, az álarcát levető s a szónak köpönyegét fordító politikust, a feudalizmust, kiszolgáló papságot, egyszóval az erdélyi feudalizmus összes akkori jellegzetes figuráit. „Gyűlölöm a papságnak azon faját minden vallásban — írja — mely a polgári élettől különvált státust akart formálni; a józan philosophiát, az elmének szabad reptét s a polgári szabadságot örökösen tipró ezen hydrát egész erőmből kívántam letapodni. Gyűlöltem a hideg kozmpolitizmust, mely a nemzetiségnek legnagyobb mótelye. A túlságig megvettem azokat s bosszúsán gyűlöltem, akik nemzetem éléhaladtát, mívelődését és nyelvét akadályoztatták, vagy az iránt hidegek voltak. Kacagtam az uralkodás kegye és fénye után alacsonyul mászókat. Az emberiség

legundokabb fejtájának tartottam a vallásos bigottakat, bármely felekezetből is legyenek, s csúfság s megvetés tárgyává kívántam tenni."

Farkas Sándor naplója, mely teli az erdélyi feudalizmus népelnyomó, haladásellenes alakjainak leleplezésével, kéziratban maradt, mint az *Utazás Amerikában* címűn kívül írója minden műve. Élete utolsó éveiben Farkas betegsége miatt teljesen visszavonulva élt. 1842. február 2-án halt meg Kolozsvárt. A 48-as szabadságharcot már nem érthette meg, de művének jelentős szerepe volt az erdélyi reformtörekvéseknek forradalmi mozgalommá való átnövésében.

I R O D A L O M

1. Kőváry László, *Böölöni Farkas Sándor. „Székelyhon”, 1842.*
2. Jakab Elek, *Böölöni Farkas Sándor és kora. „Keresztény Magvető”, 1870.*
3. Hatvany Lajos, *Egy székely nemes, aki felfedezte a demokráciát*, Budapest, 1934.
4. Jancsó Elemér, *Böölöni Farkas Sándor élete és munkássága*. Kolozsvár, 1942.
5. Böölöni Farkas Sándor, *Nyugateurópai utazás*. Kolozsvár, 1943.
6. Böölöni Farkas Sándor, *Az új Erdély hajnalán*. Kolozsvár, 1944.
7. Mikó Imre, *Böölöni Farkas Sándor, a demokrata és republikánus*. „Korunk” 1965.
8. Jancsó Elemér, *A felvilágosodástól a romantikáig*. Bukarest, 1966.
9. Böölöni Farkas Sándor, *Utazás Észak-Amerikában*. Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal ellátta Benkó Samu. Bukarest, 1966.

NOTELE DE DRUM DIN AMERICA DE NORD ALE LUI BÖÖLÖNI FARKAS SÁNDOR

(R e z u m e t)

Autorul studiului se ocupă cu opera lui Böölöni Farkas Sándor: *Északamerikai utazás* (Călătorie în America de Nord), precum și cu geneza acesteia. Este cunoscut că această operă a avut o influență mare în răspîndirea ideilor burghezo-democratice în Transilvania. Autorul scoate în evidență drumul parcurs de Böölöni Farkas Sándor înainte călătoriei sale în America. În scrierile lui Böölöni Farkas Sándor ideile iluminismului încă mai persistă, romanticismul însă are deja o pondere mai accentuată. Studiul, bazîndu-se pe cercetări proprii reliefează însemnătatea acestei note de călătorie.

ПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ БЁЛЁНИ ФАРКАША ШАНДОРА О СЕВЕРНОЙ АМЕРИКЕ

(R e z y m e)

Автор статьи занимается произведением Бёлёни Фаркаша Шандора: *Északamerikai utazás* (Путешествие по Северной Америке), а также его возникновением. Известно, что это произведение имело большое влияние в распространении буржуазно-демократических идей в Трансильвании. Автор выявляет путь, пройденный Бёлёни Фаркашем Шандором, перед его путешествием в Америку. В произведениях Бёлёни Фаркаша Шандора еще сохраняются просветительские идеи, хотя романтизм уже сильно проявляется. Статья, основанная на исследованиях автора, подчёркивает значение этих путевых заметок.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR'S TRAVELLING NOTES FROM NORTH AMERICA
(Summary)

The author deals with Bölöni Farkas Sándor's work: "Északamerikai utazás" (A Travel through North America) discussing its genesis as well. It is well known that this book exerted a great influence in the spreading of the bourgeois-democratic ideas in Transylvania. The author points out the route covered by Bölöni Farkas Sándor before his travel in America. In Bölöni Farkas Sándor's work the enlightenment ideas were still present but romanticism had more weight. Based on the author's own observations the study points out the significance of these travelling notes.

PREZENȚE TRANSILVĂNENE LA „CONVORBIRI LITERARE”
(pînă la 1900)

de
SILVIA GOGA

„Cînd mă uit îndărăt la opera societății Junimea și răsfoiesc ‚Convorbirile literare’ — scria N. Gane în 1900 — mă simt cuprins de emoțiune văzînd cît capital de muncă reprezintă și cîte lucrări de netăgăduită valoare au ieșit la lumină în acel timp de renaștere literară”¹. Sentimentul de măreție copleșitoare mărturisit în aceste rînduri ne apare pe deplin întemeiat, dacă avem în vedere că revista ieșeană, apărută la 1 martie 1867, a orientat pînă la acea dată direcția literaturii române într-o perioadă de mare înflorire a acesteia.

Articolul-program al revistei, formulat sobru și concis, enunța că „va da seamă despre activitatea și producerile societăților literare” și că va căuta să fie un punct de întîlnire și înfrățire pentru autorii naționali: „Începutul este modest, dar redacțiunea sperează că va putea da în curînd acestei foi proporțiuni mai însemnate prin binevoitorul concurs ce este în drept de a aștepta din partea tuturor autorilor români”². Ideea de unitate națională apărea, așadar, formulată programatic și nu este o simplă întîmplare că printre membrii Junimii și în sumarele anuale ale „Convorbirilor literare” figurează reprezentanți din Transilvania, Bucovina sau Macedonia.

Este cunoscut faptul că raporturile transilvănenilor cu Junimea și „Convorbirile literare” nu au fost întotdeauna dintre cele mai bune. Satira din criticile lui Maiorescu, îndreptată împotriva latiniștilor și a teoriilor învechite ale lui Bărnăuțiu, au produs multe supărări. Generația veche a manifestat vreme îndelungată rezerve față de autorul articolelor: *Despre scrierea limbii române*, *Contra Școlii Bărnăuțiu*, *Limba română în jurnalele din Austria*. Dar, cu timpul, lucrurile s-au schimbat, ideile junimiste s-au răspîndit și dincoace de Carpați, iar

¹ „Convorbiri literare”, an. XXXIV (1900), p. 22.

² Idem, an. I, p. 1.

reacțiunea transilvănenilor a cedat, în fața lor, pas cu pas, așa încît, în jurul anului 1880 — ne spune I. Breazu³ — Junimea își avea asigurată simpatia tinerimii din Ardeal. Lui T. Cipariu, Maiorescu însuși îi închină un călduros *Necrolog*: „Una cîte una dispar figurile marcante ale renașterii noastre literare de pe la mijlocul acestui secol, renaștere la care au contribuit deopotrivă românii de dincolo și de dincoace de Carpați. După Heliade, Bolintineanu, Bărnufiu, Papiu Ilarian, Ioan Maiorescu, C. Negruzzi, Pumnul, Laurian și C. A. Rosetti, românii au pierdut astăzi pe Cipariu”. În final, își exprimă „cea mai înaltă considerare pentru persoana eminentului adversar”⁴.

Datorită multor aderenți cîștiogați în diferite centre ca: Sibiu, Brașov, Blaj, Arad, Năsăud, Caransebeș, „Convorbirile literare” s-au bucurat de o răspîndire tot mai largă în Transilvania și mereu au fost atrase talente noi în paginile revistei, reușind să contribuie la unirea spirituală a tuturor românilor, cu o jumătate de veac înainte de unirea lor politică. Sufletul revistei, mereu preocupat de această idee, a fost I. Negruzzi, neobositul și onestul ei conducător efectiv timp de trei decenii. În bogata corespondență cu transilvănenii, le cere insistent colaborarea și-i sfătuește să-și îndrepte limba stîlciță de etimologiști și de școlile străine. Și îndemnurile lui au avut ecou. Cu prilejul jubileului a 25 ani de apariție a „Convorbirilor literare”, I. Vulcan, care mergea în pas cu evoluția literaturii și introdusese în revista „Familia” — al cărei director era — încă din 1882, un fonetism moderat, îi scria lui I. Negruzzi cuvinte de înaltă și călduroasă apreciere: „Sora mai bătrînă, născută și crescută în condițiuni de existență mult mai grele, salută cu bucurie pe sora ei mai tînără și mai viguroasă, și o felicită din suflet la nunta ei de argint. ... nimene nu știe așa de bine ca „Familia”, că dacă „Convorbirile literare” au avut o înfriurare atît de mare asupra direcției noastre culturale literare, nu este numai meritul pleiadei de talente care s-au grupat în jurul lor, și în deosebi și mai cu seamă al directorului revistei, al. dv. d-le Negruzzi, care cu o perseverență neobișnuită pînă acum în România, luptînd cu mii de piedici, desconsiderînd interesele materiale, v-ați pus munca unei vieți în serviciul întreprinderii ce ați fondat. De aceea vă felicittez eu în fruntea „Convorbirilor literare” în special pe dv.”⁵.

³ *Literatura Transilvaniei*, Casa Școalelor, f. 1., 1944, p. 184. Problema pătrunderii junimismului în Transilvania a constituit obiect de cercetare pentru I. Breazu în opera citată, pp. 152—217, în: *Noi contribuții la pătrunderea junimismului în Transilvania*, „Studii literare”, vol. I, Sibiu, 1942, pp. 213—224; I. Verbină, *Aspecte din lupta junimistă în Transilvania*, *Ibidem*, pp. 59—94; S. Albin, *Direcția nouă în Ardeal*, în: *Lui Ion Bianu*, București, 1916, pp. 3—37; I. Chendi, *Junimea și Ardealul*, în: *Impresii*, București, 1908, pp. 269—276; I. C. Panțu, *Cartea lui Maiorescu*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 1910, nr. 34—36; I. Banu, *Ardealul și „Convorbirile literare”*, în „Convorbiri literare”, 1937, pp. 367—372; I. Georgescu, *Din legăturile lui Maiorescu cu ardelenii*, în „Convorbiri literare”, 1937, p. 285.

⁴ „Convorbiri literare”, an. XXI (1887), p. 646.

⁵ Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932, p. 177.

Speranța formulată încă în articolul program al revistei, de a avea colaboratori din toate regiunile locuite de români, a primit viață prin numeroasele prezențe ale transilvănenilor, firește, nu toate de aceeași valoare. Seria acestora a fost deschisă de profesorul brașovean I. Meșotă, care a publicat, încă în primul an de apariție al revistei, conferința rostită cu ocazia inaugurării catedrei de limba franceză la gimnaziul român din Brașov, intitulată *Ochire asupra literaturii franceze*⁶. Pe lângă faptul că marchează un început, această conferință este semnificativă și pentru că dovedește preocupările transilvănenilor față de cultura franceză într-o perioadă de influență germană⁷.

La asigurarea prestigiului literar al „Convorbirilor” de pînă la 1900, contribuția lui I. Slavici și a lui G. Coșbuc este dintre cele mai importante. I. Slavici și-a început cariera literară în paginile revistei junimiste și tot aci a primit consacrare de mare prozator. După ce-l cunoscuse pe I. Negruzzi la Viena, îndemnat și îndrumat de prietenul său M. Eminescu, I. Slavici trimite „Convorbirilor literare”, mai întii, o piesă de teatru, *Fata de birău*⁸, apoi *Studii asupra maghiarilor*, remarcate ca valoroase într-o notiță a redacției: „Dl. Slavici ne aduce interesante descoperiri și cugetări asupra maghiarilor”⁹. M. Eminescu îl recomanda lui I. Negruzzi în cuvinte ce exprimau încredere în talentul literar al prietenului său transilvănean: „Eu cred că Slavici este un scriitor de viitor, el cugetă drept, are idei originale și va scrie bine cînd va mînuși mai ușor limba românească”¹⁰. I. Slavici, la rîndul lui se interesa îndeaproape de apariția revistei ieșene, în paginile căreia continua să publice povești: *Zîna Zorilor*, *Florița din codru*, *Doi feți cu stea în frunte* etc. *Zîna Zorilor* este însoțită de o notiță, importantă pentru cunoașterea atitudinii scriitorului față de prelucrarea motivelor folclorice. Colaborarea lui Slavici la „Convorbiri” rămîne valoroasă însă, în primul rînd, prin nuvelele publicate aci, inaugurate cu *Popa Tanda*¹¹, după care au urmat: *Scormon*, *Gura satului*, *Budulea Taichii* și altele, recuperînd prin acestea deficitul revistei în domeniul prozei, reprezentată pînă la el doar de I. Negruzzi, N. Gane, V. Burlă, Șt. G. Virgolici și A. Xenopol. În urma insistențelor repetate — dovadă corespondența scriitorului cu I. Negruzzi —, I. Slavici a venit la Iași în toamna anului 1874 și, în același an, conform „Albumului Societății Junimea”, a fost încadrat între membrii acesteia. Problema raporturilor lui Slavici cu Junimea cuprinde numeroase aspecte, clarificate de istoria noastră literară și nu constituie obiectul cercetării de față. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că prezența scriitorului la Junimea și „Convorbiri literare” a corespuns pe de o parte cu desăvîrșirea personalității sale

⁶ „Convorbiri literare”, an. I (1867), pp. 248—254.

⁷ Cf. I. Breazu, *op. cit.*, p. 164.

⁸ „Convorbiri literare”, an. V (1871), pp. 1—12; 17—29.

⁹ *Ibidem*, p. 380.

¹⁰ I. Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București, 1939, p. 268.

¹¹ „Convorbiri literare”, an. IX (1875), pp. 88—100.

artistice, iar pe de altă parte a însemnat ilustrarea concretă a realismului popular despre care vorbea T. Maiorescu în articolul *Literatura română și străinătatea*, scris în 1882, la un an după apariția *Novelilor din popor* ale lui I. Slavici. Cu acest prilej, criticul îl încadra pe Slavici în largul curent european al „realismului poporan”, constatînd că trăinicia operelor sale trebuie căutată în faptul că „s-a inspirat din viața proprie a poporului său și ne-a înfățișat ceea ce este, ceea ce gîndește și ceea ce simte românul în partea cea mai aleasă a firei lui etnice”¹².

G. Coșbuc a început să publice la „Convorbiri literare” în perioada bucureșteană a revistei, după ce se afirmase ca poet talentat la „Tribuna” din Sibiu. Poezia care a reținut cel mai mult atenția a fost *Nunta Zamfirei*, publicată în 1890, nr. 12, pe prima pagină a „Convorbirilor”, după ce a apărut în „Tribuna”, cu un an înainte. T. Maiorescu îi trimite lui G. Coșbuc o scrisoare plină de elogi și-l cheamă la București. Poetul transilvănean trece Carpații și se stabilește în capitala țării, continuînd să-i apară în revistă o serie de poezii: *La oglindă*, *Rea de plată*, *Nu-i ca ea* etc., traduceri: drama *Sacotala*, fragmente din *Divina Comedie*, *Georgice*.

Apariția volumului *Balade și idile*, în 1893, a dezlănțuit, așa după cum se știe, un adevărat „proces literar”, poetul fiind învinuit de plagiat¹³. În toial furtunii, „Convorbirile literare” intervin, exprimînd prin cuvîntul criticului D. Evolceanu punctul de vedere al celei mai prestigioase reviste românești din acel timp. În fața atacurilor, G. Coșbuc este apărut și prezentat ca un talent original. Răspunzînd lui Grigore N. Lazu — inițiatorul atacurilor împotriva lui G. Coșbuc — D. Evolceanu publică în 1893 două articole întinse și documentate: *Baladele și idilele d-lui G. Coșbuc și Evolceanida d-lui Grigore N. Lazu*, în care stabilește unele motive comune cu literatura universală, dar arată în același timp că prin aceasta nu este vizată originalitatea poetului: „Forma de care s-a servit G. Coșbuc e nu numai admirabilă și de multe ori fără pereche în literatura noastră, dar e și cu desăvîrșire originală și neinfluențată de nici unul din ceilalți poeți, atît în versificație, întorsătură de frază, cît și în materialul lingvistic”¹⁴. În același articol, Coșbuc este situat în fruntea poezilor români și i se analizează pe larg *Nunta Zamfirei* și *Moartea lui Fulger*. Peste trei ani, în 1896, tot D. Evolceanu salută cu entuziasm apariția noului volum de versuri al lui G. Coșbuc, *Fire de tort*, subliniază încă o dată originalitatea poetului, arată deosebiri față de poezia lui Eminescu și noutatea față de epigonii marelui poet”¹⁵.

¹² T. Maiorescu, *Critice*, Antologie și prefață de Paul Georgescu, text stabilit de Domnica Stoicescu, E.P.L., 1966, p. 395.

¹³ Informații numeroase găsim în *Note la G. Coșbuc, Opere alese*, vol. I, ediție îngrijită și prefată de G. Scridon, E.P.L., 1966, pp. 201—230.

¹⁴ D. Evolceanu, *Baladele și idilele d-lui G. Coșbuc*, „Convorbiri literare”, an. XXVI (1893), p. 828.

¹⁵ Idem, *G. Coșbuc, Fire de tort*, Ibidem, an. XXX (1896), pp. 1161—1196.

Părerăa lui T. Maiorescu despre G. Coșbuc o găsim formulată în câteva rinduri din articolul consacrat lui Victor Vlad Delamarina. Nici entuziasm, dar nici denigrare nu găsim în opinia echilibrată a criticului. Îi recunoaște „marele talent”, dar fără să ajungă pe înaltele culmi ale poeziei atinse de Eminescu.

Un ecou al discuțiilor în jurul cazului Coșbuc, după ce focul se potolise, mai mult câteva concluzii pe marginea acestora, găsim în lungul articol polemic scris de M. Dragomirescu, *Replică lui II. Chendi, Asupra valorii literațiilor noștri actuali*. Criticul găsește explicații pentru agitația febrilă din jurul cazului Coșbuc: „... e explicabil de ce această discuție s-a întâmplat aci și nu s-a întâmplat acolo. Aci Coșbuc nu era singurul poet; el cădea în mijlocul unei activități literare destul de dezvoltate, dar destul de inferioare; și a trebuit să stîrnească dacă nu zguduirea din temelie a vreunei temelii estetico-literare, cel puțin gelozia unora și altora, care își vedeau amenințată reputația stabilită. Acest fapt, care e un semn destul de trist al stării reale în care se afla literatura din țară, a făcut să se exagereze și să se agraveze acuzațiile de mică importanță ce i s-ar fi putut aduce. În același timp însă, în Transilvania, unde de atîta vreme nu se auzise glasul unui poet puternic, Coșbuc era un soare, în care nimeni n-avea nici puțința, nici curajul de a găsi pete. Entuziasmul pentru poetul care întrupase atîta de bine simțirile românești se împreuna cu adîncă preocupare pentru chestiunea națională și nu mai lăsa loc criticii”¹⁶.

Adevărul este că din febrila dezbatere în jurul poeziilor lui G. Coșbuc, rezultatul cel mai important a fost popularizarea numelui și a poeziilor sale.

„Convorbirile literare” au oferit spațiu și unor nume mai puțin ilustre, dar care au fost încurajate, uneori de însuși T. Maiorescu, atunci cînd au dovedit cît de cît talent, dar mai ales cînd operele acestora erau ilustrative pentru specificul național. Dintre aceștia reținem colaborările lui I. Popovici Bănățeanu, Victor Vlad Delamarina, Virgil Onițiu sau ale poetelor: Maria Cunțan, evocată de Perpessicius încă în zilele noastre, și Lucreția Suciș.

I. P. Bănățeanu, originar din Lugoj, a publicat la „Convorbiri” câteva poezii: *Cu pasul*, *Cu aducerile aminte*, *La groapa etc.*, ce au ca notă comună duioșia și sinceritatea sentimentelor. Se simte influența lui Eminescu. Îl preocupă tema morții, iubirea de mamă și dragostea. În proză, a publicat nuvele inspirate din viața meseriașilor bănățeni: *În lume*, *Din viața meseriașilor*, *După un an de jale*, în care apar drame familiale sau sociale ale acestei categorii de oameni. T. Maiorescu l-a apreciat pe Popovici Bănățeanu, dovadă că a scris despre el rînduri pline de căldură, iar lectura nuvelei *În lume* o consemna ca pe o adevărată „sărbătoare literară” a Junimii. Criticul l-a remarcat, întîi de toate, pentru specificul etnic al creațiilor sale și pentru că dă expresie

¹⁶ Ibidem, an. XXXII (1898), pp. 469—479.

realităților sociale: „a știut să înfățișeze o parte a poporului nostru muncitor în forma nepieritoare a artei”¹⁷. T. Maiorescu s-a apropiat de tînărul poet și prozator cu o căldură și înțelegere umană, poate, surprinzătoare chiar pentru cititorul obișnuit cu atitudinea olimpiacă a criticului. S-a interesat de necazurile lui familiale, l-au impresionat frămîntările sufletești ale acestuia atît de mult, încît a reprodus în articolul său fragmente întregi din corespondența scriitorului. Cu ocazia morții, survenită foarte timpuriu, T. Maiorescu scrie un *Necrolog*, în care deplînge „pierderea ce a suferit-o literatura română prin încetarea din viață a tînărului autor”¹⁸.

Poetului bănățean Victor Vlad Delamarina i se rezervă, de asemenea, spațiu în paginile revistei, bucurîndu-se de atenția lui T. Maiorescu într-un articol consacrat lui, mai ales pentru folosirea graiului bănățean: „... iar dialectele sînt un izvor de întinerire pentru toată ființarea limbii literare”¹⁹.

Virgil Onițiu, directorul liceului din Brașov, membru corespondent al Academiei Române din 1901 și militant convins pentru unitatea culturală a românilor, a publicat, în 1888, schițe din viața studenților români din Viena, sub titlul *Tanda și Mandă*. Cu un ton de umor și ușoară ironie sînt povestite întâmplări din viața celor doi prieteni nedespărțiți, cu temperamente și concepții de viață opuse. T. Maiorescu îl menționează doar în articolul consacrat lui Victor Vlad Delamarina, iar harnicul D. Evolceanu îi recenzează volumul de schițe și nuvele, *De toate*, apărut la Brașov în 1897. Evenimentul îi prilejuiește comentatorului observații mai generale privind relațiile literare dintre provinciile românești: „Dintr-o cauză sau alta, produsele literare ale românilor de peste munți ajung cu greu să fie cunoscute de cei de aici... Așa se explică cum nimeni, în afară de T. Maiorescu, nu l-a băgat în seamă pe V. Onițiu, autorul unui volumaș, care în sărăcia sarbedei noastre literaturi actuale, s-ar fi convenit să atragă atenția publicului cititor. Și s-ar fi convenit cu atît mai mult cu cît autorul nu este nici decadent, nici mistic, nici pesimist, d. Onițiu cu alte cuvinte este o notă nouă în literatura noastră de astăzi”²⁰. Se mai remarcă apoi că în nuvelele sale umoristice a izbutit să creeze „tipuri reale”, imitîndu-l, în parte, pe I. Slavici. Aspectul cel mai nerealizat al scrierilor sale — constată D. Evolceanu — este limba, prea încărcată de neologisme, provincialisme, „păcatul din naștere al scriitorilor transilvăneni de care nu scapă decît cu mare greutate”.

Un alt nume des întîlnit în paginile „Convorbirilor literare” este acela al lui Mihail Străjanu, originar de lîngă Blaj, profesor, traducător,

¹⁷ T. Maiorescu, *Ion Popovici Bănățeanul*, „Convorbiri literare”, an. XXVII (1895), p. 890.

¹⁸ „Convorbiri literare”, an. XXVI (1893), p. 520.

¹⁹ T. Maiorescu, *În memoria unui poet bănățean Victor Vlad (Delamarina)* „Convorbiri literare”, an. XXXII (1898), p. 114.

²⁰ D. Evolceanu, *Virgil Onițiu. De toate, schițe și nuvele, Brașov, 1897* „Convorbiri literare”, an. XXXI (1898), p. 1038.

avînd și preocupări de teorie literară. Pentru valoroasele scrieri didactice a fost premiat de două ori de Academia Română, în 1899 avîndu-l ca raportor pe T. Maiorescu. A publicat traduceri din Vergiliu, Dante și Leopardi. Cunoștea teoriile estetice ale lui Platon, Aristotel, Schopenhauer, Taine sau E. Zola, pe care le pune la contribuție în articolele sale de estetică, caracterizate prin eclecticism și uneori confuzie de termeni. Reținem încercările lui M. Străjanu de a defini principiile esteticii naturaliste, într-o perioadă de largă răspîndire a acestui curent, cu care se declară de acord pînă la exagerările acestuia: „preferința pentru părțile cele urite din natură și societatea omenească și tendința de a face din literatură mai mult știință decît artă”²¹. Într-un alt loc se alătură „artei cu tendință”, cu condiția să se respecte cerințele frumosului artistic, respingînd tezismul: „Moralitatea artei și însemnătatea ei educativă nu stă deci în a ne da sfaturi și învățături morale, ci în a ne prezenta sub forme frumoase caractere și tablouri din viață”²². Aceeași idee este reluată, cu numeroase exemple din literatura universală, în articolul *Importanța morală a poeziei și misiunea ei în zilele noastre*²³.

Miron Pompiliu, transilvănean de origine, dar care a trăit mult timp dincolo de Carpați, a manifestat un viu interes pentru calitatea materialelor publicate în „Convorbiri literare” — dovadă corespondența cu T. Maiorescu — colaborînd el însuși în mai multe domenii. A avut preocupări didactice, lingvistice, a scris recenzii și poezii, dar principala sa contribuție s-a realizat în domeniul folclorului. De altfel, „Convorbirile literare” au destinat un spațiu foarte larg folclorului și problemelor de etnografie, ilustrînd și pe această cale multiplele valențe spirituale ale întregului popor român. M. Pompiliu a publicat aci poezii populare transilvănene, culegeri de strigături și proză cu caracter popular. Într-o scrisoare adresată redacției, Miron Pompiliu arată că poeziile ce le publică el „... sunt așa, precum le-au improvizat nemuritoriul geniu al poporului român, în momentele sale de inspirație: cu prozodia lor silabică neschimbată; cu rimele neatînse; cu limbajul lor provincial și local nealterat; pe scurt cu păstrarea originalității în toată puritatea sa”²⁴. Preocupări de teorie a folclorului mai surprindem și la amintitul M. Străjanu, în articolul *Basmele*, în care se apropie de o interpretare realistă a basmelor²⁵. Capitolul respectiv este completat și de culegerile de folclor transilvănean ale lui Gr. Sima, V. Alesiu sau de proza populară a lui I. T. Mera.

Observațiile de pînă acum, — și materialul nu este complet epuizat —, ne îndreptățesc să afirmăm că în vastul „capital de muncă” inclus în paginile „Convorbirilor literare”, românii transilvăneni au

²¹ *Realismul în literatura contemporană*, Ibidem, an. XX (1886), pp. 529—554.

²² *Caracteristica poeziei timpului nostru*, Ibidem, an. XXVIII (1894), pp. 369—386.

²³ Ibidem, an. XXVIII (1894), pp. 481—504.

²⁴ Ibidem, an. III (1869), p. 301.

²⁵ Ibidem, an. XXX (1896), p. 239.

fost mereu prezenți și că vorba lor a avut un ecou puternic în inimile fraților de dincolo de Carpați. După intervenția salutară a lui T. Maiorescu împotriva alunecărilor culturale greșite ale transilvănenilor, din ambele părți s-au dovedit a fi mult mai puternice tendințele de apropiere și de contopire a idealurilor comune.

ТРАНСИЛЬВАНСКИЕ ЛИТЕРАТОРЫ В РЕДАКЦИИ ЖУРНАЛА „Convorbiri literare” (до 1900 г.)

(Резюме)

Автор статьи пытается показать роль, которую сыграл журнал „Convorbiri literare”, печатавшийся с 1 марта 1867 г., в осуществлении культурного единства всех румын в период, когда Трансильвания развивалась в других политических условиях, чем Объединённые княжества. Программа журнала, опубликованная в его первом номере, высказывала намерение редакции стать местом встречи и братского содружества всех румынских писателей.

После уместного выступления Т. Майореску против ошибочных культурных уклонов трансильванских румын, имевшего благоприятные последствия в развитии всей румынской литературы, идеи литературного общества „Junimea” стали более широко проникать в Трансильванию, и журнал „Convorbiri literare” постепенно стал привлекать всё большее количество сотрудников из этого края. Из трансильванских прозаиков, наиболее талантливым сотрудником—имея в виду лишь период до 1900 г.—был И. Славич, видный представитель румынской новеллы народно-реалистического направления.

Другими прозаиками, менее талантливыми, но которых Т. Майореску ценил, потому что их произведения содержали элементы национальной специфики, были: Ион Попович Бэнэцэну, Виктор Влад Деламарина, Вирджил Онищю.

Наиболее известным трансильванским поэтом XIX-го века, который сотрудничал в журнале „Convorbiri literare”, был Дж. Кошбук. В этом отношении, автор статьи отметил важную роль, которую сыграл названный журнал в защите поэта от хулителей, обвинивших его в плагиате. Критик Д. Эволчану неоднократно подчеркивал самобытность трансильванского поэта. Другими представителями поэзии были: Мария Кунцан, Лукреция Сучу.

Журнал отвёл значительное место народной литературе. В журнале печатались как теоретические исследования, так и сборники народной поэзии и прозы. В этой области заслуга принадлежит главным образом Мирону Помпилиу, В.Алекску, И.Т.Мера.

PRÉSENCES TRANSYLVAINES DANS „CONVORBIRI LITERARE”

(jusqu'à 1900)

(Résumé)

L'article se propose de démontrer le rôle que la revue „Convorbiri literare” — parue à partir du 1-er mars 1867 — joua dans les efforts tendant à la réalisation de l'unité culturelle de tous les Roumains, et cela dans une période où la Transylvanie se développa dans des conditions politiques autres que celles des Principautés Unies. Dans son programme publié au premier numéro, la revue se fixe pour but de servir de point de rassemblement et de fraternisation pour tous les auteurs nationaux.

Après l'intervention bien venue de Titu Maiorescu contre les faux-pas culturels des Roumains transylvains, qui s'est soldée par des conséquences salvatrices pour l'évolution de toute la littérature roumaine, les idées de la „Junimea” ont pénétré de mieux en mieux en Transylvanie; quant aux „Convorbiri literare”, elles ont obtenu toujours plus de collaborateurs de cette province. Parmi les prosateurs transylvains,

son collaborateur le plus doué fut I. Slavici, représentant important de la nouvelle roumaine orientée vers le réalisme populaire.

D'autres prosateurs, d'un talent moins vigoureux, mais appréciés de T. Maiorescu en raison du spăcific national illustrant leurs oeuvres, furent Ion Popovici Bănățeanu, Victor Viad Delamarina et Virgil Onițiu.

Le plus important poète transylvain du XIXe siècle ayant collaboré aux „Convorbiri literare” est George Coșbuc. A son sujet nous signalons le rôle important de cette revue en tant que défenseur du poète transylvain contre ses détracteurs, qui l'accusaient de plagiat. Ainsi, le critique D. Evolceanu a souligné maintes fois l'originalité de Coșbuc. La poésie fut encore représentée dans les pages de la revue par Maria Cuntan et Lucreția Suci.

Les „Convorbiri literare” ont réservé une place importante à la littérature populaire. On y a publié à ce sujet aussi bien des études théoriques que des recueils de poésie ou de prose populaires. Le mérite en revient surtout à Miron Pompiliu, V. Alexiu et I. T. Mera.

ROMÁN EREDETŰ SZÓKINCSELEMEK A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG ZSEBSZÓTÁRÁBAN

B. GERGELY PIROSKA

1. A magyar nyelv román eredetű szókincsrétegének történeti szempontú vizsgálatában érdekes és fontos feladat nyomon követni a szótári jelentkezés tükrében a román kölcsönszavak útját a különböző nyelvváltozatokon át a legmagasabb szintig, az irodalmi nyelv szintjéig. A magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavainak tanulmányozása rendjén már több tanulmány vette számba a magyar szótáriródlom néhány kiemelkedően jelentős XVIII. századi alkotásának, Gyarmathi Sámuel, Pápai Páriz Ferenc és Baróti Szabó Dávid szótárainak román vonatkozású anyagát.¹ Ezúttal hasonló céllal a XIX. század első felének egyik legjobb szótárát, a Magyar Tudós Társaság Zsebszótárát vizsgáljuk meg, melyet szótártörténeti előzményei sok szállal fűznek a fentebb említett szótári művekhez. Ezek ugyanis és mellettük sok más nyelvújítás korabeli szótár, a felvilágosodás nyelvművelő mozgalmában fellendülő magyar szótárirás termékei, mintegy előkészítik a talajt a Magyar Tudós Társaság legjelentősebb törekvése számára — mai műszóval élve — az irodalmi nyelv kodifikálása számára. A szókészlet terén első kísérlet erre a XIX. század harmincas éveiben a Magyar Tudós Társaság kiadványaként megjelenő Német—magyar és Magyar—német Zsebszótár, különösképpen pedig ennek gazdagabb, tartalmasabb magyar-német része² (Gáldi, Szótír. 476—95).

¹ A magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavaira irányuló, a Babeş—Bolyai Egyetem Magyar nyelvészeti tanszékén folyó kutatásokról általában l. Márton Gyula, „Studia” Ser. IV. fasc. 2. 1959. 29—41, Szabó T. Attila, NyÍrK. V. 172—3, „Studia” 1962. fasc. 1. 19—33, fasc. 2. 14—29.

Az egyes szótárak anyagáról készült tanulmányok: Szabó T. Attila, „Studia” Ser. IV. Fasc. 2. 1960. 15—28, NyÍrK. IV, 297—315, B. Gergely Piroška, „Studia” Ser. Phil., 1965. Fasc. 1. 93—104.

² A továbbiakban a szokásos rövidítéssel: Tzs. A Tzs. tehát bár formálisan két-nyelvű szótár, célkitűzésében túlhaladja az ilyen típusú szótárak szokványos, nyelvtanító rendeltetését, kiadói értelmező szótárnak szánták, következésképpen benne a magyar rész az elsődleges fontosságú.

Eppen ilyen jellege miatt ígérkezik a Tzs. vizsgálata a román kölcsönszavak szempontjából is különösen tanulságosnak, hiszen ezek irodalmi nyelvi szintre emelkedése hosszas folyamatának arra a döntő jelentőségű szakaszára világít rá, amelyben a nyelvvújítás forrongásából kicsapódik az irodalmi nyelv szóállománya, nagyjából elkülönül az irodalmi szóhasználat a tájnyelvitől. A román kölcsönszavak viszonylatában ez annyit jelent, hogy ekkortájt válik ki közülük az a csoport, amely az erdélyi nyelvjárásokból kiindulva az erdélyi irodalmi és köznyelv közvetítésével hovatovább a magyar nyelvhasználat egyre szélesebb körében terjedezik.

2. Arra, hogy a Tzs-t e kikristályosodási folyamat tükrözőjének, sőt előmozdítójának tekintsük, mindenekelőtt a szótár kiadásának célja, rendeltetése ad alapot.

Erre vonatkozóan az Előszó nyújt végleges tájékoztatást:

„Hogy valamelly szótár literaturánk' jelen állapotja mellett az olvasók' mindennapi szükségeinek megfelelhessen, annak magában kell foglalnia a' társas élet' külön helyzeteiben előforduló minden szavakat; az ebbe bevágó külön mesterségek-, művészetek- és tudományokban közönségesb alkalmazatú kifejezéseket; valamint egyéb az írói nyelvben használtatni szokottakat, 's így az elavult 's újra felélesztett, vagy a' szükség' kívánatából, vagy jóhang 's szorosabb határozottság végett divatba indult vagy erre érdemes tájszavakat, mint szinte a' nyelv philosophiája szerint újonnan származtatott, összetett, vagy talán merészben alkotott szavakat is — midőn azokat rendkívüli szükség, jobb írók' tekintete, 's a' szokás ajánlják; végre a nagyobb divatú vagy még most szükségből el nem hagyható, idegen nyelvből kölcsönzött kitételeket.” (Magyar és német zsebszótár. Budán, 1935. II. l. id. Gáldi, Szótár. 469 is.).

A szótárban felveendő szavak kiválasztásának kritériumai közül a román kölcsönszók szempontjából különösen fontos az itt idézett résznek a tájszavakra, illetőleg az „idegen nyelvekből kölcsönzött kitételek”-re vonatkozó szakasza. Világosan kitűnik, hogy mindkét kategóriából csak azok a szavak találhatóak meg a Tzs-ben, amelyek „divatba indultak vagy erre érdemesek”, illetőleg „nagyobb divatúak vagy szükségből el nem hagyhatóak”. Tehát akár tudatában voltak a szótár szerkesztői egy-két esetben a kérdéses szavak kölcsönszó voltának, akár tájszói eredetűeknek tekintették őket, ha helyet adtak nekik szótárjukban, ezt mindenekelőtt nagyobb elterjedtségük, közhasználatúságuk miatt tették.

3. Melyek is tehát azok a szavak, amelyek a magyar nyelv román eredetű kölcsönelemei közül a Tzs-ben helyet kaptak és a magyar nyelvben fejlesztett szócsaládjukból milyen származékokat és összetételeket

tekintett a Tzs. a magyar irodalmi szóhasználat szempontjából közlésre érdemeseknek? Az alábbiakban német nyelvű értelmezésükkel együtt sorolom fel őket.³

Afonya, Afonya: die Heidelbeere

Alakor: der Speit, Dinkel, der einkörnige Weizen

Bacs: der Schäfermeister⁴

Bakonyás: der Greißler

Bálmos: eine Art Topfenspeise

Baraboly: der Kälberkropf

Berbécs: der Hammel, Schöps⁵

— utaló címszóként: *Berbe.*

Borbat, Borbát: emsig, fleißig, frisch, munter

Bordó: der Brummer

Bordósip: der Dudelsack, die Bärpfeife, Rauschpfeife (in der Orgel), *Bordósipos:* der Dudelsackpfeifer; *Hagymabordó:* die Zwiebelröhre, *Sipbordó:* der Dudelsack, die Bärpfeife, Rauschpfeife (in der Orgel)⁶

Börböncze: die Büchse, Dose, das Döschen — utaló címszóként: *Berbencze;* *Dohánybörböncze:* die Tabakbüchse, *Irbörböncze:* die Salbenbüchse

Czáp: der Geißbock

Czábhör: die Bockshaut, das Bocksfeil, Bocksleder

Czimborá: der Genosse, Kamerad, Spießgesell, die Genossenschaft;

Czimborál, czimborálkodik: Kameradschaftschließen od. pflegen, *Czimboráság:* die Genossenschaft, *Czimborásodik, czimboráz:* Kameradschaftschließen od. pflegen⁷

Cserge: der Fries, Friesmantel

Csőrcse, Csőrcselve, Csőrcsó, das Ohrgehäk, Ohrgehänge, die Ohrbammel — utaló címszóként: *Csercse*

Dohat: der Dumpf, Muff

Dohatos: dumpfig, müffig

Domika: die Käsesuppe

Esztena: die Pferche, der Pferch; *Esztenál:* pferchen, *Esztenálás:* das Pferchen; *Esztenabér:* der Pferchenzins, *Esztenajog:* das Pferchrecht, der Pferchenschlag,

Esztenakarám: die Pferchhütte

Esztrenga: der Schafmelkhof

Esztrengál: hart behandeln

Ficsór: das Mauthmaß (in der Mühle), der Bursch, Kerl

Furollya: die Bockflöte, Hirtenflöte — utaló címszóként *Furuglya, Furúlya*

Juhásziurollya: die Schäferpfeife

Fustély: der Knüttelstock⁸

Gárgya: die Einfassung; *Gárgyás:* eingefasst, *Gárgyáz:* einfassen, umziegeln, *Meggárgyáz:* beranden, einfassen (einen Brunnen), *Kütgárgya:* das Brunnenge-länder

Gulászta: die Biestmilch⁹

Guzsa: der Kropf, Echenschwamm

Guzsás: kröpfig¹⁰

Haricska: der Buchweizen, die Heide, das Heidekorn

Huruba: die Hütte, eine Wohnung unter der Erde

Kalák, Kaláka: die Angabe eines Diebes, freywillige Hilfe

³ A Tzs. román eredetű kölcsönszavainak számbavételéből kihagyom az olyan szavakat, amelyek esetében a román mellett más (általában szláv) átaló nyelvvel is számolhatunk. Ilyenek: *csobány, légely, dancs, kelence, kusztora, lák, láz, oka, pite, szápoly, szárma.* A Tzs-be ugyanis ezek olyan forrásból is származhatnak, amelyben a fentebbi szavak nem román eredetűek.

A szólistában a tőszavak betűrendben állnak. Ezután következnek az utaló címszóként szereplő hangalaki változások. A származékokat és összetételeket a szócsaládok könnyebb áttekinthetősége végett közvetlenül tő-, illetve alapszavuk után sorolom fel.

⁴ A jelentés az utalószóként álló *bacsó* alól való.

⁵ A jelentés az *ürü* al.

⁶ A jelentés a *bordósip* al.

⁷ A jelentés a *cimborál* al.

⁸ A jelentés a *furkósbót* al.

⁹ A jelentés a *tecstej* al.

¹⁰ A jelentés a *golyvás* al.

<i>Kalák-péruz:</i> Preis für das Angeben eines Diebes	<i>Orda:</i> süßer Käse
<i>Kalákos:</i> der Angeber eines Diebes	<i>Pakulár:</i> der Schafhirt
<i>Kaliba:</i> die Hütte	<i>Poronty:</i> die Brut, der Balg
<i>Katrinca:</i> das Brusttuch der Kinder,	<i>Pulya:</i> klein, zwerghaft
<i>Katrinka:</i> die Schürze, das Bortuch	<i>Radina:</i> der Tauschmaus
<i>Kompona:</i> die Wagschale	<i>Rogosz:</i> trockene Semse, Binse
<i>Kópé:</i> der Scheim, Schalk; <i>Kópékodik:</i> Schelmerey treiben — utaló címszó-ként: <i>Kópéskodik;</i> <i>Kópéság:</i> die Schelmerey	<i>Száríka:</i> ein großer Bauernmantel ¹¹
<i>Kukojcza:</i> die Bärentraube, Sandbeere	<i>Szepet:</i> das Felleisen, die Posttasche
<i>Malé:</i> der Kukurutzkuchen, Mais, Kukurutz, der türkische Weizen	<i>Szukumány:</i> ein großer Bauernmantel ¹²
<i>Malészájú:</i> der Maulaffe	<i>Szukumányos:</i> einen Bauernmantel tragend ¹³
<i>Mokány:</i> ungehobelt, bäurich, scheu, wild	<i>Tóka:</i> eine hölzerne Glocke (bey Berg-Bauern)
	<i>Tokány:</i> geschmorrttes Schafffleisch
	<i>Topor:</i> die Breitart, Schrotart, das Breitbeil
	<i>Zsendicze:</i> der Zieger, die Molke

A fenti összeállításban szereplő szavak a Tzs-ben mind külön címszó egyetlen kivételtől eltekintve. Tudniillik a *kalák* 'a tolvaj feladása' és a *kaláka* 'önkéntes segítség' szót teljesen eltérő jelentésük és különböző etimonjuk (m. *kalák* < r. *colac*; Nyr. LXXXVII, 356 és m. *kaláka* < r. *clacă*; NyIrK. VI, 70—83) ellenére, bizonyára hasonló hangalakjuk miatt egy címszóba vonták. Az alakváltozatok szintén külön, utaló címszóként szerepelnek.

A számszerű összegezés azt mutatja, hogy a Tzs. szóanyagába összesen 47 román kölcsönszó került be. Ebből 46 fő, egy (bakonyás) pedig csak képzett alakban szerepel. Néhányukat többféle alakváltozatban is megtaláljuk (pl. *berbence* ~ *börbönce*, *furulya* ~ *furuglya* stb.). Ezenkívül még e román kölcsönszókából képzett 18 származékszó és 14 tőszóból vagy származékból alakult összetétel képviseli e szavak családját.

4. A Tzs. román kölcsönszóanyagát a leltárszerű egybeállításon túlmenően is értékelnünk kell. Tekintettel kell lennünk arra, hogy — amint már említettük — a Tzs. a magyar irodalmi nyelv fejlődésének és az ezt tükröző szótárírási hagyományoknak fordulópontján, a nyelvújítás lezárulásának és a modern irodalmi nyelv kezdeteinek határán született (Gáldi, i.m. 478). Ezért tanulságosnak látszik megvizsgálni azt is: mit vett át a Tzs. a korábbi szótárak román vonatkozású anyagából és azt hogyan örökölte tovább. Összevetjük tehát a Tzs-t a XVIII. század, illetőleg a XIX. század első felének legfontosabb szótáraival, elsősorban azokkal, amelyekről — Gáldi László monográfiájának köszönhetően¹⁴ — tudjuk, hogy a Tzs. forrásai voltak, így Pápai Páriz, Baróti

¹¹, ¹² A jelentés a szűr al.

¹³ A jelentés a szűrös al.

¹⁴ Gáldi László, *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Bp. 1957.

Szabó, Márton József, Simai és Kresznerics szótáraival, valamint az első magyar Tájszótárral¹⁵ (l. az összehasonlító táblázatot).

Az összehasonlításból mindenekelőtt az tűnik ki, hogy a Tzs. román kölcsönszavainak többsége — a tőszavak közül csaknem az összes — fellelhető majdnem mindenik forrásul használt szótárban; ezek tehát e szótárak közös elemei. Bizonyára ebben nagy része lehet annak, hogy e szótárak egymás anyagából sokat merítettek, s így román eredetű szóanyaguk is szótárról szótárra vándorolt. De talán nem túlzás feltételezni azt sem, hogy a román eredetű kölcsönelemek közül a legtöbbször szótározottak lehettek viszonylag a legelterjedtebbek, a legközismertebbek. E mellett szól különben a Tzs.-nek egy nyomdatechnikai természetű jelzése is: a ritkábban előforduló szavak — neologizmusok, kevésbé ismert tájszavak — a szótárban dűlt betűvel vannak szedve. A román eredetű szavak közt viszont egyetlenegy dűlt betűs szedésű sincs.

A román vonatkozású szóanyag tekintetében a Tzs. legtöbb egyezést Baróti Szabó és Kresznerics szótárával mutat. Viszonylag nagyobb az eltérés, kevesebb a közös elem a kétnyelvű szótárakhoz, elsősorban Márton szótárához viszonyítva, jóllehet ehhez a Tzs.-t a legszorosabb szálak fűzik, hiszen szókészletének alapanyagát innen merítette (Gáldi, i.m. 482). A szókincsgyarapítás körültekintő, mégis bátor módját példázza az, ahogyan a Tzs. ezt az alapanyagot más forrásokból — a román kölcsönszavak vonatkozásában is — a legmegfelelőbb szókinccselemekkel kiegészíti. Sőt egy-két esetben még ennél is tovább megy: olyan származékszókat és összetételeket is felvesz, amelyek a forrásul használt szótárak egyikében sincsenek meg (pl. *esztenál*, *esztenabér*, *esztenajog*, *esztenakarám*). Ezek feltehetően a tervezett Nagy Szótár számára összegyűjtött anyagból kerülhettek be a Tzs.-be.

Nemcsak a szótárba bevett, hanem a kihagyott szóanyag is sokat elárul a Tzs.-nek a román kölcsönszavak kiválogatásában alkalmazott szempontjairól. Bár — amint láttuk — a képzett és összetett szavak körében a Tzs. új anyagot is hoz, nem veszi át elődeitől a szótározott tőszavaknak minden származékát és összetételét. Pl. a *cimbora* származékai közül a *cimborás*, *cimboráló* megvan SzD-ben, Kr-nél, a Tzs-

¹⁵ Ez utóbbi — a Tzs.-hez hasonlóan — szintén a tervezett akadémiai nagy szótár előmunkálatainak terméke.

Az egybevetett szótári művek következő kiadásainak adatait használtam fel: Pápai Páriz Ferenc szótárának 1708-as (PP), 1767-es (PPB) és 1801-es (PPE) kiadását; Baróti Szabó Dávid; *Paraszti Majorság, Szójegyzék* (1779—80), SzD, SzD², Márton József magyar—német szótárának 1811-es kiadását (Márt.), Simai Kristóf, *Végtagokra szedett szótár*. 1809. (Simai), Kresznerics Ferenc, *Magyar szótár*. 1831—32. (Kreszn.), *Magyar Tájszótár*. 1838. (Tsz.).

Ezeket a szótárakat — sok mással együtt — a magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavairól készülő monográfiához a Babeş—Bolyai Egyetem Magyar nyelvészeti tanszékének e témán dolgozó munkaközössége feldolgozta. Az egybevetésüket egyrészt e készülő monográfia adattárának megfelelő adataira, másrészt e szótárak némelyikéről megjelent dolgozatok (l. előbb) megállapításaira támaszkodom.

ban, a furulyából képzett *furulyál*, *furulyáz*, *furulyázás* Kr-ben stb. A Tzs-be ezek a származékszók azonban már nem kerülnek át. De nem kerül át minden tőszó sem a forrás-szótárból. Éppen ezért a román eredetű szóanyag a Tzs-ben valamivel kevesebb, mint például a Kised Szótárban, Kresznericsnél vagy a Tajszótárban.

Mutatóba hasonlítsuk össze a Tzs-t az SzD²-vel. Hiányzik a Tzs-ből a SzD²-ben megtalálható, *ármás*, *fuszulyka*, *garád*, *matász*, *plájás*, *szemény*, *szkompia*, *vataléj*. E szavak bizonyára azért maradtak ki a Tzs-ből, mert — talán az egy fuszulykát kivéve — szűkebb körben élő tájszók, illetőleg a Tzs. „modernségéhez” nem illő, elavulóban levő szavak (pl. *ármás*, *szemény*).

Az általánosabbnak, a közismertebbnek a megragadására való törekvés a Tzs. részéről a szavak értelmezésében éppúgy megnyilvánul, mint kiválogatásukban. Pl. a *kompona* szónak PP-nál, Simainál van 'függeszthető kétserpenyős mérleg' jelentése is, a *bordó* ~ *burdó* szót a legtöbb korabeli szótárban megtaláljuk tömlő és hátizsákféle jelentésben (PP, PPB, SzD, SzD², Márt.), a *mokány* PPB-ben 'havasi ember'-t, a *ficsór* az SzD²-ben és Kr-nél vízmerítő edény-t is jelent. A Tzs-ben ellenben a jelentésmeghatározás általában kevésbé árnyalt, a román kölcsönszónak rendszerint csak a legáltalánosabban ismert, a legtöbb szótárban fellelhető jelentését közli.

Szótári előzményeihez képest tehát válogatottabb megrostáltabb anyagot nyújt a Tzs. a román kölcsönszavak viszonylatában is, s erre minden bizonnyal nemcsak korlátozott terjedelme készíti, hanem az is, hogy az irodalmi szóhasználat normatív értékű szótára kíván lenni, s mint ilyen szigorúbb mércével mér, mint elődei.

5. Mint ismeretes, a Tzs. a magyar nyelv első nagy értelmező szótárának, a közel három évtizeddel későbbben Czuczor és Fogarasi szerkesztésében megjelent Magyar nyelv szótárának előfutára volt, tulajdonképpen ennek alapcímszóanyagát készítette elő (Gáldi, i.m. 489). Érdekes tehát ezzel is összehasonlítani a Tzs. román kölcsönszóanyagát abból a célból, hogy lemérhessük, mit és hogyan örökített tovább a Tzs. ebbe az akadémiai tekintélynél fogva sok szónak irodalmi polgárgogot adó, nagyhatású szótárba.¹⁶

Amint az összehasonlító táblázatból kitűnik, a CzF. minden román vonatkozású szóelemet átvesz a Tzs-ből beleértve az összetételeket és származékszókat, sőt az összes alakváltozatokat is. A CzF. szótár román eredetű szóanyaga azonban ennél minden tekintetben jóval teljesebb.

¹⁶ A magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavainak időbeli felső határát képviseli a CzF. szótár román kölcsönszó-anyaga, bár megjelenése túlesik a feudalizmus lezárulásának tekintett 1850-es évszámon. A szótár anyagának összegyűjtése azonban — mint ismeretes — az 1830—50-es években, tehát a vizsgált korszakba vágó időben történt (l. erre nézve: Nyírk. X. 95). A CzF. román kölcsönszóanyagából azonban csak azokat vontuk be a vizsgálatba, amelyeket más, korábbi forrásokból származó adatok alapján valóban „feudalizmus korinak” tekinthettünk. Az egybevetéskor, én is csak ezekre vagyok tekintettel.

A Tzs-hez viszonyítva többletként majdnem megegyeszer annyi más tőszót is tartalmaz. Ezek egy része talán szűkebb hatókörű tájszó: *apacsin* 'evezőlapát', *brindza* 'túró', *bölice* 'fehér juh', *bráha* 'moslék-féle', *cincár* 'vékony, nyulánk', *csimpolya* 'duda', *dránica* 'nagyobb zsin-delyfajta', *ester* 'meddő', *gercsáva* 'civakodás', *gergelice* 'zsizsik', *gusba* 'rúd, melyen a bogrács a tűz felett lóg', *hirip* ~ *hiriba* 'vargányagomba', *kecel* 'kutyakölyök', *lapadál* 'félretesz', *macsuka* 'bunkósbot', *mamaliga* 'puliszka', *nanás* 'házasságszerző', *orszak* 'eplény', *papusál* 'rakosgat', *paraszina* 'vessző', *pornyál* 'ödöngve legelész', *szkompia* 'szemernice', *szokota* 'számító, szemfüles', *vakisa* 'fekete foltos juh', *zsitár* 'határ-pásztor'.

Másik részük közismertebb, de a Tzs-ből valami okból mégis ki-maradt, a feudalizmuskori román kölcsönszavak adattárának¹⁷ tanúsága szerint azonban sokszorosan szótározott, következésképp legalábbis Erdélyben általánosan használt szó, pl. *fuszuly* 'paszuly', *harizsál* 'szét-kotorja a tüzet', *kozsók* 'báránybőr mellény', *mióra* 'egyéves bárány', *móc* 'avas vidéki román', *mutuj* 'gyámoltalan, félszeg'. Ehhez járul még néhány olyan szó, mint például *ármás* 'haramia', *bojár* 'román nemes', *csuma* 'pestis', *szemény* 'kozák, lengyel katona', amely minden bi-zonytal már a CzF. szótár korában is archaikusnak számított.

Jóval több teret szentel a CzF. a szócsaládok: származékok, össze-tételek és főleg a kérdéses szóval alakult kifejezések bemutatására. Pl. a *furulya* szónak a Tzs-ben egyetlen származéka sem szerepel, a CzF ellenben közli a *furulyáz*, *furulyázás*, *furulyás* alakokat és össze-tételeit is megszaportítja eggyel: *bodzaifurulya*. Az *alakor* szócikkében a növény különböző fajtáinak említése rendjén szerepel a *fehér alakor*, *piros alakor*, *alakorbüza* is. A *kaláka* mellett megtaláljuk igei száрма-zékát a *kalákáz*-t is, valamint a *kalákába szántani*, *gyűjteni*, *szénát*, *gabonát hordani*, *fonni* kifejezéseket stb. Egy-egy szó használati köré-nek szemléltetésére ezen túlmenően olykor közmondásokat, népdal-részleteket is idéz (pl. a *domika*, *kaláka*, *mamaliga*, *poronty* szócik-kében).

Természetesen a CzF. szótárban a szavak értelmezése is részle-tezőbb, árnyaltabb, bár — és ez a Tzs. érdemét bizonyítja — alig van olyan szó, amelynél a CzF-ben a Tzs-hez viszonyítva lényeges jelentés-többlet mutatkoznék. Persze van ilyen is, például a *pulya szó*; ennek a Tzs-ben megtalálható 'kicsi, törpe' jelentése mellett a CzF. még két jelentését közli: 'elkényeztetett' és 'hitvány lelkületű, alacsony, gyáva-jellemű ember'.

A jelentésárnyalatok ellenben általában jobban elkülönülnek, hang-súlyozottabbak a CzF-ban. Így pl. a Tzs-ben 'vámolóedény a malomban' és 'legény, fickó' jelentésben szereplő *ficsór* a CzF-ben két alakvál-

¹⁷ I. B. Gergely, Kósa, Zsemlyei, „A magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavai” című szótörténelmi monográfia szerkesztése. NyÍrK. X, 93—110.

¹⁸ A kiemelés tőlem.

tozatának (ficsór ~ ficsúr) és kétféle jelentésének megfelelően két külön címszóba kerül, a *ficsúr* jelentése pedig pontosabbá, jobban körvonalazottabbá válik: "nyalka fi, úrfi, ki igen ki van cziczomázva, piperézve, piperkőcz".

A Tzs. és a CzF. román eredetű szóanyagában tapasztalt különbségek a két szótár célkitűzéseinek eltéréseiből adódnak. Mint ismeretes, a Magyar Nyelv Szótára a Tzs.-nél jóval nagyobb igényű műnek készült, olyannak, „mely a magyar nyelv egyetemes szókincsét magába foglalja... kiterjeszkedve az újra felélesztett régi szókra, tájszókra, ragokra és képzőkre”. (A szótár tervezetéből idézi Viszota Gyula: MNy. IV, 58). De a tájszók fokozottabb mértékű felvételére a szótár szerzőit — úgy látszik — hírhedt szófejtő céljaik és módszerük is sarkallta. Erre utalnak a szótár előszavának alábbi sorai: „az elavult s vidéki szóknál azoknak hasznavehetőségére kell figyelemmel lennünk, s felvennünk mindazokat, melyek nyelvünk belső történetére nézve nevezetesek vagy természetének kifejtésére szolgálhatnak”. (CzF, Előbeszéd, 3. l.)

A CzF. szótár tehát korántsem rostálja meg úgy anyagát a tájszavak — köztük az erdélyi magyar nyelvjárásokban tájszóként élő román kölcsönelemek — szempontjából, mint a Tzs., s ezért talán kevésbé alkalmas is az irodalmi nyelvbe hatolásuk lemerésére. Ezzel szemben értékes felvilágosítást nyújt sok román kölcsönszó nyelvjárási, sőt nyelvi forrására, eredetére nézve. Legtöbbjük mellett ott találjuk az „erdélyi szó, a székelyeknél... székely tájszó” megjelölést. Emellett nem is kevés azoknak a szavaknak a száma, amelyeket a szótár szerzői — téves és már korukban elavult szófejtő elveik és módszereik ellenére — helyesen a román nyelvből származtatnak (pl. *bakonya*, *cincár*, *esztena*, *mutuj*, *nanás*, *szkompia*, *zsítár*), vagy ha más etimológiát fogadnak is el, román nyelvi megfelelőjüket is feltüntetik (pl. *bács*, *esztrenga*, *haricska*, *katrinca*).

6. Amint a Tzs. román kölcsönszó-anyagát a XVIII. század második és a XIX. század első felének szótárírási folyamatába ágyazva vizsgáltuk, kitűnt, hogy nem tartozik az ilyen vonatkozásban leggazdagabb tartalmú szótári művek közé. Mégis megkülönböztetett figyelmet érdemel e kölcsönszórétég kutatásában. Mint a legelső akadémiai szótár — a vele közel egyidőben megjelenő első helyesírási szabályzathoz és akadémiai nyelvtanhoz hasonlóan — a helyes magyar szóhasználat normáinak kialakítására, az irodalmi nyelv szóállományának körülhatárolására törekszik. Emellett zsebszótári mivolta is arra készteti, hogy a szókészlet valóban legfontosabb, legáltalánosabb elemeit ölelje fel. Ezért a szavak kiválogatásában szigorúbb mércével mér, mint bármelyik előtte vagy utána keletkezett szótár. Ezt a szótár jellegéből következő feltételezést az összehasonlító vizsgálat is teljes mértékben igazolta. A Tzs.-ben szótarozott román kölcsönelemeket tehát joggal tekinthetjük e szókincs-rétég viszonylag legközismertebb, legáltalánosabban használt tagjainak.

Tzs.	PP., PPB. PPE.	ParMSzj. SzD. SzD ^s	Simai	Márt. 1811	Kreszn.	Tzs.	CzF.
áfonya	+	+	+	+	+	+	+
alakor	+	+	+	+	+	+	+
bács	-	+	+	+	+	+	+
bakonyás	+	-	+	+	+	+	+
báimos	+	+	+	-	+	+	+
baraboly	+	+	+	+	+	+	+
berbécs	+	+	+	+	+	+	+
berbence	+	+	+	+	+	+	+
dohányberbence	+	+	+	+	+	+	+
írberbence	+	+	+	+	+	+	+
borbát	+	+	-	+	+	+	+
bordó	-	-	+	-	-	+	+
bordó-síp	+	+	-	-	-	+	+
bordósípos	+	+	+	+	+	+	+
hagymabordó	-	-	+	+	+	+	+
sípbordó	-	-	-	-	-	+	+
cáp	+	-	+	+	+	+	+
cápbőr	+	+	-	+	+	+	+
cimbora	+	+	+	+	+	+	+
cimborál	+	+	+	-	+	+	+
cimborálkodik	-	-	-	-	+	+	+
cimboraság	-	-	-	-	+	-	+
cimboráskodik	-	-	-	-	+	-	+
cimboráz	-	-	-	+	+	-	+
cserge	+	+	+	-	+	+	+
cercse	+	+	+	-	+	+	+
dohat	+	+	-	+	+	+	+
dohatos	+	-	-	+	-	+	+
domika	+	-	+	+	+	+	+
eszténáz	+	+	-	+	+	+	+
eszténál	-	-	-	-	-	+	+
eszténálás	-	-	-	-	-	-	+
eszténabér	-	-	-	-	-	-	+
eszténajog	-	-	-	-	-	-	+
eszténakarám	-	-	-	-	-	-	+
esztrenga	+	+	+	+	+	+	+
esztrengál	-	-	+	-	-	+	+
ficsór	-	+	+	-	+	-	+
füstély	+	-	+	+	+	-	+
furulya	-	+	+	-	+	+	+

Tzs.	PP., PPB. PPE.	ParMSzj. SzD. SzD ^s	Simai	Márt. 1811	Kreszn.	Tzs.	CzF.
juhászfurulya	-	-	-	-	-	-	+
gárgya	-	-	+	+	+	+	+
gárgyás	-	-	+	+	+	+	+
gárgyáz	-	-	+	+	+	+	+
meggárgyáz	+	+	-	-	-	-	+
kútgárgya	+	+	-	-	-	-	+
gulászta	-	-	-	+	+	+	+
gusa	+	+	+	+	+	+	+
gusás	-	+	+	+	+	-	+
haricska	+	+	+	+	-	-	+
huruba	+	+	+	+	+	+	+
kalák	-	+	+	-	+	-	+
kaláka	+	+	+	+	+	+	+
kalákos	+	+	+	-	+	+	+
kalákpéznz	+	-	-	-	-	-	+
kaliba	+	+	+	+	+	+	+
katrinca	+	+	+	+	+	+	+
kokojsza	-	-	+	+	+	+	+
kompona	-	+	-	-	-	-	+
kópé	-	-	+	-	-	-	+
kópékkodik	-	-	+	-	-	+	+
kópéskodik	-	-	-	-	-	+	+
kópéság	+	+	+	-	+	+	+
málé	+	+	+	+	+	+	+
málészájú	-	-	+	+	+	+	+
mokány	+	+	+	+	+	+	+
orda	+	+	+	+	+	+	+
pakulár	+	-	-	+	+	+	+
poronty	+	+	+	+	+	+	+
pulya	-	+	+	+	+	+	+
radina	+	+	+	+	+	+	+
rogosz	-	-	+	-	+	-	+
száríka	-	-	+	-	+	+	+
szepet	+	+	+	-	+	+	+
szukmány	+	+	+	+	+	+	+
szukmányos	+	-	+	+	+	-	+
tóka	+	+	+	-	+	-	+
tokány	-	+	-	+	-	+	+
topor	-	-	-	+	-	+	+
zsendice	-	-	+	+	+	+	+

IMPRUMUTURILE LEXICALE ROMĂNEȘTI ÎN PRIMUL DICȚIONAR EXPLICATIV
AL ACADEMIEI MAGHIARE

(R e z u m a t)

Unul din scopurile pe care și le-a fixat monografia „Imprumuturile lexicale românești ale limbii maghiare în epoca feudală” în curs de elaborare la Catedra de limba maghiară a Universității Babeș—Bolyai este acela de a urmări pătrunderea

elementelor lexicale românești în limba maghiară literară. În cadrul acestei preocupări sînt valorificate și operele mai importante ale lexicografiei maghiare. Lucrarea de față cercetează cuvintele de origine românească ale dicționarului intitulat: Magyar—német Zsebszótár (Dicționar de buzunar maghiar—german), publicat de Magyar Tudós Társaság (vechea denumire a Academiei maghiare). Acest dicționar (prescurtat: Tzs.), una dintre cele mai reușite opere ale lexicografiei maghiare din secolul al XIX-lea și primul dicționar explicativ al Academiei a jucat un rol important în fixarea uzului lexical literar. Prin urmare mărturia lui este foarte prețioasă pentru studiul împrumuturilor românești ale limbii maghiare.

Numărul total al împrumuturilor românești se ridică la 47 în Tzs. În afară de acestea Tzs. mai cuprinde 18 derivate și 14 cuvinte compuse din radicalele mai sus înșirate, formate în mod firesc în limba maghiară.

Pentru a aprecia răspîndirea împrumuturilor românești ale Tzs. și pentru a stabili dacă acestea aparțin limbii literare sau dialectelor, lucrarea confruntă lexicul de origine românească al Tzs. cu cel cuprins în alte dicționare mai importante ale vremii contemporane sau anterioare Tzs. (cu dicționarul lui Pápai Páriz Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Simai Kristóf, Kresznerics Ferenc, Márton József și cu primul dicționar dialectal) precum și cu materialul dicționarului „A magyar nyelv szótára” de Czuczor-Fogarasi. (Vezi tabelul anexat.)

Din această confruntare rezultă că în Tzs. au fost incluse acele cuvinte de origine românească care se întîlnesc și în majoritatea dicționarelor, deci ele sînt probabil cele mai frecvente și probabil relativ cele mai cunoscute în secolul al XIX-lea dintre împrumuturile lexicale românești ale limbii maghiare.

РУМЫНСКИЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ПЕРВОМ ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ВЕНГЕРСКОЙ АКАДЕМИИ

(Резюме)

Одной из целей монографии „Румынские лексические заимствования венгерского языка в феодальную эпоху”, разрабатываемой Кафедрой венгерского языка Клужского университета им. Бабеша-Бойаи, является исследование проникновения румынских лексических элементов в венгерский литературный язык. В рамках этого исследования использованы и важнейшие произведения венгерской лексикографии. Автор статьи занимается словами румынского происхождения из словаря, озаглавленного „Magyar-Német Zsebszótár” (Венгерско-немецкий карманный словарь), изданного Magyar Tudós Társaság (старое название Венгерской академии). Этот словарь (в сокращении Tzs.)—одно из наилучших произведений венгерской лексикографии XIX-го века и первый толковый словарь Академии—сыграл важную роль в закреплении и употреблении литературной лексики. Следовательно, его свидетельство весьма ценно для изучения румынских заимствований венгерского языка.

Общее количество румынских заимствований доходит до 47 слов в Tzs. Кроме того, Tzs. содержит 18 производных и 14 сложных слов из вышеуказанных корней, естественно образованных в венгерском языке.

С целью оценить распространение румынских заимствований из Tzs. и для того, чтобы установить принадлежат ли они литературному языку или диалектам, работа сопоставляет лексику румынского происхождения из Tzs. с лексикой других более важных словарей того времени, современных или предшествовавших Tzs. (со словарями Папаи Париза Ференца, Бароти Сабо Давида, Шимаи Криштофа, Креснерича Ференца, Мартона Йозефа и с первым диалектальным словарём), а также с материалом словаря „A magyar nyelv szótára” (Словарь венгерского языка) Цудора-Фогараша (см. приложенную таблицу).

Из этого сопоставления вытекает, что в Tzs. были включены те слова румынского происхождения, которые встречаются и в большинстве словарей, следовательно они вероятно являются наиболее частыми и относительно наиболее известными в XIX-ом веке румынскими лексическими заимствованиями венгерского языка.

ROMANIAN LEXICAL BORROWINGS IN THE FIRST EXPLANATORY
DICTIONARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY

(S u m m a r y)

One of the purposes the author had in view in the monograph: "Romanian Lexical Borrowings in the Hungarian Language in the Feudal Epoch", in preparation at the Hungarian Language Department of Babeş—Bolyai University, is to follow the penetration of Romanian lexical elements in the Hungarian literary language. Within this work the most important works of Hungarian lexicography are turned to account. The paper deals with the words of Romanian origin in Magyar—Német Zsebszótár Dictionary (Hungarian—German Pocket-Dictionary) published by Magyar Tudós Társaság (old name of the Hungarian Academy). This dictionary (Tzs.) which is one of the most successful works of Hungarian lexicography in the XIXth century and the first explanatory dictionary of the Academy, played an important part in fixing the literary lexical usage. Its existence is precious for the study of Romanian borrowings in the Hungarian language.

The total Romanian borrowings amounts in Tzs to 47. Besides, Tzs comprises 18 derived words and 14 words made up of the above mentioned radicals which were formed in Hungarian.

In order to appreciate the spreading of Romanian borrowings of Tzs and to establish if they belong to literary language or to dialects, the author compares the Romanian vocabulary of Tzs with that of other dictionaries contemporary or anterior to Tzs (i.e. the dictionary by Pápai Páriz Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Simai Kristóf, Kresznerics Ferenc, Márton József as well as with the first dialectal dictionary and the dictionary "A magyar nyelv szótára" by Czuczor-Fogarasi (see table enclosed). As a result of this collation it comes out that in Tzs. there were included those words of Romanian origin which are to be found in the most dictionaries. Very probably these words were the most frequent and comparatively the best known Romanian lexical borrowings in Hungarian in the XIXth century.

NOTE ASUPRA LIMBII ÎN TEATRUL LUI LIVIU REBREANU

de
ELENA DRAGOȘ

Despre teatrul lui Liviu Rebreanu s-a vorbit aproape întotdeauna cu destulă rezervă, fiind considerat un capitol eșuat, un capitol care ar umbri creația de romancier a autorului. Și totuși teatrul a fost o preocupare nu numai constantă pînă la o anumită dată, aproximativ 1925, dar Liviu Rebreanu a și început prin a scrie teatru paralel cu primele încercări de proză; mai întii traduceri ca cea din Maurice Donnay *Educația prințului*¹ — comedie boulevardieră —, apoi lucrări originale de talia monologului *Ghinionul*, datînd din perioada Gyula, 1907, fiind inserat într-un caiet cu însemnări și lucrări în limba maghiară. Atras mereu de teatru, continuă și la București cu încercări de scenarii cinematografice ca *Vis năpraznic* (dramă cinematografică în douăsprezece tablouri, 19. VII. 1912) sau *Ghinionul* din 1912 sau 1913, publicată recent în „Iașul literar”, 1966, nr. 10. Are o prefigurare dramatică a romanului *Răscoala* intitulată în variante și *Țăranii*; în 1914—1915 scrie o savuroasă comedie în trei acte, *Jidanul*, pentru ca în 1916 să definitiveze mult încercata comedie cu diferite titluri: *Revolverul*, *Hora iubirii*, *Coarnele*, *Cadrilul* în sfîrșit, reprezentată în 1919. Lucrul la piesele consistente *Plicul* (1923) și *Apostolii* (1925) este întretăiat de diferite alte proiecte dramatice rămase ca rezumate sau numai ca titluri: *Vremuri noi și oameni noi*, titlul inițial al *Plicului*, *Rivalii*, *Ridicarea* (*Întîia ridicare* sau *Elvira*), *Rendez-vous* (caricatură într-un act), *Traiful*, *Actorii*, *Familia* (comedie tragică în trei acte), *El și ea*, *Ghichi*, localizarea *Amanul din lună*, și drama *Osînda* subintitulată *O femeie tînără și frumoasă*, precum și de două piese fără titlu, dar care sînt terminate sub aspectul rezumării pe acte și scene, una cu personaje și problematică poloneză, cealaltă cu acțiunea localizată în Rosenau și, în sfîrșit, concepe o dramatizare a *Pădurii spînzurașilor* operată pe manuscrisul lui Al. Mitric².

¹ Rebreanu, Tiberiu, *Începuturile literare ale lui Liviu Rebreanu*, în „Iașul literar”, an. XII (1961), nr. 3, p. 29.

² Datele acestea survin în urma cercetării de către autoarea articolului a manuscriselor referitoare la teatrul lui L. Rebreanu, aflate la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

Chiar dacă cele aproximativ douăzeci și patru de titluri nu se concretizează pentru posteritate decît în trei piese, dintre care una — *Cadrilul* — subapreciată încă de la apariție sub raport estetic, creația teatrală a lui L. Rebreanu merită atenție măcar și pentru ideea exersării posibilităților de combinare a situațiilor și a caracterelor despre care spunea: „Comediile să aibă cel puțin situații și cel mult caractere”.³ De aici poate și acea atitudine prea puțin stăruitoare asupra textului dramatic, de aici numeroase proiecte rămase ca atare, în general o muncă dezorganizată. De altfel, parcurgînd lista încercărilor dramatice ale lui Liviu Rebreanu, observăm că seria comediilor covîrșește pe cea a dramelor, fapt uimitor pentru sobrietatea autorului de romane de mai tirziu. E la mijloc tinerețea, influența pieselor lui H. Bataille, V. Sardou, Dumas-fiul, netăgăduită nici de criticii literari⁴. Fapt e că, oricare ar fi explicațiile, Rebreanu, deși stăpînește perfect tehnica dramatică, e mai puțin flexibil, mai puțin vioi, acidulat, cum se voia, de vreme ce comediile vizau moravuri ale timpului.

În dramă — *Osînda* — pare mai familiar mediului pe care-l aduce pe scenă, replicile sînt mai închegate, dialogul e strîns, ceea ce va constitui un valoros exercițiu pentru dialogul romanelor, dar în același timp e și mai închistat în regionalism, sub aspectul limbii, lucru care face ca drama să rămînă doar un travaliu inconsistent. Nu numai personajele uzează de regionalisme, dar și indicațiile regizorale cuprind elemente de circulație restrînsă: *ruda încărcată cu foale* (ulterior înlocuit cu *lăvicere*), *sîtă coperită cu o pînzătură albă ca omătul, cujitoaie, sfeldere* sau în limbajul personajelor: „Ion: *Mi-au făcut bozgoane ca să mă piarză...* (p. 13) sau: „Ion: *Dar mai bine gonească-mă și nu-mi deie nici simbria cuvenită...*” (p. 5) după mapa II, mss. 15.

Manuscrisele aflate la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România dovedesc o oarecare preocupare față de soarta personajelor sale, dar revenirile au același caracter superficial, rezumîndu-se doar la schimbarea numelor, a titlurilor, rareori a problematicii (cf. *Rivalii, Timpuri noi și oameni noi, El și ea*).

Considerînd nuvelele ca adevăratele exerciții scriitoricești rebreniene, critica literară mai veche nu s-a oprit prea mult asupra teatrului lui L. Rebreanu (G. Călinescu nu se ocupă de loc în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*), explicînd teatrul ca o apariție accidentală, doar datorită legăturilor autorului cu acesta — ca cronicar dramatic — și nesubstanțială. Iată cum anulează Eugen Lovinescu orice merit piesei *Cadrilul*: „Din *Cadrilul* se desprinde o lume caricaturală, neobservată și convențională, ca o sfidare adusă nu numai unui trecut laborios, ci chiar seriozității profesionale”⁵, ignorînd faptul că Rebreanu

³ Rebreanu, *Opere alese*, vol. V, *Teatru și publicistică*, București, E.P.L., 1961, p. 383.

⁴ Apetroaie, I., *L. Rebreanu, dramaturg*, în „Iașul literar”, an. XVI (1965), nr. 11, p. 50.

⁵ Lovinescu, Eugen, *Liviu Rebreanu*, în „Sburătorul”, 1920, nr. 30, p. 50.

făcuse pași mari în încercarea de integrare a acțiunii în mediul citadin și chiar în cunoașterea limbii înseși, pentru că acum citise pe Caragiale, deși mărturisește mai târziu, în 1932, că „în tinerețe n-a înțeles absolut nimic din Caragiale”⁶, făcând serioase exerciții de reînvățare a limbii prin scoaterea de cuvinte, expresii din Coșbuc și Creangă pe care le glosează într-un caiet cu note sub titlul *Românisme*⁷ (1908). Mediul orășenesc, în care-și duce existența după venirea în România, îi prilejuiește numeroase ocazii pe care le-ar vrea transpuse pe scenă, dar necunoașterea în adâncime a acestuia concurează la caracterul facil al întreprinderilor sale dramatice. Și totuși, citind numai cite ceva din teatrul lui Liviu Rebreanu, observi că nu-i lipsește măcar în parte verva ironiei directe, conceperea de situații comice și o anume forță dramatică care însă nu-l face reprezentativ. Că nu există caractere viguros conturate, că face prea des apel la acele „rebondissements” (reveniri la situații similare, dar pe un alt plan), că uzează de un limbaj incolor, neutru — acestea se datoresc și alegerii situațiilor, dar și lipsei, în general, a nervului dramatic al autorului.

Din punct de vedere lingvistic, teatrul n-a prea fost investigat, subînțelegându-se probabil că folosește aceleași mijloace, ale prozei sau ale poeziei, — depinde de maniera în care e scris. Dar chiar în cadrul stilului artistic, mijloacele de expresie, e lucru știut, că diferă după genuri literare.

Teatrul presupune o plasticizare directă, o limpezime de cristal a situațiilor, o logică interioară care să reiasă din acțiunile personajelor, o veșnică mișcare de planuri și de personaje și totuși o învăluire artistică care să fie dată de limba personajelor. O încearcă și Rebreanu mult înrîurit de Caragiale, dar cu stîngăcie și în ocazii extrem de rare. De aici impresia de limbaj indiferent, nefigurat, uneori voit curent, prea curent chiar, explicabil tocmai prin circumspecția autorului care exersa limba română, dar destul de abil în ocolirea dificultăților care ar decurge din prezentarea scenică. Iată cum lipsa imaginii artistice, a ostentațiilor scriitoricești, de care n-a dat dovadă, de fapt, nici ca romancier, ci arborarea unui stil cît mai aproape de limbajul obișnuit, vin să reliefeze conflictul și caracterul personajelor. Așa încît scopul pentru care e conceput teatrul determină o adecvare a mijloacelor de exprimare care nu trebuie subevaluate, deși în lucrarea de față uzăm de analiza unei opere mai puțin reprezentative — teatrul rebrenian. Totuși, avînd în vedere filiația stabilită anterior cu Caragiale, teatrul lui L. Rebreanu aduce schematic, e drept, mijloacele tipice ale comediei.

Avînd o destinație mai întotdeauna orală, teatrul trebuie să împrumute tot arsenalul procedeelelor exprimării curente pentru ca înțelegerea mesajului său să se facă exclusiv prin mijlocirea expunerii ideilor de către personaje, elementul de comentariu lipsind și deci și explici-

⁶ în „Dimineața”, din 26 septembrie, 1932, p. 3.

⁷ cf. mapa I, mss. 2 b.

tarea faptelor. Cum e și firesc, dialogul va cumula atît atributele realului cît și ale transfigurării artistice, transformîndu-se astfel într-un instrument de redare a imaginii vieții, a autenticității. Toate acestea cer însă o selectare a mijloacelor limbii, o anumită reținere afectivă, pentru ca viața creată să fie credibilă, astfel încît pe lîngă atingerea scopului transmis de mesajul dramatic, dramaturgul trebuie să urmărească și încîntarea de fiecare moment a spectatorului prin orientarea spre o exprimare concisă, clară, fără efuziuni, divagații care ar dilua atenția. De asemenea, manifestările de limbaj ale personajelor să fie cît mai caracterizante, să justifice prezența lor, de fiecare dată, în scenă. Așa că pe lîngă limbajul curent care se susține și prin mijloace extralingvistice: mimica, gestul, intonația, găsim în teatru și o anumită doză de elemente expresive înglobate în expresii și locuțiuni care suplinesc într-o anumită măsură registrul afectiv propriu scriitorului. În funcție de evoluția caracterelor se utilizează și alte elemente afective ca: ironia directă, umorul, replica insinuantă, formula de adresare mereu schimbată, repetiția și, mai ales, ceea ce ține de teatru, replica strînsă, concisă. Atenția dramaturgului se concentrează și în notarea cu rigurozitate a nuanțelor intonației, pentru ca eficiența mesajului dramatic să fie mai promptă.

Comedia *Cadrilul*, prima piesă reprezentată cu succes a lui Liviu Rebreanu, e caracterizată de presa epocii potrivit gustului literar al diferitelor publicații, una subliniind umorul („Dacia”), alta tehnica dialogului („Chemarea”), iar „Rampa” afirmă că „dl. Rebreanu a dovedit mult spirit de observație, adesea ironic-indulgent, alături satiric”, elemente care susțin și celelalte producții dramatice ale lui. Ceea ce mai caracterizează această piesă, probabil influențat de notele sale de curînd extrase din Oscar Wilde, Goethe, din *Antologia sanscrită* a lui G. Coșbuc, A. France etc.⁸, este afluența de maxime transcrise sau confecționate, avînd ca temă iubirea.

Acțiunea piesei cuprinde o temă dezbătută mult în teatrul contemporan, triumghiul conjugal complicat cu schimbarea partenerului ca la cadrul. Cel care leagă și dezleagă situațiile, Tulbure, e personajul tip, întrigantul, care terorizează un întreg colț de lume. Caracteristica acestui personaj care-și pune amprenta pe întreaga operă, încărcînd-o de didacticism greoi ce paralizează nervul dramatic al autorului, este replica-maximă care surprinde atît partenerul cît și spectatorul. Cîtăm cîteva care ni se par asimilabile lecturilor autorului: „Cea mai minunată femeie e întotdeauna aceea pe care o iubești” (p. 155)⁹, „Femeile nu se încurcă niciodată cînd mint. Numai spunînd adevărul se încurcă.” (p. 25), „Trebuie să iubești mereu o femeie, dar femeia să fie mereu alta”. (p. 36). Și celelalte personaje se contaminatează de această manie,

⁸ cf. mapa II, mss. 2.

⁹ L. Rebreanu, *Cadrilul*, Comedie în trei acte, Editura Alcalay, București, 1919, 195 p.

de exemplu Stelian și Anișoara: „... în lumea noastră de curagioși, măicuță, și lașitatea e o virtute.” (p. 96).

Apropierea sensibilă de viața reală se face însă prin mijloacele limbajului curent care se susține atît prin caracteristici fonetice ale limbii vorbite, cît și prin cele de natură sintactică sau stilistică: elipsa, replica reticent-insinuantă etc.: „Stelian nici nu-i artist *dacă-i* să vorbim cinstit!” (p. 10). „Imediat să-ți strîngi catrafusele și să te cărăbănești, căci altfel ai să mă ții minte cîte *zile-i trăi!*” (p. 16), „Or, în cazuri *d-astea...*” (p. 39) precum și: „Trebuie să mint Anișoarei *c-o iubesc*, cînd nu simt pentru ea decît o milă grozavă, cînd...” (p. 62), „Mă temeam mereu că n-ai să vii, că ți-ai luat seama, că...” (p. 170).

Replicile de natură reticent-insinuantă contribuie la rotunjirea caracterului ironic al unor personaje, susținînd și în acest fel nota comică a textului: „Sînteți chiar rivali în toate...” (p. 10) replică ce aparține Tinei în complicitate cu prietenul soțului ei, Grozea. Insinuarea aceasta, în context, dă aerul fetișizant anumitor situații în care se complac majoritatea personajelor: „Trebuie să te gîndești, d-le Grozea, că e în joc fericirea!” (p. 31), desigur fericirea amanților, sau „Acuma trebuie să te duci s-o liniștești... Acuma ești dator, Manole!” (p. 127), replică a Anișoarei ce angajează la complicitate spectatorul sau cititorul. În concordanță cu situațiile ambigue create de autor, se notează deosebit de fidel și momentul de perplexitate a multor personaje în fața unor situații surprinzătoare: „Grozea: Pentru niște... asta, uite, am uitat...” (p. 23) sau tot Grozea: „Steliane, înțelege, te rog, că eu...” (p. 19) și exemplificarea ar putea continua.

Uneori mijloacele limbajului curent se întretaie cu cele ale manierei teatrale de a capta auditoriul, recurgîndu-se la unele procedee ce țin de exprimarea scenică: numeroase apelative, apostrofe, repetiții, suită de întrebări sau replici-tip¹⁰.

În funcție de sensul barometrului afectiv al personajului se uzează de „apelative” ca: *dragule, puiule, drăguțe* (mai mult convențional), *omule, micule, măicuță, copii*, chiar *bre*, iar în *Plicul*, pe linia personajelor caragialești: *nene, măicuță, șefule, zevzecele*. Apostrofele marchează în cazul cuplului Stelian—Grozea revenirea la punctul inițial al comediei și prin limbajul folosit: *canalie, mizerabile, tîlharule, zdreanță*. Tulbure e tratat de ambele tabere cu *intrigantule*.

Suita de întrebări punctează atmosfera precipitată a unor scene și prin aceea că, cerînd în aparență un răspuns, acesta nu e dat în fond: „Grozea: Adică te-ai îndoit. Manole? De mine, Manole? Și de soția ta, pe care eu o stimez ca pe o sfință?” (p. 15) sau „Tina: Atunci cum să mă jur? Cum să te conving? Atunci să-ți dovedesc?” (p. 27).

Angajarea strînsă în conflict a personajelor e subliniată lingvistic prin repetiții care au și scopul convingerii spectatorului: „Anișoara: Nu-mi pasă de ești sau nu vinovată. Nu-mi pasă nici de ce-a făcut el...”

¹⁰ Procedeele fiind specifice genului dramatic în general, nu le vom semnala și la celelalte piese.

Dar am să-l iau! ... Mai ales acum am să-l iau! ..." (p. 50), „Stelian: Mi-e dragă Anișoara! Mi-e dragă, ce vrei?" (p. 73) sau o replică a Tinei care-și ia drept martor nu un partener, ci însuși spectatorul: „Măine-poimiine voi fi nevasta lui — îi spune Anișoarei — grație mie care mi-am dat toate silințele să vă apropii. Înțelegeți tu? Toate silințele! ..." (p. 49). Alteori repetiția e patetică, teatrală, ca în limbajul lui Stelian: „Cită străduință, cită iubire, cită emoție!" (p. 152). Pe aceeași linie a patetismului unor replici, remarcăm accentuarea acestuia când e prezentat momentul destăinuirii sentimentelor: „vreau să mă iubească și are să mă iubească!" (p. 53) afirmă ambițios Anișoara sau „Căci tu întruchipezi toată lumea mea, toată viața mea!" (p. 174).

Convenționalismul relațiilor dintre personaje se manifestă prin replici de genul acesta: „*Iartă-mă*, dar un zugrav ca Stelian nu poate sta alături de mine ..." (p. 10), „Tina: *Îți jur* că n-am să-ți mai vorbesc de Manole. *Iartă-mă*." (p. 10) sau „Anișoara: *Îmi pare nespus de rău*, dar trebuie să renunț." (p. 138) — adevărate manierisme în limba teatrului.

Dacă cele câteva observații de pînă aici sînt comune tuturor producțiilor dramatice, altele pot fi specifice temei abordate de autor, salvînd astfel comedia cel puțin la reprezentatie. Este vorba de unele aspecte ce țin de nota de ironie și umor sau de așa-numitul limbaj poetic nefigurat¹¹ care este dominantă dramaturgiei rebreniene.

Ironia este în concordanță cu situația de rivalitate profesională și sentimentală a eroilor principali, Stelian și Grozea. Ironia directă sau disimulată este totuși atenuată de caracterul de comedie al piesei. Sînt personaje care se susțin numai prin ironie, de exemplu Tulbure: „Destul, Rafaele! ... Onoarea e cîrpită!" (p. 14), „Un cavaler trebuie să se înduioșeze de lacrimile unei sărmane femei nevinovate." (p. 26), adresîndu-se soțului înșelat sau față de credulitatea lui Stelian: „Ai o stofă de soț, minunată!" (p. 34), iar față de eclatanta iubire a Anișoarei față de Grozea e tot atît de incisiv: „S-a isprăvit. De-acuma nu m-aș mira să aibă și talent ..." (p. 67).

Construită pe un schelet umoristic, dar mai ales de situații, personajele pot releva umorul prin limbaj care reiese uneori și din decalajul care există între seriozitatea intenției personajului și efectul neașteptat, rizibil de fapt. Filostrat, proprietarul păgubit prin focul de revolver, propune: „Femeile cite nu fac? Dar pentru o femeie să-mi strici pereții? Gîndește-te și d-ta ... Sînt și alte mijloace ... Am văzut la teatru un harap care și-a sugrumat nevasta cînd l-a înșelat". (p. 38). Constatările lui Tulbure susțin ilaritatea spectatorului: „o femeie frumoasă face într-un ceas mai multe minuni decît însuși Hristos în treizeci de ani". (p. 70) sau către Stelian: „Tu nu mai poți iubi fără consimțămîntul ofițerului stării civile?" (p. 73), „A vrut să-și cîrpească cîntea primejduită. Și a cîrpit-o." (p. 179), constatînd eșecul tentativei de crimă a lui

¹¹ Ivănescu, George, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură", vol. 2, 1956, p. 203.

Grozea asupra lui Stelian. Contextul limitat nu poate totuși să evidențieze toate valențele umoristice ale piesei, de aceea ne oprim aici cu exemplificarea.

Nota de umor se continuă și în limbajul figurat, fie că acesta se detașează ca o caracteristică a stilului artistic, fie că e încorporată în expresii care țin de teatru ca specie a literaturii artistice. În comparații umorul se datorește exagerărilor: Grozea despre Stelian: „I se desfac tablourile ca măslinile la băcănie”. p. 10) sau: „Eu sînt discret ca un paravan.” (p. 13), replică găsită printre însemnările autorului¹² semnate mai sus, sau Stelian despre Grozea: „Talent n-are nici cît o gheată stricată, dar noroc cu nemiluita!” (p. 43), „După ce-i prost ca o cutie de mucava...” (p. 181), altele au o valoare mediocră, nesemnabilă decît într-o statistică.

Metaforele se întîlnesc mai des în momentele de efuziune lirică a personajelor, dar cu scopul amintit mai înainte, notăm cîteva: „Tina: *Cadavrul iubirii* mele mă urmărește pretutindeni.” (p. 89), „Stelian: Mîine la cinci se coboară raiul în atelierul meu!” (p. 126) sau „Grozea: În sfîrșit, negustorie de *mușamale colorate!*” (p. 10).

Pe linia expresiilor care inundă textul vom semnală numai pe acelea care subliniază caracterul comediei. Organizarea lor formală fiind diferită, se relevă abundența celor care conțin nota afectivă în complement¹³, față de altele mai complicate ca structură. „Stelian: Îmi pui coarne și...” (p. 27) sau „Zi bogdaproste că ai scăpat teafăr...” (p. 19), „Nu-ți poate spune omul o vorbă că îndată bați toba” (p. 61), „Să ieși afară... că vād roșu” (p. 181). Unele expresii sînt adaptate situațiilor date: „Talbure: Dacă ai s-o urmărești vei aștepta ca un vișel la poarta în dosul căreia ți se croiesc coarnele...” (p. 137) sau „De ce nu-ți plasezi tu ispitele acolo unde s-au mai prins?” (p. 81). Dacă posibilitățile umoristice ale limbajului figurat ar fi fost exploatate mai intens, *Cadrilul* ar fi devenit o spumoasă comedie, și nu numai de situații.

Comedia *Plicul*, piesa de rezistență a dramaturgiei lui Liviu Rebreanu, reprezentată cu succes atît la premieră, cît și mai tîrziu, este tributul plătit de Rebreanu — din care n-a rămas însă păgubit — admirației constante față de teatrul lui Caragiale și îndeosebi pentru *Scrisoarea pierdută*. Încă de la premieră „Facla literară” din 19 aprilie 1923 și „Teatrul” au întrezărit afinitățile cu *O scrisoare pierdută*.¹⁴ Conflictul comediei reflectă ciocnirea de interese pecuniare și sentimentale a două tabere, reprezentate pe de o parte de primarul Arzăreanu, Flancu și prietenii sau dușmanii lor deghizați și șeful gării interesat doar sentimental în afacerea vînzării lemnului pentru sărăcimea unui orașel de provincie. Lumea înfățișată de Liviu Rebreanu e evoluată din punctul de vedere al tranzacției afacerilor, al mușamali-

¹² cf. mapa II, mss. 2.

¹³ Slave, Elena, *Structura sintagmatică a expresiilor îgurate*, în „Limbă și literatură”, vol. 11, 1966, p. 387—397.

¹⁴ Rebreanu, *O scrisoare pierdută*, în „Opere alese”, p. 556—557.

zării escrocheriilor, folosindu-se conștient de grațiile nevestei în atingerea scopurilor lor veroase. Întocmai ca în piesa lui Caragiale, „politica... se grefează pe amor ca pe o temelie eternă. Personajele pur politice sînt fantoșe fără viață. Îndată ce s-a amestecat iubirea, fantoșele au dobîndit inimă și sînge.”¹⁵ Situațiile comice sînt date și de contrastul dintre retorismul personajelor și scopurile josnice care le animă. În același sens merge și folosirea elementelor limbajului curent care dă adîncime contrastului dintre comportarea personajelor în condiții obișnuite și comportarea lor în momentele cînd își urmăresc interesele de chiverniseală, arborînd steagul demagogiei, al politicianismului democrației burgheze sau chiar o atitudine categorisită nonumanitară. De aceea, ceea ce caracterizează piesa, este limbajul afacerist care îngustează registrul afectiv. Și ceea ce este mai important, este replica de tip caragialean, fără însă ca opera să devină o umbră a *Scrisorii pierdute*. Notăm dintre acestea cîteva, specificînd că lumea piesei lui Rebreanu reia într-o altă epocă problematica teatrului lui I. L. Caragiale. Replicile memorabile ale lui Pristanda le regăsim, puțin diluate, la două personaje rebreniene, Taman-odăiaș și Albeanu-ziarist: „Ce leafă, boierule? Sărăcie cu ciucuri... Din ce mai pică pe de lături luptăm și noi, că altfel ar fi vai ș-amar...”¹⁶ (p. 80) sau în altă parte: „Am cinci copii, don inspector... iertați-ne...” (p. 104) sau Albeanu către Hurmuz ce reprezintă opoziția: „Ce vorbești așa, coane Costică? Nu mă cunoști... Crezi că eu, în sufletul meu, nu regret vremurile de odinioară? Ce vrei? Omul trebuie să trăiască și să dea din mîini.” (p. 13).

Alte personaje, prin maniera de exprimare, pot fi asimilate lui Cațavencu sau lui Farfuridi — ca demagogi — sau unor frînturi din replicile lui Zoe: „Arzăreanu: Domnilor! Am crezut de cuviință să vă convocăm într-o adunare extraordinară și extraragentă pentru că s-au ivit niște chestiuni de o importanță capitală pentru, aș putea zice, soarta iubitei noastre comune!” (p. 56), același Arzăreanu: „Ei bine, eu zic că nu, domnilor! Și repet, nu! Noi nu putem aștepta. Poporul vrea lemne, iar nu reclamații și anchete!... Lemne, domnilor, căci s-a lăsat gerul și n-avem foc în sobă, cum aveau părinții și strămoșii noștri!” (p. 59) sau „Trebuie să cedeze! O să-l silim să cedeze! La urma urmelor...” (p. 45), amintind de replica lui Zoe: „Trebuie să alegem pe Cațavencu... Fănică trebuie să se învoiască... trebuie... Ei ș-apoi! mai la urmă...”¹⁷ (p. 169).

Și celelalte personaje se contaminează de stilul caragialesc, încît Galan, personajul cel mai puțin șarjat, spune la un moment dat: „Dv. nu vreți de loc să vă gîndiți la împrejurările extraordinare prin care trece

¹⁵ Liu, Nicolae, *Rebreanu și teatrul lui Caragiale*, în „Viața românească”, an. XV (1962), nr. 6, p. 214.

¹⁶ *Plicul* inclusă în volumul „Rebreanu, Opere alese”, vol. V, Buc., E.P.L., 1961, p. 3—105.

¹⁷ Caragiale, *Teatru*, București, col. „Biblioteca pentru toți”, 1959, 469. p.

țara..." (p. 47) sau Hurmuz cu ticuri à la Farfuridi: „Obiceiul meu de a trece pe la primărie în fiecare zi..." (p. 57), iar discursul inspectorului Mintă e revelator: „Domnilor, toate se pot ierta în țara noastră, dar hoția și necinstea, nu!... Tînăra noastră democrație, domnilor, tînăra, domnilor, tînăra... demo... cum zic..." (p. 104).

Retorismul acesta e cu atît mai condamnabil cu cît se adresează și oamenilor oropsiți, jefuiți de acești cameleoni ai vieții politice. Iată replicile lui Arzăreanu adresate unei văduve și mame de orfani: „Fii, mîndră, femeie, feciorii d-tale sînt eroi, iar d-ta ești mamă de eroi!" (31), „Nu, nu, d-ta nu poți primi pomană... D-ta ești mamă de eroi și ai drepturi sfinte, cîștigate..." (p. 32), „Vremurile sînt grele... toți suferim... Dar de eroi îngrijește țara..." (p. 32). Cînd în scenă apare Arzăreanu sau Albeanu, întreaga atmosferă e viciată de discursuri sforăitoare, demagogice. „Noi sîntem fiii poporului, oropsit atîtea secole, și nu putem să-l stoarcem, fiindcă ne doare inima!..." (p. 18) sau „...cinstea e singura noastră avere și mîndrie." (p. 21).

Evoluînd într-o lume de afaceriști, eroii, ei înșiși afaceriști, folosesc un vocabular puțin obișnuit ce vizează o sferă restrînsă, cea a proceșelor negustorești, vocabular care e însă ponderat, făcînd ca situațiile să devină verosimile. Termenii nu pot fi citați independent de context: „Galan: În general urcarea prețurilor pe piață influențează și prețurile noastre" (p. 46), „Hurmuz: ...dar putem realiza din diferența de preț, un beneficiu respectabil pentru comună." (p. 18) și mai departe: „...iar restul de două mii e onorarul d-lui Flancu pentru osteneală..." (p. 15). Afacerile devin cu atît mai odioase cu cît unele personaje, mai ales Flancu, nu ezită în a-și dezvălui interesele imediate, folosînd un limbaj brutal, ca expresie: „D-aia o să rămînem noi calici, fiindcă umblăm cu principii... Mîine-poimîine poate cădem de la putere și..." (p. 23) sau „Eu știu că omul cuminte adună cît e la putere." (p. 26), „Cînd le primești (miile) n-o fi contînd, dar cînd le dai te ustură..." (p. 47), „Îi punem prezenți și le dăm pe urmă să semneze procesul-verbal împreună cu vreun ciolănaș de ros..." (p. 52).

În privința expresiilor, există o deosebire între Arzăreanu, Galan, Mintă, chiar Hurmuz sau Victorița și Flancu. Primii par mai îngrijiți în exprimarea mai voalată a ceea ce gîndesc, pe cînd Flancu e sincer, dar odios: „Da' mai dă-o dracului de presă, care se ține numai de ciupeală!" (p. 26), „Ei, parcă nu știam toate afacerile din care se îngrășau alții odinioară și înghițeam în sec..." (p. 26) sau „Eu prevăzusem că va trebui să ungem osiile." (p. 27), „Adică ce-i dacă-i ciupește și șeful olecuță de curte?... (p. 95).

Expresiile folosite de oamenii simpli emană o curățenie sufletească autentică, o sinceritate cuceritoare: „Taman: „Rău... Că don șef mi-a ordonat că mai bine să-mi iau lumea-n cap decît să mă întorc fără de răspuns..." (p. 6), „Dar tot mai bine-ar fi să-i scrieți dv., negru pe alb..." (p. 8) sau „Ce leafă, boierule?... Sărăcie cu ciucuri." (p. 80).

Pe linia limbajului figurat, metaforele implicații¹⁸ au efect imediat, fiind meșteșugite pe linia logică a personajului: „...ești reprezentantul presei, care e oglinda națiunii.” (p. 19) — despre Albeanu — sau „ar zdrobi repede capetele hidrelor à la Hurmuz.” (p. 21). Metaforele coalescente apar frecvent, dar sub aceeași formă: „*îrumusică picătură, ești un inger* etc. Hiperbola se înscrie perfect în limbajul ultrademagogic al personajelor: „Albeanu: Cea mai dragălaşă coniță din România, îngăduie celui mai umil ziarist din Europa să-ți sărute degetele!” (p. 9), „Galan: Atunci îți voi așterne, fericit, la picioare toate vagoanele Căilor Ferate!” (p. 37) sau „...abuzurile sfișie ca o cangrenă trupul scumpei noastre patrii!” (p. 103).

Deși piesa e o comedie, umorul se realizează rar prin limbaj și numai în măsura în care spectatorul sau cititorul operează cu comparația între realitate și aparență. Limbajul bombastic, pretențios sau voit pretențios, care ascunde însă afaceri odioase, susține, credem, caracterul satiric al piesei.

Fără intenții exprese piesa conține totuși elemente care o localizează în sudul țării: *mă speriași, piarză, nene, acușica, nițică* și elemente de jargon, mult uzitate în opera satirică a veacului nostru: *mersi, a l'amiabile* etc.

Ultima piesă publicată de autor, *Apostolii*¹⁹, aduce ca problematică atmosfera specifică din Ardeal după unirea cu România, pe care Liviu Rebreanu o analizează din punctul de vedere al ardeleanului, și anume, situația celor care, sub pavăza trezirii conștiinței naționale în Ardeal, veneau, de fapt, să se salte în situația materială.

Exprimarea dramatică e asemănătoare cu a comediilor anterioare. Asistăm, astfel, la contraste dintre pretențiile personajelor și modul scăzut de a și le satisface, datorită suficienței în gândire și acțiune.

Se desprinde din seria personajelor, unul deosebit de șarjat, Brihac, „poet al neamului”, cum îi plăcea să-și spună. Umorul piesei pe linia limbajului e dat de acest personaj, urmînd ca celelalte să uzeze de situații comice, Mitică, Harincea, Turtureanu etc.

Ca schemă caracterologică, Brihac seamănă cu Rică Venturiano, jonglînd ca și acesta cu fraze de o inconsistență lamentabilă. De fapt, în piesă se regăsesc influențe ale *Scrisorii pierdute* — demagogul Turtureanu — și ale *Nopții furtunoase*. Notăm cîteva: „Brihac: Coca, Coca, îți dai tu seama că ai înșelat pe un poet al neamului?” (p. 182), „Numai adineaori mi-ai jurat credință pînă dincolo de mormînt!” (p. 195), „... a îndrăznit să-și bată joc de poemele mele patriotice, pînă și de celebra „Să ne batem în război, unul chiar în contra doi” „... Dacă rămîneam în București, mi-aș fi tipărit volumul *Cîntece vitejești!* Sint sigur că

¹⁸ Slave, Elena, *Expresivitatea metaforei lingvistice*, în „Limba română”, an. XV (1966), nr. 4, p. 330.

¹⁹ *Apostolii*, în volumul „Rebreanu, Opere alese”, vol. V, București, E.P.L., 1961, p. 107—195.

mi le-ar fi luat Ministerul de Război, să le împartă pe companii, ca niște biblii ostășești..." (p. 114).

Limbajul tern al întregii piese ne face să ne oprim doar asupra unor procedee artistice pe care le-a exploatat autorul, deși nu într-o măsură prea mare: elementul metaforic prezent mai ales în momentele de tensiune sentimentală, elementul antitetice, în situațiile satirice, și elementul figurat cuprins în expresii.

Spicuim câteva metafore implicații, singurele existente în text „...dar mă bizui pe o comoară care nimic în lume nu o întrece...” (p. 115), „...vei apleca mâna d-tale caldă peste nădejțile ce s-au cuibărit în inima mea.” (p. 141). Prin astfel de replici scontează Mitică reușita ofensivei sale asupra tinerei și bogatei văduve, Veturia. Antitezele sînt susținute și de contrastul situație-limbaj, dar și de replici paralele. La vederea dezvălului din casa lui Mitică (Coca se sărută cu Harincea), Brihac care-și pregătea un discurs patetic, exclamă: „Ce mocirlă!...” dar continuă: „Femeia română e floarea cea mai albă și mai curată de pe plaiurile noastre strămoșești, ea e cinstea și virtutea...” (p. 138) sau scena îmbrățișării dintre Mitică și Veturia e „comentată” de același prin: „Virtuoasele fiice ale Ardealului martirizat...” (p. 142).

În general, în piesă abundă expresia uzuală, obișnuită pe care o exemplificăm lapidar prin replici ce aparțin familiei Harincea: „Din iericire, am început să fim și noi mai meridionali, să trăim mai fără zgardă...” (p. 147), „Degeaba, se vede că-i os de domn!” (p. 147).

Înceind, mai amintim elementul ironic, strecurat de autor în caracterizarea lui Brihac: „Ce-mi pasă mie de guvern? Eu ca poet sînt omul țării, nu al guvernului.” (p. 165), iar pentru optimismul lui Mitică vecin cu al *Scrisorii pierdute* cităm: „Cădem sigur, dar la guvernarea viitoare sînt deputat și șeful organizației județene”. (p. 194).

Global, teatrul lui L. Rebreanu nu ridică probleme deosebite de organizare tehnică a limbajului dramatic. De aceea transpunerea artistică rămîne mereu în urma scopului și de aici imaginea mai mult a unei copii fidele și mai puțin a unei transfigurări literare. Elementul original se înscrie mai ales în sfera selectării situațiilor și a anumitor procedee ale limbajului curent decît a creării și dimensionării afectului. De altfel, tot ce a putut lua ca model din teatrul social al vremii a luat.²⁰ Caragiale, rămînea însă sarcina depășirii, ceea ce n-a realizat-o nici Rebreanu, dar nici alții de după el. Ar exista un element scuzabil pentru soliditatea autorului de romane de mai tîrziu, și anume, carac-

²⁰ O anumită apropiere cu teatrul lui Caragiale se poate face și în privința alegerii numelor personajelor. Mențiuni speciale merită Tulbure din *Cadrilul*, Arzăreanu din *Plicul* sau Ionescu din *Apostolii*.

terul de exercițiu literar pe care-l are teatrul lui L. Rebreanu, dacă mai punem în cumpănă și sarcina învățării limbii.²¹ Chiar și așa activitatea lui ca dramaturg e destul de concludentă.

ЗАМЕТКИ О ЯЗЫКЕ ТЕАТРА ЛИВИУ РЕБРЯНУ

(Резюме)

Автор статьи ставит перед собой цель выявить важнейшие заслуги и некоторые недостатки драматургии Ливиу Ребрюну, уделяя внимание, впервые в критических работах, посвящённых румынскому писателю, особенностям театра в рамках литературно-художественного стиля с точки зрения анализа литературного языка.

Подчёркивается одновременно и близость театра Ливиу Ребрюну к театру Иона Луки Караджале.

NOTES SUR LA LANGUE DU THÉÂTRE DE LIVIU REBREANU

(Résumé)

On s'est proposé de relever les principaux mérites, et en même temps les déficiences de l'oeuvre dramatique de Liviu Rebreanu, en jalonnant aussi en même temps, pour la première fois dans la littérature de spécialité, les caractéristiques de son théâtre dans le cadre du style littéraire (artistique) et au point de vue de l'analyse de la langue littéraire.

On souligne en même temps les points de contact du théâtre de Rebreanu et de celui de I. L. Caragiale.

²¹ Așa se explică greșelile de limbă care apar consecvent în textul comediilor: comparative construite greșit (mai șireți ca ceilalți, mai generos ca Mitică), forme verbale greșite (cît suferi, poporul suferă de frig, să ne sprijinești etc.), expresii verbale folosite greșit (erași să mă omori).

TERMINOLOGIA DIVERSELOR OCUPAȚII ÎN OPERA LUI MIHAIL SADOVEANU (I)

de

ȘTEFANIA POP LELESCU

Artist desăvârșit, Mihail Sadoveanu a adâncit ca nimeni altul necesatul tezaur al limbii noastre, cu toate nuanțele subtile ale acesteia.

Un aspect al limbii marelui prozator, asupra căruia ne propunem să insistăm, îl constituie lexicul diferitelor ocupații, îndeletniciri, meșteșuguri¹ practicate de poporul nostru, pe care le găsim, cu terminologilor specifică, în vasta operă sadoveniană.

Multilateralitatea și bogăția lexicală a limbii lui Sadoveanu au ca sursă limba populară, după cum mărturisește el însuși: „motivul pentru care limba operei mele apare așa de bogată și firească trebuie căutat în neconținuta mea mișcare, în mediul poporului de la țară”². Pescuitul și vânătoarea n-au fost pentru Mihail Sadoveanu simple momente de încântare, ci prilej de cunoaștere a limbii vorbite de frații săi de pretutindeni³. Apar însă, într-o măsură mai redusă, și unele cuvinte noi, acolo unde locul și împrejurările le impun.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm materialul lexical grupat pe domenii diferite de activitate. O parte din termenii folosiți de Sadoveanu în opera sa sînt cunoscuți cititorilor, fiind cuvinte de uz curent; majoritatea sînt însă termeni speciali⁴. Sadoveanu, cu arta sa neîntrecută, îi explică în fraze măiestrit construite, înlăturînd dificultatea înțelegerii lor⁵. Vom reproduce termenii încadrați în citate, atît

¹ M. Sadoveanu vorbește în cuprinsul operei sale de „meșteșugul rotăriei, al morilor de apă, vînătoresc” etc.

² „Însemnări ieșene”, mai 1939, p. 330—331.

³ Vezi *ibid.*

⁴ Se știe că datorită profundeii cunoașteri a limbii noastre Mihail Sadoveanu a contribuit la îmbogățirea materialului *Atlasului lingvistic român* (vol. I, 1938 și vol. II, 1942), fiind unul dintre cei trei mari scriitori chestionați de anchetatorii ALR.

⁵ Pentru precizarea sensului și a originii cuvintelor am utilizat dicționarele limbii române, apărute pînă în prezent.

pentru a ușura cunoașterea sensului pe care îl au, cât mai ales pentru frumusețea artistică a prezentării lor⁶.

O delimitare riguroasă după vechimea sau răspîndirea teritorială a acestei terminologii nu se poate face, deoarece unii din termenii care denumesc obiecte, depășite azi ca întrebuintare, e posibil să fi fost folosiți încă la data cînd Sadoveanu și-a scris opera, sau se mai întîlnesc încă în mediul rural. De aceea nu vom putea face alte precizări decît cele rezultate din indicațiile aflate în dicționare sau în textul autorului, bun cunoscător al tuturor subtilităților limbii noastre. În unele cazuri am recurs și la hărțile *Atlasului lingvistic român*⁷.

1. Termeni referitori la pescuit. Sfera termenilor pescărești este cea mai impresionantă. Unele lucrări, așa cum observă acad. Iorgu Iordan⁸, par adevărate tratate, scrise anume pentru cei care ar dori să cunoască terminologia pescărească a limbii noastre populare.

Marele prozator, pasionat pescar, a excelat nu atît prin numărul peștilor prinși — constată semnificativ Profira Sadoveanu⁹, fiica scriitorului — cît prin cuvintele nenumărate pe care le-a adus din adîncuri la suprafață, făcîndu-le cunoscute tuturor.

Pescuitul cu undița. Termenii folosiți pentru meșteșugul undiței (0, 17, p. 475) sînt în general cunoscûți, sensurile lor fiind derivate de la cuvinte de uz comun.

„Ca să fii pescar cu noroc, îți ajunge o *vargă de alun*, un *ac* încîrligat la lumînare ș-o bucată *de ață de in*”. (0, 9, p. 361); *vargă* poate fi „de trestie groasă”, „ață de cînepă”, iar acul îndoit devine „un *cîrlig* dintre cele mai agere” (0, 9, p. 357). *Cîrligele* sînt „undițele propriu zise”, precizează Sadoveanu (0, 9, p. 355). În unele cazuri, în funcție de greutatea peștilor, *sfoara undiței* sau *ață* (0, 9, p. 353, 364) este mai rezistentă. Acestei sfori i se spune *strună*¹⁰: „Spînu se zvîrlise în picioare și, bizuit în prăjină și în *struna* de treizeci de fire de coadă de cal, trăsese lîngă el pe ostrov prada” (0, 17, p. 474). *Struna*, după cum se vede, e prînsă de *prăjină*¹¹ (cu sens de „*vargă*”, 0, 9, p. 418, 419; 0, 17, p. 472).

⁶ La baza cercetării noastre au stat cele 18 volume ale lui Mihail Sadoveanu, *Opere*, București, 1953—1959 (Abrevieri: *Opere* = O).

⁷ *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, vol. I—II—III, întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, sub direcția acad. Emil Petrovici. (Abrevieri: ALR, harta = H).

⁸ Vezi *Observații asupra limbii lui Mihail Sadoveanu*, în *Studii și articole închinat*e lui Mihail Sadoveanu, București, 1951, p. 46.

⁹ Cf. Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. 18, București, 1959, *Note de Profira Sadoveanu*.

¹⁰ Vezi ALR, III, H 740, *Sfoară (la undiță)*. Se spune *strună* în punctele 105, 855 și *strună de păr de cal* în 848. *Ață* este răspîndit. (În general, nu a fost posibilă respectarea transcrierii fonetice, decît acolo unde termenul se află în ALR doar într-un singur punct cartografic.)

¹¹ Vezi *ibid.*, H 739, *Vargă undiței*. Se spune *prăjină* pentru *vargă* în 414, 531 (Moldova) și în unele puncte din sud-vestul țării.

Undițele sint diferite, după speciile de pești care se pescuiesc: *undiță de păstrăv* (0, 15, p. 91), *de crap* (0, 15, p. 92), sau *de știucă* (0, 17, p. 472).

Nici *pluta*, acea „bucățică de strujan” (0, 9, p. 358), care plutește la suprafață, fixată de undiță, nu rămîne fără o explicație; „Uitați-vă cu toții la *plută*. Cînd vine peștele ș-o țicnește, *pluta* tremură și înfioară apa” (0, 8, p. 350).

Nada care ademeneste peștii (0, 9, p. 364, 386) este o rîmă (0, 9, p. 356), „un peștișor viu” (0, 17, p. 472), sau chiar „niște grăunțe de păpușoi fiert” (0, 9, p. 422). Undițele de bambus au însă „pești artificiali” (0, 9, p. 464) și „muște artificiale” (0, 14, p. 520). Dar și pescarii lui Sadoveanu știu să făurească, după un meșteșug vechi, astfel de nade: „Noi batem din bucăți de alamă, cu ciocanul niște *măistrii*¹² în chip de peștișori cu coada întoarsă ca o undiță” (0, 9, p. 401. Vezi și 0, 1, p. 567; 0, 6, p. 89).

Uneori, în loc de a *pescui cu undița*, Sadoveanu preferă verbul, cu o ușoară savoare arhaică, a *undi*¹³: „*unditul* e o petrecere cum ar fi un cîntec al pescarilor” (0, 9, p. 472. Vezi și 0, 14, p. 538); „Zaharia mă învățase să *undesc*” (0, 1, p. 572).

Ca termen de agent, întîlnim la Sadoveanu — pe lîngă *pescar* — derivatul mai rar *undițar* (0, 17, p. 473).

Cuvintele prezentate pînă acum au fost, în general, cunoscute, fiind derivate semantic de la cuvintele uzuale ca de exemplu: *vargă*, *prăjină*, *ață*, *sfoară*, *strună*, *plută*, *cîrlig*, etc.

Subtil cunoscător al limbii noastre și artist în mînuirea ei, Sadoveanu folosește însă o serie de termeni pe care i-am putea numi speciali, care aparțin unei terminologii propriu-zise pescărești.

Ne atrag atenția în mod deosebit numeroasele denumiri de plase, capcane și alte unelte folosite în această ocupație.

În apele mari pescuitul se face cu o unealtă, formată din mai multe șiruri de cîrlige, numită *carmac*. „Trebuia să trecem în Mare, spre locurile unde pescarii își aveau rețelele de *carmace* pentru pescuitul morunului și nisetrului” (0, 14, p. 353. Vezi și 0, 6, p. 20).

Clar și artistic în același timp este descris de Sadoveanu pescuitul cu *chipcelul* (unealtă cu plasa în formă de umbrelă): Mînuia lin *chipcelul*, cufundîndu-i *ciorpacul* plasei în frămîntarea turbure; fără a opri, aducea prăjina descriînd cu instrumentul un arc pe dedesupt și îndată apărea în plasă jocul argintat al peștilor” (0, 18, p. 579, 580. Vezi și 0, 6, p. 28). Termenul regional *ciorpac* are două sensuri, însemnînd atît o unealtă de pescuit cît și *căuș*. Sadoveanu însă folosește

¹² *Măistrii* este înregistrat în DLRM (*Dicționarul limbii române moderne*, București 1958) la cuvîntul *măiestrie*. Se menționează că la plural *măiestrii* are alt sens, denumînd diferite obiecte, instrumente etc., lucrate artistic.

¹³ Am aflat răspunsul *undim la piști* pe harta *Varga undiței* (ALR, III, H 739), în note, punctul 605 (Moldova). †

termenul *ciorpac*, din citatul de mai sus, cu cel de al doilea sens, înțelegând partea mai adâncită a plasei chipcelului.

Pescarul care prinde pești cu chipcelul este numit *chipcelar* (0, 18, p. 583).

O altă unealtă, în formă de sac, pe care o amintește Sadoveanu este *crisnicul* (0, 9, p. 369 și 371).

*Ietera*¹⁴ este o plasă cu mai multe cercuri, întrebuințată în Moldova; „l-am prins (e vorba de un crap) în Prutețul lui Cernea cu meș-teșug de *ieteri* la profufuri” (= la copci făcute în gheață; 0, 9, p. 437).

*Năvodul*¹⁵, alcătuit dintr-o plasă mare, se folosește numai în apele adânci: „pește a prins acolo, la Marea, trăgînd la *năvoade*” (0, 9, p. 421. Vezi și 0, 4, p. 527; 0, 6, p. 82, 136; 0, 18, p. 23, 402); sacul năvodului se numește *matijă* (0, 9, p. 446).

Sadoveanu folosește derivatul *năvodar* (cel care prinde pește cu năvodul), explicîndu-l în frază prin echivalentul mai generic *pescar*: „Focu-i alcătuit, fraților *năvodari*? s-a întors el către soții săi pescari” (0, 18, p. 177).

Somnul se pescuiește cu plase speciale, numite *orii*: „Cu *oriile* ori cu *cîrligele*, pescarii dunăreni mai pot prinde un monstru respectabil al apelor dulci. Acesta e somnul” (0, 15, p. 281. Vezi și 0, 15, p. 97; 0, 18, p. 204, 207, 231).

Pe valea Moldovei se prind pești cu *poclăul* (unealtă în formă de sac): „ne-am dus să vedem cum vin pe Moldova pescarii în luntrile lor, purtînd cu cîte o mină vislele și cu cealaltă cufundînd și înălțînd *rețeaua poclăului* în sforul apei” (0, 9, p. 456).

Setca are un sens mai general, denumînd o plasă de pescuit, indiferent de forma și dimensiunea ei (0, 17, p. 419).

Înțelegem fără dificultate că *talianul* (un năvod de dimensiuni mari) servește pentru prinderea peștilor migratori: „În apa golfului stau întinse *taliane pescărești* în care cad scrumbiile” (0, 10, p. 423).

Vîrșa este o unealtă de pescuit avînd plasa în formă de pîlnie. Termenul este des întîlnit la Sadoveanu (0, 9, p. 431; 0, 15, p. 96, 106; 0, 18, p. 205, 255).

În sfîrșit *volocul* (plasă de pescuit prevăzută la cele două capete cu cîte un băț gros) întregeste tabloul uneltelor formate dintr-o plasă sau rețea (0, 9, p. 431).¹⁶

Deducem cu ușurință forma și utilizarea altor unelte pescărești din următoarele citate: „Doi îl prinseseră cu cangea *bahorului*¹⁷ stăpi-

¹⁴ S-a răspuns *iétiri* în Moldova, punctul 520. Cuvîntul este înregistrat pe harta *Năvod* (vezi ALR, II, H 741). La *note* (în același punct) se face următoarea completare: „*iétiri* se numește o plasă cu *burdúvuri*”. În DA (*Dicționarul limbii române* tomul II, partea I, București, 1934) se precizează că *ieteră* este o vîrșă de plasă cu trei sau cinci cercuri și cu aripi, întrebuințată prin Moldova de sus.

¹⁵ Se spune *năvod* în toată partea sudică a țării (După aceeași hartă).

¹⁶ Cuvîntul *voloc* este răspîndit în Moldova, consemnat în ALR pe aceeași hartă *Năvod*.

¹⁷ August Scriban, *Dicționarul limbii române*, Iași, 1939, precizează că *bahorul* e un cîrlig de vreo 40 cm, care apucă morunul prins deja cu carmacele.

nindu-l, și al treilea îl ucidea cu *timeacul* — buzdugan al pescarilor împotriva aceluși pește uriaș" (e vorba de somn), (0, 18, p. 231). Echivalentele „cangea” și „buzduganul” ne lămuresc imediat despre ce fel de unelte este vorba.

La fel indică Sadoveanu modul de utilizare a *ostiei* (unealtă în formă de furcă): „Se vedea din cînd în cînd umbra peștilor la lumina luciului. Atunci ridica *ostia* și *lovea*” (0, 9, p. 456—457).

Mihail Sadoveanu ne face cunoscute și alte obiecte de prins pești, formate din împletituri de nuiete sau de trestie, cum sînt *cotețele*, un fel de capcane: „În *cotețe* intră singuri peștii și nu mai pot să iasă, rămînînd între îngrădituri de trestie ocolite și întortochiate” (0, 13, p. 334. Vezi și 0, 15, p. 259).

Îngrăditurile de nuiete sînt așezate uneori de-a curmezișul apei, formînd un fel de *gard*: „Pe aceștia (e vorba de chefalii) au învățat a-i prinde de mii de ani oamenii la girle închise cu *gard*” (0, 15, p. 249). Vezi și 0, 15, p. 255).

Tot un fel de zăgaz este *leasa*: „În anii prielnici așează pescarii închisoare și *leasă* pentru crapii” (0, 18, p. 555. Vezi și 0, 3, p. 23; 0, 14, p. 523).

La fel sugerează Sadoveanu forma oborocului: „Boierul nostru are un fel de *oboroace* desfundate la amîndouă capetele... și ce-am prins pe dedesupt scoatem pe deasupra” (0, 9, p. 434).

Val de mlajă este probabil un fel de coș de prins pești. „Acolo între tufe am eu ascuns un *val de mlajă*” (0, 9, p. 371); „Bunicul intră cu crîsnicul lui și cu *valul de mlajă*” (0, 9, p. 371)¹⁸.

În sfîrșit, o altă îngrăditură de stuf sau nuiete pentru prins pești este *zătonul* (0, 18, p. 231).

M. Sadoveanu mai face cunoscut cititorilor *meșteșugul răstocirii*. Prin răstocire se abate cursul apei, „iar în gîrta secată peșteul rămîne fără apă și este urmărit și prins cu ușurință” (0, 14, p. 513, 514).

Un pescuit primitiv este cel al prinderii peșteului „cu *mîna*, ca sălbaticii...” (0, 9, p. 453—54). „Doi flăcăi de la Pipirig înotau lin, cu ochii deschiși, în fundul bulboanei și căutau păstrăvii la izvorul cel rece. Ieșeau la mal cu cîte un păstrăv în gură și unul în mînă. Îmi explicau că mișcarea lor la adînc e blindă și pipăitul mîngîietor ca al unei liane” (0, 14, p. 513).

Mai sînt descrise de Sadoveanu și alte modalități de prins pești, dar neapreciate de adevărații pescari: „S-au ivit mișei care zvîrl în ape *boambe explozibile*, detunînd și sfîrtecînd peșteul” (0, 9, p. 428), (în vorbirea populară a personajului, *bombă* este supus alternanței

¹⁸ În ALR, III, H 743, *Coș (de prins pește)*, se zice *côș di mlajă* în Moldova (514), dar *val de mlajă* nu este înregistrat în nici un punct de pe această hartă. DLRM mai indică, la cuvîntul *val*, următorul sens „numele unor obiecte în formă de sul sau de cilindru”.

fonetice cînd e trecut la plural). Un alt procedeu interzis: „Încarc pușca cu ploaie de prepeliși (metaforă cu sens de „alice”) și mă dau la marginea gheței, unde vine să se bată știuca. Trag un foc, două — e adevărat că nimenea nu știe; și-mi umplu traista cu știuci” (0, 9, p. 433).

Pescuitul racilor. În Nada Florilor Sadoveanu descrie procedeu prinderii racilor cu *meredeul*, unealtă a cărei formă și întrebuințare nu rămîn neînțelese: „După cît vezi acest meșteșug (e vorba de meredeu) e o cupă de sîrmă împletită, întărită în capătul unui băț”. „Racul se ține de bucata de carne și suie în sus ca o umbră. La fața apei își dă drumul. Dar mai înainte de a-și da el drumul, eu am și pus dedesupt cupa meredeului și l-am prins” (0, 9, p. 408. Vezi și p. 405; 0, 10, p. 395, 396).

Racii mai sînt prinși cu *ostia* (0, 9, p. 402), cu *răcila* (0, 9, p. 404) sau „cu *volocul*¹⁹, împreună cu peștii bălții, dar atuncea ei nu constituie decît un adaos întîmplător”. (0, 9, p. 407). După un procedeu primitiv, racii sînt prinși: „cu mina prin coșcove” (0, 9, p. 337).

Un alt procedeu este pescuitul racilor *à la balance*: „Lași să cadă în apă un volocel afund, larg cît o strachină, în care fixezi o greutate ș-o nadă. Plasa aceasta e atîrnată de o sfoară. O salți lin ca pe o cumpănă, atunci cînd bănuiești că racul, adică lăcomia, s-a adunat la ospățul cu care-l înșeli” (0, 9, p. 406). Acestui procedeu Sadoveanu îi găsește un echivalent mai vechi, aproape similar: „Tot un fel de balanță primitivă e și *ceanul* lăsat la mîl și scos din cînd în cînd la luciu” (0, 9, p. 407).

În încheiere amintim unii termeni folosiți de Sadoveanu pentru diferite tipuri de ambarcații pescărești și diferitele denumiri date lopeților și vîslelor: *barcă pescărească* (0, 14, p. 535); *ciamuri*, „corăbioare cu pînze” (0, 6, p. 53, 58); *ciobacă*²⁰ (luntre scobită dintr-un trunchi), termen cunoscut în Moldova, folosit des de Sadoveanu (0, 3, p. 546; 0, 9, p. 363, 429; 0, 10, p. 461, 462); *dubasul* „minat de zece lopeți” (0, 6, p. 89; 0, 7, p. 336, cuvîntul redă specificul local, fiind folosit de pescarii dunăreni); *lotca* a cărei formă îngustă o înțelegem din text: „am pătruns pe canale cu *lotca* atît cît se putea” (0, 9, p. 480) și *luntrea*, termen literar (0, 9, p. 456; 0, 10, p. 461).

Pentru *lopeți* reținem numai termenii dați de Sadoveanu pentru coloratura lor locală (din limbajul pescarilor de pe Dunăre): *babaică*, explicat de autor prin echivalentul „lopata” (0, 2, p. 560) și *opăcini*²¹ (0, 2, p. 560).

¹⁹ *Ostia* și *volocul* au fost amintite ca unelte de prins pești, iar *răcila* este o unealtă specială de prins racii.

²⁰ CADE (I. A. Candrea — Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931) menționează folosirea acestui cuvînt în Moldova. La fel și ALR, III, H 839, *Luntre*, indică folosirea cuvîntului *ciobacă* în nordul Moldovei.

²¹ Vezi ALR, III, H 841, 1) *Lopeți* 2) *Vîslă (la luntre)*. Ambii termeni apar în cîteva puncte de pe Dunăre: *băbăici*; *băbaică* 682, 705 și *opăcini*; *opacină* 872, 886.

Deși nu e propriu-zis un echivalent al lopeților, mai amintim aici *ghionderul* (prăjină cu ajutorul căreia se pune în mișcare o ambarcație). Sadoveanu îl folosește alături de *vislă* cu scopul de a sugera cititorilor neinițiați o oarecare apropiere semantică (0, 9, p. 429; 0, 10, p. 462).

2. **Termeni vânătoarești.** Pentru reprezentarea realităților existente în epoca sau mediul în care se desfășoară temele cărților sale, M. Sadoveanu dispune de o terminologie vânătoarească deosebit de variată.

Așa de pildă, autorul descrie cu multe amănunte *sănățele* (0, 18, p. 91—92) de care se minunează pădurarii din *Nicoară Potcoavă* în timpul vânătorii de mistreți de la Davideni. Pădurarii zic acestor arme *sănețe*, însă în vorbirea directă a autorului intervine forma *sîneață*: „Diacul Radu pe lângă *sabia* de la *oblînc*, purta o *sîneață* în curmezișul tarniței și la ciochine *arcul* lui cel scurt și *cucura de săgeți*” (0, 18, p. 131).

Vânătorii acelor vremuri erau mai mult deprinși să minuiască *sabia*, *arcul* și *săgețile* ținute în *cucură* (adică în *tolbă*) și cunoșteau mai puțin armele de foc.

Trecînd de la atmosfera arhaică a romanelor istorice, întîlnim în sfera lexicului vânătoresc folosit de Sadoveanu termeni pentru alte tipuri de arme, depășite și acestea ca întrebuintare: „Dima Samur avea o adevărată *arhebuză*, cu gura țevii ca o leică” (0, 12, p. 546). Comparația cu leica din citat (moldovenism pentru „pîlnie”) sugerează forma *arhebuzei*, procedeu folosit de Sadoveanu pentru explicarea unui alt termen aproape identic: „Avea în spate o *durdă*, cum se spunea pe vremea aceea, adică o pușcă cu gura țevii ca o pîlnie” (0, 6, p. 544. Vezi și 0, 1, p. 555; 0, 18, p. 551).

La fel de sugestiv este descrisă *flinta* în pasajul următor: „alătura de mine se cuibărește pușcașul, un bondoc care îmi ajunge la piept cu *flinta* lui veche” (0, 3, p. 64. Vezi și 0, 1, p. 555). Deducem că e vorba de o armă cu țeava lungă, prin comparație cu statura autorului.

Nu lipsește *pușca*, des însoțită de atribute explicative: *cu cremene* (0, 1, p. 474, 0, 12, p. 546), *cu gloanțe* (0, 16, p. 31), „pușcă vieneză *cu ace*” (probabil cu „alice” (0, 10, p. 468), „*cu țeava retezată*” (0, 9, p. 45), *cu o țeavă* (0, 7, p. 565) sau „*cu două țevi*” (0, 1, p. 567), „*cu cocoașe*” (0, 16, p. 23) sau „*fără cocoașe*” (0, 3, p. 274) acestea din urmă fiind puști „moderne” folosite „la vînătoare de sitari” (0, 15, p. 290).

Diversele părți ale armei sînt de asemenea redată cu termeni specifici: „Îmi cercai *oșelele puștii*²² și pornii spre Moldova” (0, 6, p. 177; 0, 5, p. 478; 0, 1, p. 129; 0, 3, p. 276). Pentru *patul puștii* întîlnim cuvîntul *strat*²³ (0, 5, p. 478).

²² „Cocoșul cu cremenea și amnarul puștii”. (Vezi CADE.)

²³ Vezi ALR, III, H 723, *Patul puștii*. În unele puncte din Moldova și nordul țării s-a răspuns *stratul puștii* (353, 362, 386, 531, 574).

O armă de tip modern este „*carabina scurtă cu repetiție*” (0, 16, p. 27) și „*carabina cu lunetă*” (O, 15, p. 69). Deosebit de sugestiv e prezentat cititorilor modul de utilizare a *țelului* (partea din dispozitivul de ochire de la gura armei): „Întâi trebuie să-l sudui în gând... îl sfătuia Agapia, după aceea să-i pui *țelul* înaintea botului” (0, 11, p. 412). Cu același sens, termenul intră în expresia din citatul de mai jos: „Lai îi adresă în gând invectiva învățată și-l luă în *țel*” (O, 11, p. 517).

În ce privește munițiile întrebuițate pentru armele de foc, întâlnim o deosebită varietate de cuvinte. Unele au fost deja amintite (*cremene*, *gloanțe*), mai adăugăm *petița* (0, 1, p. 473; 0, 7, p. 569), echivalentul mai vechi al capsei, precum și *capsa*; termen mai recent (0, 8, p. 484). Pentru *alice*, Sadoveanu utilizează forma cu fonetism moldovenesc *halice*²⁴ (0, 1, p. 473; 0, 7, p. 566; 0, 14, p. 400 și singularul *haliciu* în 0, 16, p. 415), dar mai cunoaște și un alt termen mai vechi, care pare a fi aproape sinonim cu *alicele*: „După ce mi-am isprăvit *halicele*, moș Vasile, fratele mamei, m-a învățat să fac *zburături* din plumb de la niște *cartușe*” (0, 16, p. 416).

Mai întâlnim la Sadoveanu un moldovenism învechit *furtuială*, adică umplutura făcută din cîlți sau cînepă cu ajutorul căreia, la armele vechi, se comprima încărcătura de pulbere și *alice*. Sensul se desprinde ușor din citatele: „pusese *halicele* peste pulbere amestecîndu-le și acum scotea *furtuiala*” (0, 14, p. 400); „Vînătorul avea uneori vreme să... bată *furtuială*” (O, 14, p. 403).

Tot aici se poate aminti *praful de pușcă* (0, 8, p. 484), și *pulberea* (0, 1, p. 223; 0, 5, p. 474; 0, 7, p. 569; 0, 14, p. 400); cu același sens.

Cuvîntul *tacîm* deși nu e un termen propriu-zis vînătoresc, îl întâlnim cu sensul de unelte necesare acestei îndeletniciri: „În coșul umplut cu fin, avea tot *tacîmul* nostru vînătoresc” (0, 16, p. 13); aproape cu același înțeles, *halat*: „Mai mult vegheau — pregătindu-și *halaturile* de vînătoare” (0, 10, p. 462).

În privința termenilor de agent din sfera lexicului vînătoresc, se observă aceeași varietate. Dintre cele două cuvinte *gonaci* (0, 10, p. 465, 466) și *hăitași* Sadoveanu preferă pe al doilea, folosit mai des și frecvent în Moldova²⁵ (0, 1, p. 45, 224; 0, 5, p. 465; 0, 10, p. 456; 0, 12, p. 546).

Aceeași preferință se constată și în frecvența folosire a termenului, considerat azi învechit, *pușcaș* (0, 1, p. 225; 0, 5, p. 466; 0, 9, p. 79; 0, 10, p. 471; 0, 12, p. 544). *Vînător* apare mai rar (0, 10, p. 465; 0, 14, p. 403).

Uneori Sadoveanu nu se servește de nici unul din termenii de mai sus, ci, ca un mare artist, recurge la expresii mult mai semnificative:

²⁴ Formele cu *h* inițial sînt răspîndite în Moldova și Transilvania. (Vezi *ibid.*, H 724, *Alice*.)

²⁵ Vezi *ibid.*, H 727, *Gonaci* (*la vînătoare*), în majoritatea punctelor cartografice din Moldova s-a răspuns *hăitași*.

„Beizade Neculai, pușcă de mîna întăi, n-avea parte să tragă un foc” (0, 10, p. 470); „Așteptăm trei sute de gonași și peste o sută de puști țărănești (0, 10, p. 466); „De cîțiva ani s-a pus stavilă puștilor neleale” (0, 14, p. 421); „Sîntem o mică tovărășie de opt puști” (0, 14, p. 421); „Da cum dracu să scape! Doar sîntem puști bătrîne” (0, 8, p. 161).

Locurile unde stau vînătorii la pîndă sînt redatate cu termenul popular *țititori*: „Boierii și pușcașii trecură la *țititori*” (0, 12, p. 547).

Platforma înaltă, construită pentru observarea vîntului se numește *pătul*; termenul explică un cuvînt german, introdus în text, fie cu intenția de a localiza oarecum acțiunea, fie ca un element cu valoare de jargon vînătoresc: „Înainte de a da la *pătul* — sau la „hochstand”, cum îi zicea el ca și stăpînii săi, în termenii lui vînătoresți — se opri, cercetînd cu ochii și ascultînd cu urechile” (0, 15, p. 14).

În cadrul lexicului *cinetic* folosit de Sadoveanu în opera sa (0, 7, p. 306; 0, 8, p. 205; 0, 16, p. 534), neologismele se întîlnesc într-o măsură mai mare decît în alte sectoare de activitate, deoarece vînătoria nu a constituit o îndeletnicire frecventă în mediul poporului; doar pădurarii și paznicii cunoșteau această ocupație.

Printre neologisme, de origine franceză în special, întîlnim în opera lui Sadoveanu, termenii *a areta* și *aret*, folosiți în cadrul vînătorilor cu ciini dresați pentru a se opri în preajma vînatului și a-l ține pe loc pînă la sosirea vînătorului: „Eram cu cîțiva prieteni, ai căror ciini își începuseră cu hărnicie lucrul. Unul *aretează* o prepeliță, altul *alta*” (0, 10, p. 497, 499; 0, 15, p. 337). „Lăsa între *aretul* întii și al doilea oarecare distanță” (0, 14, p. 403). Termenii de mai sus — verbul și substantivul — nu sînt înregistrați în dicționarele limbii române.

Tot din franceză mai sînt: *pasaj*, însemnînd în limbajul vînătoresc trecerea la anumite ore a păsărilor de la locul lor de odihnă la cel de hrană sau invers (0, 10, p. 482. *Vezi* și 0, 10, p. 430; 0, 16, p. 208); *sezon* (0, 16, p. 496) și *tir* (0, 10, p. 482).

O construcție de aceeași factură este *a executa un dubleu*: „Unchiul Aristid a executat un dubleu, ceea ce i-a ridicat și mai mult prestigiul în ochii noștri” (0, 15, p. 337); înțelegem că a împușcat cu două focuri succesive două piese de vînat. (*Dubleu* nu apare cu acest sens în dicționarele consultate).

Cu un oarecare aspect de jargon vînătoresc apare termenul german *revir*, al cărui înțeles de „teren de vînătoare” se poate bănui din citatul următor: „în alte părți, statistica pieselor din *revir*, e adusă la cunoștință „domnilor” în chipul cel mai precis” (0, 14, p. 416; termenul nu apare în dicționarele consultate).

3. Terminologia exploatării lemnului și plutăritului. Termenii forestieri cuprind în opera lui Sadoveanu aceeași sferă largă.

Pe lîngă nume de unelte uzuale întîlnim în cadrul acestei munci și *beschia*, termen folosit în Moldova²⁶ pentru un tip de fereastră cu lama

²⁶ Cf. CADE.

lată (0, 12, p. 449) și *joagărul* pentru tăiatul buștenilor. Din ansamblul lexical, în care e încadrat cuvîntul, înțelegem că există două tipuri de joagăre, unul acționat manual și altul mecanic: „Au prins a fiși în pădure *joagărele cele mari*” (0, 12, p. 564—565); „Mecanismul unora din aceste *joagăre* este reproducerea exactă în lemn a mașinăriilor de fier de la fierestraiele moderne” (0, 15, p. 249).

Un interes deosebit acordă M. Sadoveanu muncii de transportare a trunchiurilor din terenurile despădurite, unde se fac exploatările. În cuvinte de o emoționantă frumusețe este descrisă îndemînarea plutașilor de la poalele Ceahlăului și tehnica transportării buștenilor pe apa Bistriței: „Treceau *plute* spre Bistrița. Apa repede aducea legăturile de lemn cojit de brad și *plutașii*, cumpănindu-se în mișcarea valurilor, treceau cu capetele goale, cu țăarii suflecați, în lucirea asfințitului” (0, 7, p. 422).

Plutele sînt alcătuite din trunchiuri de copac prinse între ele, așa cum reiese din pasajul următor: „Cei cu toporul dau jos brazii din pădure și-i duc la apa Bistriței; după aceea îi fac *plute* pe care le mină pînă la Galați, la marginea lumii” (0, 10, p. 515—516).

Plutele de pe valea Bistriței sînt uneori alcătuite din trei sau patru brazi groși, legați între ei, care se numesc prin părțile locului *catarguri*²⁷ (0, 7, p. 367), sau plute de *catarguri* (0, 8, p. 302). Conducătorii acestor plute se numesc *catargii* (0, 7, p. 405; 0, 8, p. 304).

Un element auxiliar important în acest fel de transport al trunchiurilor este apa. Iată un fragment în care Sadoveanu realizează un ansamblu de o excepțională forță sugestivă, îmbinînd într-un acord desăvîrșit cuvinte creatoare de imagini cu termeni specifici plutăritului: „Amîndoi trecură la *opust* și ridicară cu *scripeții* pe lanțuri poarta apelor. Din liniștea lui verde, iazul tresări deodată furios năboind spre Bistrița. Cu un șuiet de furtună se prăvăli cel dintii talaz. Și amîndoi tovarășii pe-o plută ușoară de grinzi, trecură în lungul întăriturilor de *piloți* și săltară într-o involburare de aripi de apă în albia cea mare a rîului” (0, 8, p. 302).

Din citatul reprodus ne atrage îndeosebi atenția cuvîntul *opust*²⁸ moldovenism cu sensul de zăgaz sau stăvilar. Termenii *piloți* și *scripeți* (cunoscuți în general) nu necesită o explicație, fiind accesibili datorită textului.

Nu ni se pare lipsit de interes cuvîntul *hait*²⁹ (= iaz creat printr-un baraj) folosit în Moldova: „Apele pîrăului grămădite și liniștite în *hait* așteptau ceasul să umfle undele împutinate de secetă ale Bistriței” (0, 7, p. 402. Vezi și 0, 8, p. 302). La fel cuvîntul *iezit* pentru *stăvilit* din următorul citat: „În dreapta lor, Barazul *iezit* de opusturi se întinde într-o baltă largă și lină” (0, 7, p. 402. Vezi și 0, 14, p. 530).

²⁷ DA t. I, partea II, Buc., 1914, menționează la *catarg* și sensul de *plută* pe Bistrița.

²⁸ Cf. CADE.

²⁹ Vezi *ibid.*

Stilpii care susțin „opustul” se numesc *tarași* (variantă folosită în Moldova pentru „taraci”): „ii priveam cum se încordează, cum bat la *tarași* ridicînd odată *babele* (= birnele) uriașe și lăsîndu-le în tact cu răcnete scurte” (0, 3, p. 552).

În opera *Valea Frumoasei* terminologia forestieră se amplifică: „Lucrătorii din Carintina, Tirol și Craina au suit la deal cu gospodărie puțină”, ne informează Sadoveanu. „Atunci au fost puse piraiele pe *scocuri* ca să săgeteze pe ele trunchiurile albe în valea cea mare a rîului; atunci au fost durate *jilipurile-uluțe uscate*³⁰ pe care buștenii alunecă tunînd spre același sfîrșit” (0, 14, p. 551). Înțelegem fără dificultate la ce servesc *scocurile*, iar atributul *uscat*, alăturat cuvîntului *uluc*, creează un derivat sinonimic termenului *jilip*. Procedeu revine, ușor schîmbat, în citatul următor: „ajunși la un *jilip sec* ne-am oprit” (0, 14, p. 553).

„În Frumoasa trunchiurile intră coborînd pe *jilipuri* de pe coastele unde se fac *tăieturile*” (0, 14, p. 561), sau vin „din *tăieturile*³¹ din sus”, „săltînd la vale pe grumajii *nahlapilor*” (= *valurilor*), (0, 14, p. 590).

Trunchiurile „mîinate” de lucrători pricepuți pe „unda rîului” (0, 14, p. 590) sînt oprite la *greble*. „*Grebla* este *opritoarea* buștenilor în vremea *plutitului*. La un zăgaz al rîului, oamenii așează acest dispozitiv ca să reție trunchiurile de brad pînă la vremea cînd trebuie să le dea drumul mai jos” (0, 14, p. 561. Vezi și p. 530, 553). *Opritoarea* este echivalentul popular al termenului atît de amplu explicat *greblă* (pentru *opritoare* vezi și 0, 16, p. 340). Ne atrage atenția cuvîntul *plutit* al cărui sens este bine formulat în pasajul următor: „*Plutitul* este un mijloc barbar de transport; lemnul *plutit* are o valoare coborîtă” (0, 14, p. 558).

Se pare că *plavie*, care în mod obișnuit are alt sens, mai are o semnificație pe *Valea Frumoasei*, după cum înțelegem din următorul citat: „N-aș putea spune că admirasem la *greble* clădirile imense și zbirnite de trunchiuri, care în partea locului se cheamă *plăvii*” (0, 14, p. 553).

Buștenii sînt manevrați la „plăvii” și „pe Sebeș” cu *șapinele*³², cea mai necesară unealtă folosită în cadrul acestei munci (0, 14, p. 499 și 0, 14, p. 553).

În terminologia forestieră ne rețin atenția o serie de termeni pe care Sadoveanu i-a remarcat și i-a reprodus în aceeași operă *Valea Frumoasei*, care pot servi, prin valoarea lor artistică și documentară,

³⁰ Vezi ALR, II, H 618, *jilip*. Pe aceeași hartă se întîlnesc cei trei termeni folosiți de Sadoveanu: *scoc* sporadic în 27, 172, 784; *jilip* mai compact în nordul țării, dar coboară și în 95, 102, 130, 833, iar *uluc* este mai răspîndit în Moldova.

³¹ Termenul *tăietură* este folosit în Moldova și Transilvania. Apare pe harta *Exploatare de pădure* (vezi *ibid.*, H 611).

³² Vezi *ibid.*, H 617, *șapin*. Termenul este cunoscut aproape peste tot, dar prezintă două forme de gen *șapîn* și *șapînă*.

ca bază de studiu cercetătorilor³³. Aceste cuvinte au semnificația unor scurte comenzi și semnăle speciale folosite de muncitori în timpul lucrului. Sadoveanu le explică cu mult simț lingvistic. Redăm câteva fragmente. Când trunchiul trebuie „sucit în lungul axei longitudinale”, ne indică Sadoveanu, muncitorii forestieri numesc această mișcare *voltă!*, când este „tras într-o parte de la capăt” se zice *marina!*, iar când „un trunchi rău așezat e sprijinit fix la mijloc și întors cu capătul gros la vale „atunci se spune *canta!* (0, 14, p. 555).

În mișcarea de săltare a trunchiurilor „vătaful, cel care comandă, face cu șașina lui pîrghie, adică *paiț!*”³⁴ (0, 14, p. 555), explică Sadoveanu.

Cînd bușteanul este înșepenit „în capătul lui din amonte”, eliberarea se face printr-o mișcare de răsucire, care se cheamă *fux!* (0, 14, p. 555).

Interesat de termenii pe care i-a auzit pe Valea Frumoasei, Sadoveanu mai remarcă două semnăle, folosite aproape simultan: „Din strajă în strajă, comanda veni pînă jos; — *Varda!* Lăzureanu confirmă că toate sînt gata, cu un strigăt nou: — *Garga!* Strigătul trecu în sus. După *varda!* și *garga!* jilipul prinse din nou a tuna de bușteni” (0, 14, p. 558).

Primul semnal *varda*³⁵ înseamnă: la o parte! păzește! atenție”, iar următorul *garga*³⁶, referindu-ne la citat: „Lăzureanu confirmă că toate sînt gata”, poate fi interpretat: gata!

Încheiem termenii forestieri semnalați de M. Sadoveanu în *Valea Frumoasei* prin două citate care ne lămuresc cu precizie sensul cuvintelor *caiman*: „numai *caimanul* se afla acasă și pregătea prînzul (0, 14, p. 590) și *zaviț*: „șeful de echipă, *zavițul* dădea comenzile” (0, 14, p. 555).

În aceeași operă Sadoveanu folosește pentru nuanțata sa culoare locală cuvîntul *gornic*³⁷: „Se spune că acel uncheș s-ar fi aflat, cu zeci de ani în urmă *gornic*, adică *pădurar*, tot în acele locuri” (0, 14, p. 508). Reținem sinonimul *pădurar*, alăturat cuvîntului *gornic*, cu valoare explicativă.

³³ V. Arvinte, *Terminologia lemnăritului și plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologia, nr. 1 (1957), p. 1—184, recurge la numeroase citate din opera lui Mihail Sadoveanu *Valea Frumoasei*, pentru explicarea unor termeni pe care i-a semnalat și pe valea Bistriței.

³⁴ Termenii: *marina*, *canta* și *paiț* nu apar în dicționarele limbii române. V. Arvinte se ocupă îndeaproape de explicarea lor (*op. cit.*, p. 155, 141, 158).

³⁵ Vezi ALR, II, H 616, *Dă drumul la vale (lemnului)*. În *note*, la punctul 366 s-a răspuns: „cînd se slobod copacii la vale, se strigă: *wărdi na dolênul* atenție la vale! Mai de mult se striga: *elêi hō* [interj]!”.

³⁶ Termenul nu e înregistrat în dicționarele limbii române. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 149, pornește de la varianta *carga* din ital. *caricare* „a încărca”.

³⁷ Vezi ALR, II, H 583, *Pădurar*. Cuvîntul *gornic* se păstrează ca regionalism în punctele cartografice: 95, 102, 105, 272, 279, 346, 349, 833.

ТЕРМИНОЛОГИЯ РАЗЛИЧНЫХ ЗАНЯТИЙ В ТВОРЧЕСТВЕ МИХАИЛА САДОВЯНУ (I)

(Резюме)

Автор изучает лексику различных занятий и ремёсел с их специфической терминологией в творчестве Михаила Садовяну.

В связи с этим, лексический материал был сгруппирован по различным областям деятельности.

Так как менее известные термины объяснены самим Михаилом Садовяну в соответствующих контекстах, автор даёт эти специальные термины в цитатах. Для дополнения объяснений используется материал, содержащийся в различных словарях, а для территориального распространения терминов автор прибегает иногда к картам *Румынского лингвистического атласа*.

Первая часть работы подразделена на три главы, которые охватывают большую часть терминов, относящихся к рыболовству охоте и лесоводству. Во второй части работы будут представлены остальные отрасли деятельности и выводы.

LA TERMINOLOGIE DES DIFFÉRENTES OCCUPATIONS DANS L'OEUVRE DE MIHAIL SADOVEANU (I)

(Résumé)

L'auteur se propose d'étudier le lexique des différentes occupations, professions et métiers, avec leur terminologie spécifique, reflété dans l'oeuvre de Mihail Sadoveanu. A cet effet la matériel lexical a été groupé selon les domaines d'activité respectifs.

Les termes moins connus étant expliqués par Sadoveanu lui-même dans les contextes respectifs, l'auteur les reproduit inclus dans des citations complètes. Afin d'enrichir les explications, on a utilisé des matériaux figurant dans divers dictionnaires; pour l'identification de l'aire d'expansion des termes, on recourt parfois aux cartes de l'*Atlas lingvistic român*.

Cette première partie du travail comprend en trois chapitres les termes plus nombreux; ceux-ci concernent la pêche, la chasse et les exploitations forestières. Dans la deuxième partie du travail seront présentées les autres branches d'activité, ainsi que les conclusions qui en découlent.

PREOCUPĂRI LITERARE ÎN PAGINILE ZIARULUI „OBSERVATORIUL” DIN SIBIU (1878—1885)

de

SARA IERCOȘAN

În anul 1878, George Bariț, întemeietorul presei românești din Transilvania, scoate o nouă publicație periodică: „Observatoriul”, ziar politic, național-economic și literar¹.

Noua inițiativă a bătrînului gazetar pornea din dorința ce l-a însușit toată viața de a contribui la progresul neamului său și din convingerea că în lupta pentru propășire rolul presei este deosebit de însemnat, numărul și calitatea publicațiilor periodice considerîndu-le etalon al gradului de civilizație a unui popor.

Programul ziarului, publicat mai întîi pe foi volante și apoi reproduș și discutat în primul număr, sub titlul *Analiza programei*, dezvăluie direcțiile principale în care se va orienta activitatea noii publicații. Pe primul plan vor sta preocupările politice, domeniu în care se afirmă o poziție burghezo-liberală, redacția propunîndu-și să apere libertățile naționale și sociale în cadrul statului. Vor fi abordate apoi unele chestiuni național-economice, discutate la înălțimea cuceririlor științei moderne. În sfîrșit, redacția își propune să militeze pentru dezvoltarea învățămîntului și culturii, rămase în urmă la românii din Transilvania față de cerințele momentului istoric respectiv.

Subtitlul, din care „Observatoriul” ne apare și ca ziar „literar”, nu trebuie să ne conducă la ideea unei abundențe deosebite a beletristicii în paginile sale sau a unei îndrumări critice stăruitoare și hotărîte. Termenul „literatură”, după cum se știe, avea o accepțiune mult mai largă, desemnînd scrieri de caracter diferit, inclusiv științifice; de aceea ar fi fost mai potrivit ca „Observatoriul” să fie subintitulat „ziar politic, națio-

¹ Primul număr al ziarului apare la 1/13 ianuarie 1878 (și nu la 1/13 aprilie, cum se susține în monografia lui V. Netea, *George Barițiu*, p. 277), iar ultimul la 15/27 iunie 1885. Ziarul se publica de două ori pe săptămînă, miercurea și sîmbăta, fiind însoțit uneori de cîte un supliment. Ortografia folosită era cea etimologică. Pentru ușurarea lecturii, am transcris citatele din ziar în ortografia de astăzi.

nal-economic și cultural". În redacția ziarului nu exista un singur scriitor deosebit de înzestrat, George Bariț nefiind beletrist, iar colaborarea scriitorilor contemporani de prestigiu lipsea. În aceste condiții, desigur, partea literară propriu-zisă a ziarului este mai mult decât modestă și nu ne preocupă din punctul de vedere al contribuției aduse la îmbogățirea patrimoniului literaturii noastre. Însemnătatea sa rezidă mai ales în difuzarea literaturii în rîndul cititorilor ardeleni, în trezirea și întreținerea interesului pentru literatura națională și chiar pentru literatura altor popoare. Pentru noi, astăzi, ziarul prezintă o valoare documentară, dîndu-ne posibilitatea să reconstituim, într-o oarecare măsură, nivelul vieții literare a românilor din Transilvania anilor 1880.

Într-unul din studiile sale consacrate pătrunderii junimismului în Transilvania², regretatul profesor clujean Ion Breazu analizează cu multă pătrundere cauzele rămîinerii în urmă a acestei provincii în privința dezvoltării literaturii. Printre acestea era luată în considerare mai întîi situația social-economică a românilor transilvăneni, lipsa unei clase înstărite și culte, care să se poată consacra exclusiv activităților intelectuale și artistice. În al doilea rînd, era discutată influența nefastă a orientării latiniste asupra vieții literare și artistice, orientare ce își avea și ea cauzele, în cele din urmă, în realitățile național-politice. Cărturarilor ardeleni și-au îndreptat atenția mai ales spre studiul istoriei și al limbii, căutînd argumente în sprijinul luptei pentru drepturile politice ale românilor din imperiu. În aceste condiții, preocupările literare rămîn pe un plan secund. Faptul este pe deplin confirmat de paginile „Observatoriului”. Redactorul, antrenat în lupta politică și în activitatea științifică, nu acordă însemnătatea cuvenită cultivării literaturii, socotind-o mai puțin aptă să contribuie la susținerea luptei naționale, și, deci, o îndeletnicire minoră în raport cu imperativele momentului. Răspunzînd unor corespondenți dornici de publicitate sau doar de mai multă lectură, arată că *Foișoara*³ este o concesie făcută tineretului și artiștilor care nu se ocupă cu politica. Despre acest spațiu, prețios în economia ziarului, Bariț scrie: „Ni l-a cerut și nouă junimea spre a-și cerca puterile în diverse scrieri beletristice. L-am dat, aducîndu-ne aminte de zisa fericitului Eliad: «Scrieți băieți, deocamdată ori ce știți, numai scrieți, pentru D-zeu, românește»⁴”. Deviza lui Eliade, reluată în 1879, arată că redactorul „Observatoriului” nu avea o idee deosebit de favorabilă despre progresul înregistrat de literatura noastră în acea perioadă. Această lipsă de receptivitate față de marile valori literare ce se afirmau în momentul respectiv, mai ales peste Carpați,

² I. Breazu, *Pătrunderea ideilor junimiste în Transilvania*, în *Literatura Transilvaniei*, 1944, p. 152—217.

³ *Foișoara* era o rubrică permanentă a ziarului, destinată mai ales publicării materialelor beletristice, dar și unor documente de istorie sau istorie literară, unor articole despre literatură etc.

⁴ „Observatoriul”, 1879, nr. 5,

trebuie explicată nu atât sau nu numai prin lipsă de gust, cât mai ales prin rezistența față de junimism, în primul rînd sub raport lingvistic.

Preferințele literare ale redactorului se îndreptau spre scriitorii generației de la 1848, care și-au pus opera în slujba idealurilor social-politice înaintate. Aceștia erau în primul rînd Eliade Rădulescu, Vasile Alecsandri și Andrei Mureșanu.

Ca și celelalte ziare transilvănene, „Observatoriul” își alimenta mai mult foiletonul prin reproduceri după alte publicații. Întietatea o au poezii pașoptiști amintiți. În mai multe numere din anul al V-lea, sub titlul *Din scrierile lui I. Eliade Rădulescu*, după ce se arată necesitatea scrierii biografiei acestui „apostol al României”, sînt reproduse poeziile *La Schiller*, *fabula Măceșul și florile* și două *Anecdote*, însoțite de comentarii care explică sensul alegoric și intențiile satirice și apreciază limba poetului. Un alt poet pașoptist din a cărui operă reproduce ziarul este Grigore Alexandrescu, prezent aici cu poeziile *Către cometă* și *Răspunsul cometei*, deci tot cu poezii satirice, publicate sub titlul *Corespondență între poet și comet* și precedate de un scurt comentariu. De un mare interes se bucură poezia lui Alecsandri. Este publicat, între altele, *Cîntecul gîntei latine*, urmărindu-se îndeaproape ecoul stîrnit de premiarea bardului, entuziasmul ce a cuprins pe românii ardeleni la aflarea acestei vești, manifestat în numeroase telegrame de felicitare, reproduse și ele în corpul ziarului.

În literatura contemporană redacția nu prea știe să se orienteze, adresîndu-se mai ales foiletonului ziarelor politice de peste munți. O singură dată se oprește la „Convorbiri literare”, după care reproduce un fragment din piesa *Ovidiu* a lui Alecsandri. Dar aceasta se întîmplă tocmai în ultimul an de apariție a ziarului, în 1885, cînd rezistența față de junimism își trăia ultimele zile.

Din amintitele ziare sînt reproduse mai ales poezii de inspirație patriotică, multe ocazionate de Războiul de Independență. Întîlnim numele Carmen Sylvei, al lui Scipione Ion Bădescu, Petre Dulfu etc. În alte numere găsim poezii adresate unor personalități, publicate, desigur, pentru îndemnul morale ce le conțin, și nu pentru valoarea lor artistică. Cele cîteva poezii erotice nu se impun nici ele printr-o valoare deosebită. Unele sînt reproduse după ziarele din țară („Războiul”, „Ghimpele”), iar altele, originale, sînt semnate mai ales de Petra-Petrescu. Reținem poezia sa *Am jurat...*, datată „mai 1872”, care se distinge prin unele imagini mai delicate și o versificație apropiată de cea populară. Iată începutul poeziei:

*Dimineața de cu zori
În grădină p'între flori
Mă primblam adeseori
Să le șterg de lăcrămiori...⁵*

⁵ *Idem*, 1880, nr. 14.

Este destul de slab reprezentat și sectorul prozei originale. Dintre operele scriitorilor mai vechi amintim *Agripina* a lui Nicolae Istrati, apărută în 1847, o lungă povestire romantică cu tendințe antimonahale, lipsită de nerv epic. Petra-Petrescu publică o nuvelă originală: *Nuțiu*. Este povestea unei iubiri nefericite din cauza opacității și superstiției celor din jur. Povestirea are un oarecare fior tragic. Pentru redarea mai autentică a mediului sătesc, scriitorul introduce unele elemente folclorice, strigături, credințe populare etc. Portretul fetei e redat în maniera basmelor populare: „Cine a văzut o dată pe Irina, trebuia să-și piarză mințile. Era o copilă cum nu vezi astăzi în satul întreg. Fața ei era ca spuma laptelui, buzele ca doi faguri de miere, ochii ca doi luceferi, mijlocul ți se părea tras prin inel”⁶. Debutînd cu un dialog în care se enunță opinii contradictorii despre superioritatea vieții la țară sau la oraș, nuvela, care dezvăluie conflicte tragice din lumea satului, pare a fi o ripostă la viziunea idilică a vieții rurale, prezentă în unele scrieri din epocă.

Lipsită de orice valoare literară și desigur și de intenții artistice este povestirea-reportaj *Un preot înțelept și preoteasa lui* de Corneliu Pop Păcurariu. O amintim doar pentru că relatează despre un alt Popa Tanda, despre acțiunile sale exemplare și binefăcătoare în mijlocul sate-nilor. Faptul ne arată măsura interesului pentru această problemă — rolul intelectualului în lumea satului — și ne dovedește încă o dată inspirația lui Slavici dintr-o realitate stringentă.

De o deosebită atenție se bucură *Memorialul* lui Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpeneș, din care se reproduc mai multe fragmente, mai izbutite fiind cele apărute sub titlul *Vinătorul român*. Sînt povestite aici isprăvi vinătorești personale, dar mai ales ale țăranilor de la munte, priviți cu multă simpatie pentru îndrăzneala, pasiunea și măiestria lor la vînat. Unele procedee, cum este alternarea descrierilor de natură cu dialogul sau citatul literar, amintesc de opera lui Odobescu, pe care pare să-l fi imitat. În *Foișoară* se publică și cîteva relații de călătorie, în care amintirea istorică alternează cu descrierea de natură și comentarii asupra stării social-politice și culturale a românilor transilvăneni.

Cu aceasta am citat scrierile originale, ce ar fi putut să ne rețină cituși de puțin atenția, cu observația că, deși ne par azi minore, ele trebuie să fi fost gustate de publicul „Observatoriului”, din care o mare parte nu avea altă lectură.

Cu tot spațiul tipografic limitat și cu toată mulțimea problemelor politice ce-l solicitau, Bariț, care lansase primul îndemn la culegerea producției artistice a poporului în Transilvania, îi face loc și acum în *Foișoară*. În mai multe numere din anul al doilea, Ieronim Bariț publică *Poezii populare*. Începe cu doine, cele mai multe poezii de dragoste și dor de largă circulație. Culegătorul se străduiește să le transcrie cu

⁶ *Idem*, 1880, nr. 85.

fidelitate, dar ortografia etimologică nu-l prea favorizează. Urmează balade, bocete, cintece de ritual, strigături; reținem una:

*Ce folos de oi și boi
dacă nu ne placem noi,
Ce folos de boi și vaci,
dacă nu sintem noi dragi,⁷*

atestind existența unui model popular al cunoscutelor versuri din *Numai una* de Coșbuc. Se pare că interesul pentru folclor era propriu întregii familii Bariț, deoarece în anul următor se publică mai multe poezii „adunate de Aurelia A. Cl. Vlad, născută Bariț, din gura poporului român din Orăștie și giur”⁸. Sînt doine de cătănie și înstrăinare, unele deosebit de frumoase, balada *Iancul și Urban*, un bocet, o frumoasă poezie de dragoste etc. Interesul se extinde și asupra obiceiurilor populare, asupra folclorului muzical și coregrafic. Este urmărită cu simpatie acțiunea de valorificare a folclorului întreprinsă de S. Fl. Marian, reproducîndu-se apelul și chestionarul său adresat cărturarilor de la sate pentru alcătuirea lucrării *Ornitologia populară română*, din care se publică apoi mai multe capitole. Sînt recomandate călduros și culegerile lui Petre Ispirescu, fără a se reproduce din ele nimic.

Desigur, alte publicații transilvănene ale epocii, și în primul rînd „Familia” și „Șezătoarea”, au făcut mai mult pentru răspîndirea folclorului și interesului față de el, dar redacția „Observatoriului” merită și ea aprecieri pentru calitatea materialelor folclorice publicate și atenția acordată unor specii mai puțin popularizate ale liricii populare.

Destul de numeroase sînt în paginile ziarului operele literare traduse din alte limbi. În acest domeniu au fost ispitiți să-și încerce puterile mai mulți colaboratori, cel mai des semnînd I.G. Bariț și Dimitrie Petrescu. Ei traduc mai ales „novele, novelete și alte piese și varietăți din cîmpul literaturii ușoare, destinate pentru acea parte a lectorilor și lectorielor (sic!) cari nu se ocupă nici cu politica, nici cu alte chestiuni mai grele și serioase, ci pretînd numai lectură de distracțiune, la noi ca și la toată lumea cealaltă”⁹. Sînt alese nuvele și povestiri din diferite literaturi — franceză, germană, italiană, engleză, rusă — cu preferință vădită pentru scrierile romantice, cel mai adesea cu teme erotice, pe gustul unei mari părți a publicului. Bineînțeles, cele mai multe au și tendințe moralizatoare, urmărind să contribuie la educația cititorului.

Traducerile se fac de obicei prin intermediare germane, urmîndu-se foiletonul unor ziare ale vremii. Uneori se pare că traducătorul a avut în față și originalul, deoarece, deși specifică a fi urmat foiletonul unui ziar german, în text apar cuvinte din limba originalului. De exemplu, în

⁷ *Idem*, 1879, nr. 16.

⁸ *Idem*, 1880, nr. 42.

⁹ *Idem*, 1879, nr. 3.

traducerile lui I. G. Bariț, cunoscător al limbii franceze, întâlnim franjuzisme ca: *sotisă*, *gamin* etc. Alteori el precizează că a tălmăcit direct din original, cum e cazul *Contractului social* de Rousseau. Din literatura franceză traduce mai ales D. Petrescu. Autorii săi preferați sînt Th. Gautier și Paul Féval, ultimul fiind popular încă în epocă. Din scrierile lui Gautier traduce *Cavalerul cu două stele*, nuvelă romantică inspirată de o legendă nordică, aducînd tema dedublării, și *Pavilionul pe apă*, povestea dragostei triumfătoare dintre doi tineri chinezi, ai căror părinți erau învrăbiți. Nuvela cuprinde bogate descrieri de natură și interioare, pe care traducătorul reușește să le redea într-o limbă destul de evoluată. După Paul Féval traduce mai multe povestiri și nuvele, în care se preamărește virtutea femeii și statornicia ei în dragoste (*Frâncina sau Firul Fecioarei*, *Marina sau Zîmbetul Madonei*, *Eva sau Giurul lunei în cinci scrisori*). Tot D. Petrescu traduce *Domnișoara Esop*, nuvelă de Charles Deslys, o poveste cu un marchiz risipitor și democrat și un intendent devotat, a cărui fiică ajunge marchiză, ca răsplată pentru statornicia ei în dragoste.

I. G. Bariț semnează cele mai multe traduceri, făcîndu-și din această activitate o preocupare statornică. Numele lui îl găsim încă mai de timpuriu în „Familia”, iar la „Observatoriul” alimentează adesea *Foișoara* cu traduceri sale din J. J. Rousseau, V. Hugo, G. Boccaccio, Al. Dumas-fiul, Rudolf Gottschall etc.

Alți traducători sînt Petra-Petrescu, I. Marcheșiu, Simion P. Simion, care au, în general, aceeași orientare.

În *Foișoară* sînt reproduce și cîteva traduceri din ziarele din țară. Între acestea amintim *Romeo și Julieta* de Luigi da Porto, tradusă de Fr. Damé și publicată în „Românul”, sau *Divina Commedia*, primele cinci cînturi din *Infernul*, traduse de Gr. Scarlat Grădișteanu.

Deși nu oferă întotdeauna cititorului opere de prestigiu ale literaturii universale, această latură a activității de la „Observatoriul” nu este lipsită de merite. Ea răspunde nevoii de lectură a publicului sau trezește interesul pentru citit. În același timp, traducătorii se străduiesc să dea lucrărilor traduse o haină românească cît mai adecvată, izbutind să contribuie cît de cît la progresul limbii literare în Transilvania, chiar în paginile unei publicații unde latinismul era în mare cinste.

Cititorii „Observatoriului” sînt puși în contact cu viața literară nu numai prin operele publicate în foileton, ci și prin discutarea unor probleme de literatură. Sînt publicate recenzii, de cele mai multe ori modeste ca proporții și calitate, despre cărțile nou apărute în Transilvania sau în țară. Cel mai adesea însă redacția, din lipsă de timp și personal, de care se plînge de mai multe ori, se mulțumește cu simple anunțuri: la rubrica *Bibliografie*, despre apariția unor lucrări noi, la *Știri diverse*, despre unele evenimente din viața literară. Alteori e găsită o formulă intermediară între recenzie și anunțul bibliografic, prin introducerea la rubrica *Anunț literar* a unor note apreciative în legătură cu opera anunțată.

Fără a-și face din critică o preocupare statornică, redacția îi vede necesitatea și-i apreciază foloasele, cu toate că o consideră o operație anevoioasă și „uricioasă”, ce amintește munca chirurgului. Într-un număr de la sfârșitul primului an sint enunțate câteva condiții pentru o carte bine scrisă românește. Condițiile țin însă numai de latura lingvistică a scrierilor luate în discuție. Ele se referă la necesitatea de a se depăși aspectul popular și dialectal al limbii, scriitorii trebuind să năzuiască spre cunoașterea limbii naționale, adică literare; la păzirea strictă a regulilor gramaticale; la ocolirea cuvintelor străine, utilizându-se cele „curat românești” sau cele restabilite în ultimul timp din limba latină. Se fac însă eforturi de a se depăși stadiul acesta al unei critici lingvistice, unii autori abordând în articole și studii probleme de bază ale literaturii. Printre aceste încercări se înscrie studiul lui A. P. Alessi, *Poporul român în oglinda poeziei sale*, apărut într-un supliment la numărul 27 din anul I al „Observatoriului” și continuat prin analiza unor poezii în câteva numere următoare. De la început amintește numele lui Bolliac, și numeroase idei despre poezi și poezie par a fi inspirate din cunoscutul studiu *Poezia* al poetului pașoptist, din care și citează. Cunoaște, de bună seamă, și ideile literare ale altor scriitori pașoptiști, ca M. Kogălniceanu, Alecsandri, Alecu Russo, și amintește și articolele lui Iosif Vulcan pe această temă.

Autorul mărturisește o concepție romantică despre poet și poezie: „Poezii sunt creațiunea superioară, copiii cei mai drăgălași ai naturii, pre cari dînsa prin sărut divin și i-a predestinat pentru scopurile sale cele mai nobile”¹⁰. Atributul principal al poetului este inspirația. Lipsindu-i aceasta, el pare ca o grădină fără flori. Asemeni scriitorilor pașoptiști, Alessi vede în poet un factor activ al progresului social, un profet înzestrat cu puteri demiurgice, capabil să regenereze popoarele: „Cîntecele lor au de a defeși sublimul și nobilul, de a deștepta și oțeli virtuțile, a nobilita sentimentele și a conduce popoarele la adevărata valoare națională”¹¹. Deplînge nepăsarea societății față de soarta poezilor, care în epoca modernă sint lăsați să moară de foame în spitale publice și pe lângă garduri, invocînd exemplul unor poezi ca Tasso, Milton, Camoșs, Rousseau, Chénier, Nicoleanu, Mureșanu, Bolintineanu. Vorbînd despre triumful geniului poeziei de-a lungul istoriei omenirii, autorul citează multe nume de prim rang din literatura universală. Dintre poezii români îi amintește pe Eliade, Mureșanu, Negruzzi, Bolintineanu, Alexandrescu, Sion, Alecsandri și Granda, prețuindu-i cu deosebire pe primii doi, care „au plantat drapelul libertății pe malurile Danubiului ca și pe piscurile Carpaților, au deșteptat și regenerat românismul dincoace și dincolo de Carpați...”¹². Dar geniul poeziei nu se întruchipează numai în marii creatori, ci aparține în primul rînd

¹⁰ *Idem*, 1879, supliment la nr. 27.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

poporului. Acesta e considerat „cel dintii și cel mai eminent poet român”¹³. Autorul are o idee foarte înaltă despre virtuțile poetice rare ale poporului român. El își însușește afirmația lui Alecsandri: „Românul e născut poet”. Socotește, pe bună dreptate, că „poporul român este acela care ne-a conservat adevăratele caractere naționale. Sub aripile geniului poeziei populare și-a cultivat dînsul religia sa adevărată, adică: limba, datinile și naționalitatea”¹⁴. În entuziasmul sincer pentru creația populară ajunge, firește, și la exagerări, văzînd, de pildă, în formulele de joc versificate ale copiilor semne pretimpurii ale unei înzestrări poetice deosebite. Propunîndu-și să analizeze mai multe poezii populare, el încearcă o definiție a doinei, desprinde cîteva teme principale ale liricii populare și aduce exemple numeroase, dar nu întotdeauna populare, apelînd și la poeziile lui Alecsandri, I. Vulcan sau I. Drăgescu.

Studiul, înscriindu-se în cadrul interesului mai general pentru folclor din epoca respectivă, nu are ținuta științifică a cercetărilor lui Odobescu sau Hasdeu și nu aduce contribuții noi deosebite, dar este valoros prin sintetizarea și popularizarea în rîndurile publicului transilvănean a ideilor pașoptiste, rămase și atunci actuale, despre poezie în general și despre poezia populară în special. Într-un ton vehement este scris articolul *Necesitatea scrierilor populare, precum și a unei foi scrise în spiritul poporului român*, semnat de un oarecare Sioneanul, pe care redacția îl prezintă într-o notă ca „membre al generației june de astăzi”. Autorul condamnă indiferența publicului transilvănean față de știință și literatură. Cauzele răului sînt de căutat în situația precară a literaturii, în lipsa scrierilor pentru popor și a unei foi populare, după dispariția revistei „Șezătoarea” a lui Vulcan. Setea de lectură a poporului trebuie satisfăcută prin scrieri inspirate din viața sa. Asemeni scriitorilor pașoptiști, el cere o literatură care să exprime „tipul poporului român, aspirațiile, fizionomia vieții lui, caracterul și puterea sufletului său, datinile lui, modul de vorbire, precum și învățături și precepte morale ce țintesc spre reînvieria virtuților străbunilor săi și spre fericirea lui viitoare”¹⁵. Într-un limbaj înflorit, autorul își exprimă încrederea în geniul poporului și îndeamnă pe scriitori să-l cultive și să se inspire din creațiile sale: „Sufletul poporului nostru e o fîntînă plină de cele mai frumoase daruri ale minții. Să desfundăm fîntîna și va izvorî din ea apa cu carea ne vom spăla neputințele noastre”¹⁶.

Orientarea poezilor români spre o literatură intimistă, cu deosebire erotică, și înmulțirea rapidă a numărului acestora i se pare primejdioasă. De aceea îndeamnă la reluarea tradiției, a legăturii cu generația de la 1848, care a cultivat o literatură națională și patriotică: „Așa

¹³ *Ibid.*

¹⁴ „Observatoriul”, 1879, supliment la nr. 27.

¹⁵ „Observatoriul”, 1883, nr. 4.

¹⁶ *Ibid.*

nu vom merge departe. Să ne aducem aminte de tinerii dinainte de 1848 și apoi să ne îndreptăm și noi!”¹⁷.

Mai multe recenzii semnează Petra-Petrescu, publicistul despre care am mai vorbit. Mai interesantă ni s-a părut recenzia romanului umoristic *Ai carte, ai parte* de T. Alexi, în care recenzentul aduce obiecții din cele mai serioase autorului, vădind familiarizarea cu problemele artei literare. Ideea de a scrie lucrări umoristice i se pare foarte nimerită, deoarece ele se bucură de mai mare interes din partea publicului, trezindu-i gustul pentru citit. Își dă seama însă de dificultățile genului, care necesită un talent deosebit. După ce reproduce în linii mari subiectul romanului, îi reproșează autorului lipsa de măiestrie în închegarea acțiunii: „Tăietura materiei este lipsită de un plan bun și scrisă fără nici un spirit; o monotonie de la început pînă la fine, repetițiunii nesuferite și nici o situațiune care să-ți escite curiozitatea...¹⁸ Finalul îl găsește lipsit de logică, nepregătit prin evenimentele anterioare și lungit inutil. În continuare critică limba hibridă a scrierii și discută valoarea morală a romanului. Întrebîndu-se care a fost scopul urmărit de autor, găsește că în loc să aibă o valoare educativă, romanul în discuție „contribuie la estinderea demoralizării detestabile care infectează și păturile claselor de jos...”¹⁹ În sfîrșit, observă absența oricărui element comic și-l îndeamnă pe autor să studieze arta marilor umoriști. Recenzentul, reproșîndu-i lipsa de realism în nepotrivirea limbajului și absența oricărui element de localizare, se ocupă pînă și de numele personajului principal, pe care-l găsește nepotrivit și nesemnificativ.

Cu ocazia apariției unei noi ediții din poeziile lui Andrei Mureșanu, Petra-Petrescu o prezintă cititorilor în termeni elogioși. Găsește de prisos a mai face critica acestor poezii, cînd multe din ele „s-au prefăcut corp și sînge în inima poporului român”²⁰. Mureșanu este considerat „un adevărat interpret al stării noastre dinainte de '48. El plînge și suspină după libertate împreună cu poporul”²¹. Citează poezia *E verde încă bradul*, iar *Răsunetul* îl numește *Marseillaise*-a română. Socotește că lectura repetată a poeziilor lui Mureșanu este de natură să întrețină mereu vie conștiința datoriei față de națiune. În fața acestor merite ale poeziei lui Andrei Mureșanu, recenzentul trece peste insuficiențele lor artistice, deoarece, fără a neglija cu totul aspectul estetic, principalul criteriu al valorii operei literare pentru publicității de la „Observatoriul” este caracterul educativ, eficiența ei în lupta socială și națională, ca rezultat al ideilor înaintate ce le promovează.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ „Observatoriul”, 1878, nr. 87.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ „Observatoriul”, 1881, nr. 37.

²¹ *Ibid.*

În această problemă ei continuă poziția scriitorilor noștri pașoptiști și se situează pe poziții asemănătoare adeptilor „artei cu tendință” de la „Contemporanul”.

Față de junimism redacția și colaboratorii „Observatorului” își manifestă opoziția mai ales prin articole despre limbă, dar nu rămân pasivi nici față de ideologia literară a grupării de la Iași. Dacă o atacă mai puțin cu forțe proprii (vezi unele aluzii în comunicarea academică a lui G. Bariț despre Schopenhauer, publicată în ziar), în schimb reproduc critici antijunimiste din alte publicații. Amintim critica făcută de Ilie Trăilă *Nuvelelor* lui N. Gane în „Familia”, publicată cu o notă favorabilă a redacției, sau suita de articole *Domnul Slavici și serbarea „României june”* întru onoarea „Convorbirilor literare” de Gr. Silași, reproduse tot după „Familia”, în care, printre altele, critica autorului vizează și teoria junimistă a artei pentru artă, invocându-se pentru combaterea ei mărturia unor mari scriitori ai literaturii universale. De altfel, opoziția față de ideologia junimistă se imbină cu recunoașterea valorii personale a unora din junimiști și, în primul rând, a lui Titu Maiorescu.

Însemnătatea pe care redacția o acordă valorii educative a literaturii, influenței sale asupra tineretului, mai ales, reiese și din indignarea cu care se ridică de câteva ori împotriva literaturii „imorale”, fără a se preciza întotdeauna care este această literatură.

Sînt înregistrate cu satisfacție acțiunile de popularizare a literaturii noastre, peste hotare prin traduceri în alte limbi. Se bucură de o apreciere elogioasă volumul *Rumänische Dichtungen*, cuprinzînd poezii de autori români traduse de Carmen Sylva și Mite Kremnitz, precum și *Rumänische Skizzen* și *Neue rumänische Skizzen*, cu traduceri datorate tot Mitei Kremnitz, recenzate chiar de Bariț. De alte traduceri se ocupă pe larg învățătorul Ion Simu într-un articol din anul al IV-lea al „Observatorului”.

Un aspect demn de reținut din activitatea redacției în legătură cu problemele literaturii este interesul pentru documentele de istorie literară. În această privință, meritul principal e al lui G. Bariț, care publică *Material pentru biografia lui Andrei Mureșanu*, scrisori ale poetului, *Momente din viața lui Iosif Hodoș*, o scurtă biografie a lui G. Asachi etc.

O atenție deosebită se acordă activității societăților de lectură de pe lângă școlile românești din diferite orașe ale Transilvaniei sau de pe lângă universitățile din Viena și Pesta, reuniunilor intelectualilor români, mișcării artistice de amatori. Ziarul popularizează acțiunile lor, menite să contribuie la îmbogățirea și răspîndirea culturii în mase. Simpla însemnare a programului manifestărilor acestor societăți, de care luăm cunoștință din paginile ziarului, ne poate duce și ea la concluzii edificatoare asupra nivelului cultural și al mișcării literare, asupra orientării intelectualității transilvănene în literatura vremii, asupra circulației valorilor literare în rîndurile ei. Astfel, constatarea pe care am făcut-o pe marginea literaturii publicate în „Observatorul” și a

opiniilor teoretice și critice formulate, despre o însemnată rămânere în urmă a Transilvaniei în aceste domenii, unde aproape că nu se depășește faza de la 1848 din Principate, sau, mai bine-zis, despre o prelungire a pașoptismului literar în această provincie, se confirmă și când urmărim circulația literaturii în sinul societăților de lectură și al reuniunilor culturale amintite. În programul manifestărilor artistice ale acestor societăți sînt nelipsite recitățile din poeziile lui Alecsandri, se cîntă bucăți muzicale pe versuri de Alecsandri, sînt reprezentate piesele acestuia. În aceste programe se mai înscriu numele poezilor A. Mureșanu, Bolintineanu, Alexandrescu, G. Sion, Vulcan, I. Grozescu etc. În ciuda propagandei desfășurate de Junimea în Ardeal²², ideile sale și literatura scriitorilor legați de această grupare se impun foarte greu. Se cunoaște faptul că revista „Convorbiri literare” se trimitea gratuit societăților de lectură din Transilvania, care o solicitau. Cu toate acestea, producțiile literare din paginile revistei își fac cu greu loc în manifestările artistice ale tineretului. O excepție o constituie „România jună” din Viena, unde are loc prima manifestare projunimistă de proporții, în vara anului 1882.

Ajunși la capătul acestei perigrinări prin paginile ziarului sibian, se cuvine să precizăm care a fost rolul și însemnătatea sa pentru mișcarea literară a românilor transilvăneni din jurul anului 1880.

Apărut într-o epocă de intense frămîntări pentru românii din imperiul austro-ungar, de luptă îndirjită pentru apărarea ființei lor naționale și pentru dobîndirea drepturilor politice, era firesc ca „Observatoriul” să acorde prioritate chestiunilor politice. Redacția nu a pierdut din vedere nici celălalt obiectiv însemnat, înaintarea culturală a românilor din Transilvania, dezvoltarea culturii naționale și unitatea culturală a tuturor românilor. În această ordine a urmat linia tradițională, sprijinind eforturile îndreptate spre dezvoltarea învățămîntului în limba română, încurajînd studiile de istorie națională, manifestînd un interes permanent pentru cultivarea limbii, pentru punerea în valoare a latinității ei. Prin aceasta ziarul reprezintă una din ultimele citadele ale latinismului și etimologismului. Deși spațiul și forțele îi sînt modeste și sînt solicitate mai ales de problemele majore enunțate mai sus, „Observatoriul” nu rămîne în afara vieții literare, în care dătătoare de ton era revista „Familia” a lui Vulcan. El încurajează prin existența *Foișoarei* activitatea literară a tinerilor intelectuali, fără a reuși să recruteze colaboratori deosebit de înzestrați, să lanseze talente remarcabile. În lipsa acestora, *Foișoara* popularizează operele scriitorilor români de peste Carpați, în primul rînd pe cele ale scriitorilor pașoptiști, făcînd educația estetică și mai ales cetățenească a publicului.

Prin traducerile destul de numeroase publicate aici, mai mult nuvele și povestiri romantice cu tendințe moralizatoare, redacția contribuie la

²² Vezi I. Breazu, *op. cit.*, și I. Verbină [= I. Pervain], *Aspecte din lupta junimistă în Transilvania*, în „Studii literare”, I (1942), p. 59—93.

trezirea gustului pentru citit și chiar la mlădierea limbii, la o anumită modernizare a ei și la o relativă emancipare din chingile latinismului, vădită de traduceri lui I. G. Bariț și Dimitrie Petrescu.

Ziarul are meritul de a fi întreținut și interesul pentru folclor, publicând în paginile sale culegeri de poezii, nu prea numeroase, dar remarcabile prin calitatea lor artistică. Fără să fi fost permanentă sau exercitată de condeie de prim rang, activitatea critică desfășurată aici a contribuit la îndrumarea modeștilor creatori ardeleni ai vremii, la orientarea și educarea gustului public.

Meritorie este și popularizarea unor idei avansate despre literatură, privitoare la necesitatea poziției militante a poetului și a valorii educative a producțiilor literare, pe care publiciștii de la „Observatoriul” le preiau din arsenalul ideologiei literare a generației de la 1848, absolutizându-le însă și opunându-le unor tendințe estetizante manifestate în epocă, în primul rând de gruparea junimistă.

Prin toate aceste aspecte ale activității sale, „Observatoriul”, datorită apariției sale regulate și relativ îndelungate — șapte ani și jumătate — precum și datorită prestigiului redactorului său, a exercitat o influență, e drept, modestă, asupra vieții literare a românilor din Transilvania anilor 1880, umplând un gol care se făcuse simțit.

Din păcate, redacția „Observatoriului” nu a fost receptivă la valorile literare remarcabile ce se afirmau în acea epocă mai ales peste Carpați, dar acest fenomen a fost mult mai general și unele dintre cauzele ce l-au provocat le-am amintit mai sus.

Când pe arena publicisticii din Transilvania apar organe noi, și în primul rând „Tribuna” din Sibiu, care avea să ducă mai departe lupta politică și culturală și să impulsioneze mișcarea literară cu forțe noi, mult mai însemnate decât ale înaintașilor, „Observatoriul” își încetează apariția, redactorul retrăgându-se în liniștea cercetărilor istorice și a activității academice, cu modestie și demnitate, avînd conștiința, întemeiată, că și-a făcut datoria.

ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ В ГАЗЕТЕ „OBSERVATORIUL”, ПЕЧАТАВШЕЙСЯ В СИБИУ С 1878 Г. ПО 1885 Г.

(Резюме)

В 1878-1885 гг. Г. Барициу издавал в Сибиу газету „Observatoriul”. Проявляя особый интерес к политическим и культурным вопросам, редакция газеты уделяет, однако, внимание и литературе. Автор выявляет вклад этой газеты в литературное движение Трансильвании 1880 г. через поощрение оригинальной литературной деятельности, популяризацию литературы закарпатской Румынии и издание переводов из иностранных литератур. Одновременно отмечаются и рассматриваются теоретические и критические выступления, касающиеся современного литературного процесса, интерес к документам истории литературы. Автор статьи показывает документальное значение газеты, позволяющей восстановить в определенной степени картину литературной жизни того времени и приходит к выводу, что в период издания газеты можно ещё говорить о продолжении литературного течения 1848 г. в Трансильвании.

LITERARY CONCERNS IN THE PAGES OF “OBSERVATORIUL”
OF SIBIU (1878—1885)

(S u m m a r y)

It was G. Bariþiu who printed in Sibiu, between 1878—1885, the “Observatoriul” newspaper. At the beginning it had political and cultural concerns and later on the editorial staff made room in its pages for literature as well. The author points out in this study the contribution of this newspaper to the Transylvanian literary movement of 1880. This was to be achieved by stimulating an original literary activity, by spreading literature from beyond the Carpathians and also by publishing translations from foreign literatures. Some theoretical and critical points of view are also discussed; they were supposed to guide the contemporary literature as well as the interest manifested for some documents of literary history. The author stresses the documentary value of this newspaper which enables one to reconstitute, to a certain extent, the level of the literary life in that period, and thus the author comes to the conclusion that in Transylvania one can speak about a continuation of the literary movement of 1848 during the appearance of this newspaper and later on as well.

CU PRIVIRE LA BAZELE LINGVISTICE ALE PREDĂRII FONETICII LIMBII RUSE

de

A. BĂN, V. TRIPA, A. LÁSZLÓ

Principiile metodice contemporane confirmă în unanimitate că însușirea rostirii corecte trebuie să facă parte integrantă din procesul complex al învățării limbii străine. În acest proces atitudinea față de limba maternă constituie o problemă importantă (a metodicii predării limbilor străine).

Cel care învață o limbă străină posedă deja un mijloc de comunicare, un instrument de gândire — limba sa maternă. Se pune întrebarea: ce atitudine să luăm față de limba maternă? Este cunoscut că „ceea ce distinge o limbă de alta este tipul ei particular de organizare a materialului lingvistic, propriu fiecărei limbi”¹. Prin urmare fiecare limbă are un caracter de sine stătător, idiomatic, atât în totalitatea ei, cât și în diferitele sale compartimente. Astfel se înțelege de ce fiecare individ percepe complexele sonore străine prin prisma elementelor sonore proprii articulației sale de bază. Și chiar după o practică îndelungată, adeseori concordanțele stabilite de vorbitori între sunetele limbii materne și cele ale limbii străine sînt cu totul aproximative.²

În lupta pentru combaterea deprinderilor înrădăcinate de limba maternă s-au născut diferite păreri cu privire la atitudinea față de limba maternă. Unii văd garanția însușirii corecte și rapide a sistemului de pronunțare a limbii străine în axarea procesului de predare pe limba maternă, iar alții susțin că singura cale care în condițiile școlare poate să garanteze însușirea sistemului fonetic al limbii străine, este calea îndepărtării de limba maternă.³ „Lupta cu «accentul străin» — scrie A. A. Reformatskij — constă nu în însușirea străinului, ci în înlăturarea propriului”⁴. Este indis-

¹ A. L. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Ed. Acad., București, 1963, p. 116.

² C. Poghirc, *Observații asupra procesului de însușire a unei limbi străine*, P.L.G., vol. IV, p. 165.

³ L. V. Ščerba, *Prepodavanje inostrannyh jazykov v škole*, Izd. Akad. ped. nauk, L., 1947, p. 57.

⁴ A. A. Reformatskij, *Obučenie proiznošeniu i fonologija*, în *Naučnye doklady vysšej školy. Filologičeskie nauki*, nr. 2, 1959.

cutabil că părerea a doua corespunde mai mult noilor concepții de predare a limbilor străine. Însă, după cum arată E. I. Brîzgunova⁵, trebuie inversată ordinea luptei cu „accentul străin”. Procesul activ, adică însușirea noului (în acest caz, a străinului) este mai important, și el trebuie să stea pe primul plan.

În stabilirea atitudinii față de limba maternă trebuie să avem în vedere și o altă latură. Din caracterul idiomatic al fiecărei limbi nu rezultă că, de exemplu, între structurile a două limbi s-ar găsi numai divergențe. Nu. În principiu fiecare limbă poate prezenta o serie de asemănări cu orice altă limbă cu care este confruntată. Dar tipul particular de organizare a materialului lingvistic, idiomaticele limbii înseși îl împiedică pe vorbitorul care nu are încă o articulație de bază formată pentru limba străină, să aprecieze care din asemănările sau divergențele aparente sînt reale și care sînt false, înșelătoare. Metodica predării limbilor străine trebuie să prevadă și asemănările și divergențele existente între cele două sisteme, pentru a accelera asocierea conștientă între elementele similare și pentru a combate deprinderile înrădăcinate din limba maternă. Centrul atenției trebuie să cadă asupra fenomenelor care diferă de cele ale limbii materne. Pentru a obține forme sonore corecte, în diferite îmbinări posibile, cu caracteristicile lor de ritmică și intonație, specifice limbii străine, trebuie dusă o luptă hotărîtă și consecventă împotriva substituirii elementelor limbii străine prin cele ale limbii materne, mai mult sau mai puțin asemănătoare. De exemplu, perceperea de către români a diferențierii consoanelor surde-sonore, în poziție antevocalică din limba rusă, ca o diferențiere identică cu cea din limba lor maternă, este o asociere justă, bazată pe o asemănare reală: rus. [t] — [d], [tom] — [dom], față de rom. [t]—[d], [tură] — [dură] etc. În schimb, perceperea diferențierii consoanelor [l] — [l'] — ca o diferențiere între [l] medial și [l] ușor palatalizat urmat de un element palatal sau [j] este nejustă.

Prin urmare, cel care conduce procesul de însușire a limbii străine, profesorul, trebuie să cunoască în mod științific asemănările și deosebirile dintre sistemele fonetice ale limbii studiate și ale celei materne⁶. Desigur, pe noi ne interesează asemănările și deosebirile de structură și nu fenomenele izolate. Relevarea asemănărilor și divergențelor structurale între două limbi se poate realiza prin confruntarea binară a sistemelor lor fonologice atît pe plan paradigmatic, cît și cel sintagmatic.

Eșalonarea trăsăturilor specifice fonemelor raportate la valoarea lor funcțională, este un procedeu metodic-științific care corespunde atît cerințelor lingvistice, cît și celor psihologice. Lingviștii și psihologii au constatat că elementele distinctive (relevante), cu valoare de semnificație, fiind mai conștiente la vorbitori, acționează mai sensibil asupra aparatului auditiv, decît

⁵ E. I. Brîzgunova, *Praktičeskaja fonetika i intonacija*, M., 1963, p. 301.

⁶ I. Brăescu, *Modernizarea metodelor de studiere a limbilor străine*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1966, p. 70.

celelalte elemente cu valoare apelativă⁷. După cum arăta N. S. Trubetzkoy,⁸ sistemul fonologic al oricărei limbi reprezintă un sistem de „site”, prin care trec toate cele spuse de vorbitor. În primul rînd, sînt selectate trăsăturile individuale (particulare), cele mai caracteristice pentru foneme, adică trăsăturile distinctive. Toate celelalte trăsături se trec printr-o altă „sită”, în care rămîn numai trăsăturile caracteristice funcției apelative a fonemelor, iar apoi trăsăturile cu valoare afectivă. O idiomatică fonologică, formată după această legitate, face selecționarea complexelor străine conform sistemului de „site” proprii. Iată de ce e necesar ca în învățarea unei limbi străine prima și cea mai importantă treaptă s-o constituie deosebirea fonemelor pe baza asocierii sens-sunet. Aceasta nu implică însă neglijarea trăsăturilor cu caracter apelativ sau afectiv.

*

În acest sens, vom releva unele particularități specifice fonetismului limbii ruse, privit prin prisma fonetismului limbii române, arătînd pe scurt și implicațiile lor metodice. În expunerea noastră, legată de problema confruntării sistemelor fonetico-fonologice ale limbilor rusă și română, ne vom orienta după teoriile fonologice consecvent funcționale, folosind o terminologie unitară pentru ambele limbi.

Sistemului fonetico-fonologic al limbii ruse contemporane, privit în ansamblul lui, îi sînt caracteristice unele trăsături, de pildă:

caracterul pur consonantic al limbii ruse, care își găsește expresia nu numai în preponderența cantitativă a fonemelor consonantice asupra fonemelor vocalice (35 : 5), ci și în folosirea mai frecventă și mai diferențiată a consoanelor și în influența caracterului dur-moale al consoanelor asupra vocalelor învecinate; caracterul de timbru neomogen al vocalelor limbii ruse (mai ales al vocalelor neaccentuate) ca rezultat al unei articulații slab localizate; abundența schimbărilor fonetice. Spre deosebire de limba română schimbările fonetice sînt determinate nu numai de factori lineari, ci și de cei prozodici, cum e în cazul reducerii cantitative și calitative a vocalelor neaccentuate și în cel al afonizării finale; existența în cadrul consonantismului limbii ruse a două serii de consoane corelative simetrice și închise, diferențiate după trăsătura distinctivă „dur-moale”; ritmica și intonația proprie limbii ruse determinată de gradațiile cantitative ale vocalelor neaccentuate. Aceasta se explică și prin faptul că silaba accentuată a cuvîntului fonetic⁹ rusec, în majoritatea cazurilor, poartă în sine și celelalte încărcături prozodice: unele tipuri de accente sintagmatice, accentul logic și trăsăturile diferitelor tipuri de intonație.

Caracterul consonantic al limbii ruse contemporane impune începerea tuturor operațiunilor metodico-științifice privitoare la sistemul fonetico-fonologic cu sistemul consonantic.

⁷ C. Poghirc, opera citată, p. 164.

⁸ N. S. Trubetzkoy, *Osnovy fonologii* (traducere în limba rusă,) M., 1960, p. 59.

⁹ „Cuvînt fonetic” este un termen întrebuițat pentru notarea segmentului sintagmatic format dintr-un cuvînt sau compus dintr-un cuvînt cu enelitica și proclitica sa.

În continuare ne vom opri asupra consonantismului, urmînd ca problemele sistemului vocalic și concluziile generale să fie tratate în cadrul unei altei lucrări.

*

Fonemele consonantice ale limbii ruse contemporane se încadrează în patru feluri de opoziții: opoziții din punctul de vedere al „modului de articulare”, opoziții din punctul de vedere al „localizării”¹⁰, opoziții din punctul de vedere al „sonorității” și opoziții din punctul de vedere al caracterului „dur-moale” sau al „palatalizării”¹¹.

Confruntînd inventarul fonemelor consonantice ale limbii ruse cu inventarul consonantismului limbii române contemporane, se pot constata o serie de paralelisme și asemănări în domeniul categoriilor fonologice, atît după „modul de articulare”, după „localizare”, cît și după caracterul „surd-sonor”. Astfel în ambele limbi se deosebesc fonetic și fonologic categoriile:

nazale, laterale, vibrante, oclusive, africcate, fricative:

rus. [b'el]{бел} — [m'el]{мел}, rom. [mare]{mare} — [bare]{bare},
rus. [tom]{том} — [som]{сом}, rom. [tub]{tub} — [sub]{sub}, rus. [dv'er']{дверь} — [z'v'er']{зверь}, rom. [dar]{dar} — [zar]{zar} etc.;

labiale, labiodentale, dentale, alveolare, velare:

rus. [bar]{бар} — [dar]{дар} — [gar]{гар}, rom. [bar]{bar} — [dar]{dar} — [gard]{gard};

surde-sonore: rus. [p'el]{пел} — [b'el]{бел}, [fon]{фон} — [von]{фон}, [tom]{том} — [dom]{дом}, rom. [par]{par} — [bar]{bar}, [tur]{tur} — [dur]{dur}, [sar]{sar} — [zar]{zar} etc.

Firește probabilitatea frecvenței segmentelor din aceste categorii în diferitele tipuri de îmbinări consonantice se manifestă în mod specific în limbile confruntate. Tot pe plan paradigmatic se constată că numărul segmentelor diferențiate în cadrul anumitor categorii din punctul de vedere al „modului de articulare” și „localizare” diferă în limba rusă față de limba română. În categoria fonemelor alveolare (prepalatale) ale limbii ruse alături de fricativele [š], [ž] întîlnim și [š:'] împreună cu perechea ei sonoră [ž:] ortografic „ш”, „сч”, „зч”, „щ”, „жж”, „жж”, iar în categoria velarelor deosebim un segment fricativ surd [x] (ortografic „х”), care este perechea fricativă a oclusivei [k], însă fără perechea ei sonoră [γ]. La aceste segmente „dificile” pentru români se poate adăuga [j] (iodul), care are un echivalent „asemănător” în limba română, totuși (sau chiar datorită asemănării) este mai greu de însușit decît cele „dificile” cum sînt: [š:'] și [x]. În ceea ce privește caracterul fonic al fonemului [š:'] (ortografic „ш”) care după prevederile dicționarelor ortoepice¹² poate să apară și într-o

¹⁰ Descrierea acestor poziții vezi la A. A. Reformatskij, *Soglasnye, protivopostavlennye po sposobu i mestu obrazovanija, i ih var'irovanie v sovremenn m russkom jazyke* Doklady i soobščeniija Instituta jazykoznanija”, M., 1955, p. 7.

¹¹ Vezi R. I. Avanesov, *Fonetika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, Izd.-vo MGU, M., 1956, p. 195—203.

¹² Vezi *Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie*, sub redacția lui R. I. Avanesov și S. I. Ozegov, M., 1960, p. 682.

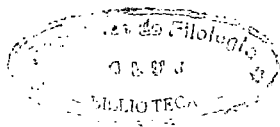
formă africativă [š'č'], trebuie subliniat, că el este lung, mai lung decât [š] și este palatalizat [š:'ukɔ̃]{щукa}. Acest segment se însușește relativ ușor de către vorbitorii români, mai ales în ceea ce privește caracterul lui muiat. Din acest punct de vedere el este foarte apropiat de [ș] românesc muiat din cuvîntul {moși}. Mai greu se obține în pronunțarea românilor lungimea lui corespunzătoare, îndeosebi în pozițiile intervocalice, de exemplu [i'e:s' ó]{ешѐ} și la începutul cuvintelor, de pildă [š:'ukɔ̃]{щукa}. În pozițiile ante- și postconsonantice [opš:'b-stvɔ̃]{общество} [ΔVΛŠ:'noi]{овощной} lungimea acestui segment nu constituie o problemă, deoarece în pozițiile arătate el se realizează și în limba rusă cu o durată mai scurtă. În concluzie, putem spune că la demonstrarea acestui segment specific rusesc trebuie arătate trăsăturile sale comune cu [š] din limba română, insistînd asupra caracterului său muiat și asupra lungimii sale.

A doua variantă ortoepică [š'č'] (mai puțin răspîndită pe teritoriul limbii ruse, dar mai frecventă în practica noastră de predare) prezintă greutăți metodice de altă natură. Ea este percepută și imitată de către vorbitorii români ca o îmbinare obișnuită a lui [š] și [č]. Trebuie însă să insistăm în mod hotărît asupra faptului că [š'č'] din punct de vedere fonetic, este un segment africativ dar nu o africată, în care elementul dominant este [š'] muiat, căruia în ultima fază a pronunțării sale i se adaugă elementul [č'] foarte scurt.¹³

Segmentul [x] ridică multe probleme dificile din punct de vedere metodic. Spre deosebire de limba română el este un sunet fricativ, surd velar și nu laringal. Caracterul velar al segmentului [x] este o trăsătură specific rusească, în comparație cu caracterul laringal al lui [h] românesc. Din punctul de vedere al foneticii generale, în cadrul sunetelor fricative, în afară de labiale, deosebim și sunetele de tip [s] — dental, [š] — alveolar-prepalatal, [x] — velar și [h] — laringal. Primele două tipuri există în ambele limbi, al treilea există numai în limba rusă, al patrulea — numai în limba română. În demonstrarea acestui sunet trebuie relevat în primul rînd caracterul lui velar, pentru că foarte des lui [x] velar rusesc i se substituie [h] laringal românesc, de exemplu, [plóh'ɫ]{плохо} în loc de [plóxɫ]{плохо}. În procesul elaborării deprinderii de rostire a acestui sunet, cînd s-a însușit deja pronunțarea lui velară, cîteodată vorbitorilor români le scapă caracterul fricativ al acestui segment și-l înlocuiesc cu perechea lui oclusivă, adică cu [k], de exemplu [k'ɫašo] în loc de [xɫašo] хорошо.

Fonemul [j] (realizat în două variante poziționale [j] și [i]) poate fi considerat un fenomen specific rusesc numai într-un anumit sens, deoarece și în limba română apare acest segment fonetic, care este, ca în limba rusă, un sunet palatal, fricativ, sonor, nonvocalic, deși el este considerat

¹³ Este indicată însușirea primei variante ortoepice. Rostirea perechei sonore a lui [š:], adică a lui [ž:] conține elemente similare cu rostirea lui [š:]. Caracterul muiat al sunetului [ž:] se află pe cale de dispariție (este admisă și rostirea dură), de aceea nu e cazul să forțăm rostirea lui muiată.

ca un alofon al lui [i]¹⁴. Perceperea și imitarea incorectă a lui [j] de către vorbitorii români se explică nu numai prin faptul că [j] nu are nici o trăsătură distinctivă, pe baza căreia ar putea să intre în opoziții fonologice corelative, bunăoară în cazul [t] — [s], [t] — [d], [t] — [t'] și de aceea se obține greu asocierea sunet — sens, ci și prin notarea lui ortografică diferită în limba rusă, respectiv română. De aceea, de la bun început trebuie să luptăm cu greutățile legate de redarea ortografică a fonemului [j] și a variantei lui [i], ținând seamă de valoarea literelor „й”, „я”, „ѐ”, „ю”, „е”. Abaterile de tipul [éxɔt'] în loc de [jɛxɔt'] {exatb}, [es't'] în loc de [jes't'] {estb} se datoresc, printre altele și influenței ortografiei românești, în care în anumite cuvinte „e” inițial redă sunetele [je] sau [ie] — în alte cuvinte numai un singur segment, și anume [e] de exemplu, [jeste] {este}, [epoca] {epoca}. În alte cazuri sunetul [j] este redat prin litera „i”, de exemplu [jarbă] {iarbă}. Trebuie subliniat faptul că în limba rusă literele „я”, „ѐ”, „ю” și „е” în poziție inițială a cuvântului, în poziție postvocalică, cât și în poziție postconsonantică după semnele de delimitare <ь> și <ъ> redau două segmente, adică [j] sau [i] plus vocala respectivă. În aceste situații [j] sau [i] este desigur ortoepic și obligatoriu. De exemplu [jɛxɔt'], [jamɔ], [juk], [još], {exatb}, {яма}, {юг}, {ѐж} etc., iar unde nu apare acest sunet (adică [j] sau [i] în ortografia limbii ruse se scrie „а”, „о”, „у”, „э”. De exemplu {атом}, {он}, {утро}, {этот}, {átъм}, {он}, {útrъ}, {étът}.

E indicat să legăm rostirea [j] sau [i] în poziția postconsonantică-antevocalică de fenomenul palatalizării consoanelor, adică de problemele de pronunțare ale îmbinărilor de tipul [t'a] — [t'ja] — [tja], ca de exemplu [лѣ'гт'а]{очерта}, [ст'л'ја]{статья}, [л'јав'н:уи]{отъявленный}. În privința diferențierii corecte a acestor îmbinări înțelnim multe abateri, chiar și la o fază mai înaintată a însușirii limbii ruse. De aceea este necesar ca să insităm de la început asupra lor.

După cum am mai arătat, în consonantismul limbii ruse există și un al patrulea tip de opoziții — opoziții în care fonemele consonantice intră în corelație după criteriul lipsei palatalizării și existenței velarizării pe de o parte, și existenței palatalizării și lipsei velarizării pe de altă parte. Dintre cele 34 de foneme consonantice ale limbii ruse 24 formează opoziții corelative închise bimembre (ca și consoanele surde-sonore): [p] — [p'], [b] — [b'], [m] — [m'], [t] — [t'], [d] — [d'], [n] — [n'], [f] — [f'], [s] — [s'], [z] — [z'], [l] — [l'], [r] — [r'], de exemplu [pat] {pat} — [p'át'] {пятb}, [mal] {мал} — [m'al] {мял}, [tron] {трон} — [tron'] {тронb} etc. Velarele de asemenea au forme palatalizate [k] — [k'], [g] — [g'], [x] — [x'], dar ele sînt mai degrabă poziționale.

Fenomenul în discuție reprezintă o problemă centrală a consonantismului limbii ruse și o deosebire de structură radicală în comparație cu sistemul limbii române și prin urmare, în mod firesc, este una din laturile

¹⁴ E. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Ed. Științifică, București, 1965, p. 111. În literatura de fonetică a limbii ruse [j] este considerat ca o consoană, iar varianta lui [i], ca o semivocală. Vezi R. I. Avanesov, *opera citată*, p. 186.

cele mai grele din procesul de însușire a sistemului limbii ruse de către vorbitorii români. Palatalizarea ca fenomen fonetic nu e străină nici limbii române literare¹⁵ și mai ales unor graiuri daco-române. Însă palatalizarea consoanelor respective, folosirea lor cu scop semnificativ în diferite poziții, influența acestor consoane asupra sistemului vocalic, schimbarea pozițională a lor diferă radical de fenomenele respective din limba română. O asemănare fonetică și chiar fonologică se poate constata în poziția finală în cazul consoanelor labiale, dentale fricative și în cazul lui [r]¹⁶. Pentru a ne convinge, e suficient, să comparăm cuvinte ca rus. [cep'] {цeпъ} — rom. [țepi] {țepi}; rus. [rup'] {pyбъ} — rom. [rupi] {rupi}; rus. [par'] {пapъ} rom. [pari] {pari}.

Caracterul apropiat al consoanelor finale ale celor două limbi confruntate este indiscutabil. Prin urmare, metodică predării trebuie să țină seama de aceste asemănări, dar trebuie să fim atenți, deoarece unele așa-zise asemănări sînt deja provocative. Toate celelalte poziții însă, și poziția finală pentru restul consoanelor, trebuie considerate cazuri „dificile”. Cele afirmate se confirmă și în practica predării. Se întîlnesc o serie de substituiri ca nediferențierea totală a consoanelor respective sau înlocuirea lor cu consoanele identice din alte puncte de vedere, ușor palatalizate, urmate de un segment palatal fricativ semivocalic sau chiar de un [j]. Formele arătate sînt caracteristice în rostirea tuturor consoanelor, cele mai supărătoare însă apar în cazul consoanelor [t'], [d'], [n'] și [l'].

În limba rusă, după cum se știe, articularea palatală este simultană cu celelalte momente de articulare a consoanelor palatalizate. Vocalele non-anterioare aflate după consoane palatalizate primesc în faza lor inițială o nuanță palatală, din care rezultă un efect acustic neomogen. Unii lingviști le consideră chiar diftongoizi. Vorbitorul cu limba maternă română care este obișnuit cu rostirea consoanei (eventual ușor palatalizată) însoțită de un segment palatal semivocalic în poziție antevocalică¹⁷ desigur percepe consoanele rusești palatalizate în poziție antevocalică ca o consoană însoțită de un diftong [e^a], [i^a], [o^a], [u^a] sau în anumite împrejurări ca [ja], [jo], [ju]. Întîlnim următoarele tipuri de „accent străin” [b^{as}'] — [b^{ias}'] — [bjas']], [r^{at}] — [r^{iat}] — [rjat] (eventual cu anumită palatalizare a consoanei respective).

Rostirea palatalizată a consoanelor antevocalice se complică și prin existența în limba rusă a îmbinărilor cu care vorbitorul român obișnuiește să înlocuiască consoanele palatalizate. Este vorba de îmbinărilor de tipul

¹⁵ Vezi *Gramatica limbii române*, Ed. Acad., București, 1954, p. 71—72; E. Vasiliu, *opera citată*, p. 127.

¹⁶ În acest sens credem că orientarea academicianului E. Petrovici și a celorlalți fonologi clujeni, care neagă existența desinenței [i] la finala cuvintelor respective în formele de plural, corespunde mai mult realității limbii române.

¹⁷ Din experimentele fonetice rezultă că în cuvintele românești de tipul *bea*, *mea*, *veac*, *seara*, *vea* etc. elementul semivocalic este legat de vocală și nu de consoană. Vezi D. Copecag, *Consoanele românești urmate de „ea” în comparație cu consoanele muiate rusești*, în *Fonetică și dialectologie*, vol. I, 1958, p. 40. D. Copecag constată că consoanele amintite în împrejurările arătate, adică înaintea lui „ea” sînt chiar dure.

„consoană palatalizată + j” și „consoană dură + j”. După cum am mai menționat în legătură cu rostirea lui [j], în procesul predării se va insista asupra acestor tipuri de îmbinări pînă la eliminarea totală a automatismului creat de limba maternă. Astfel, cînd lucrăm la diferențierea tipurilor [ta] — [t'a], neaparat trebuie să le legăm pe acestea și de îmbinările [tja] — [t'ja], de exemplu, [s'uda] — [sud'ja] {сюда} — {судья}, [dal] — [d'ad'ɔ] {дал} — {дядя}, [d'ad'ɔ] — [d'javɔl] {дядя} — {дьявол}. O altă formă de substituie a consoanelor palatalizate o constituie îmbinarea de tipul „consoană + i” în poziție finală și mai ales în poziție antecanonică. De exemplu [ɕ'itati] în loc de [ɕ'itat'] {читатъ} sau [vanikɔ] în loc de [van'kɔ] {Ванька}. Deprinderea rostirii consoanelor palatalizate în poziție finală se formează foarte greu. Pe lângă diferențierea fonologică a consoanelor dure și muiate trebuie să avem în vedere în același timp și diferitele forme de grafie ale palatalizării în limba rusă.

Diferențierea consoanelor [l] — [l'] necesită o atenție cu totul deosebită, în primul rînd, deoarece ele, cu excepția poziției înaintea lui [j] și [e], formează opoziție fonologică cu restul pozițiilor, și în al doilea rînd, pentru că atît forma palatalizată, cît și cea nepalatalizată diferă mult de corespondentele lor din limba română. Pe lângă unele deosebiri în privința locului de articulare trebuie subliniat și gradul mare de velarizare al consoanei rusești [l], obținut printr-o articulare simultană de velarizare și ușoară labializare în comparație cu [l] românesc. Pentru obținerea perechii ei, palatalizarea, nu e suficientă numai ridicarea simultană a dosului limbii spre palat, ci e necesară și anularea simultană a velarizării și a ușoarei labializări. În lupta pentru prevenirea substituirii consoanelor rusești [l] și [l'] cu [l] mijlociu din limba română, trebuie să atragem atenția asupra faptului că [l] românesc este mai puțin velar decît [l] dur rusesc, și mai puțin palatalizat decît [l'] muiat rusesc.

În legătură cu problema velarizării și a ușoarei labializări a anumitor consoane în limba rusă, trebuie relevate și fonemele consoane dure izolate [š], [ž], și [c]. Ele sînt cu mult mai dure decît corespondentele lor din limba română. Deși caracterul velar al acestor consoane nu are valoare distinctivă, trăsătura velară făcînd parte din trăsăturile constitutive ale acestor foneme, nerespectarea velarizării lor dă o notă de „accent străin” foarte supărător. Rostirea velarizată și ușor labializată a acestor consoane trebuie legată și de schimbările vocalelor aflate în urma lor. Aceste vocale, adică vocalele aflate după consoanele respective, primesc sub influența consoanelor izolate dure, un caracter mai velar.

Cum s-a constatat anterior, diferențierea fonologică a categoriilor consonantice după caracterul lor „surd-sonor” există în ambele limbi. Pe plan paradigmatic nu e cazul să ne oprim asupra ei. Privind categoria acestor consoane sub aspectul distribuției lor poziționale, în afara anumitor

paralelisme structurale se pot descoperi și o serie de divergențe care constituie cazuri „dificile” din punct de vedere metodic. Dacă în poziție antevocalică aceste consoane prezintă o opoziție fonologică și în limba română, prin urmare nu dau prilej la nici o abatere de la norma literară în rostirea acestor consoane de către români, înaintea sonantelor [m], [n], [l], [r] și mai ales înaintea lui [v] întâlnim multe greșeli. Pare puțin ciudat acest fapt, întrucît și consonantismul limbii române diferențiază fonologic consoanele surde și sonore în poziția amintită, de exemplu, [trag] și [drag], [plaz] și [blază] etc.¹⁸. Greutatea metodică izvorăște din motivul că unele consoane diferențiate după caracterul „surd-sonor” apar în idiolectul multor vorbitori români în variații libere¹⁹.

În mod firesc, vorbitorul care în limba sa maternă nu diferențiază aceste consoane în poziția arătată, le rostește sonor sau surd, percepe și imită sunetele respective rusești după modelul limbii materne. Iată de ce avem substituiri de tipul: [zloi] în loc de [sloi] {слои}, [zm'ei] în loc de [sm'ei] {смеи}. Înaintea lui [v] rostirea sonoră a consoanei respective surde este și mai frecventă, ca de exemplu, [zv'et] în loc de [s'v'et] {свер}, [zvoi] în loc de [svoi] {свои} etc. Nerespectarea acestor reguli în multe cazuri falsifică sensul cuvîntului. Materialul didactic necesită o astfel de structurare a exercițiilor, încît îmbinările de tipul „consoană surdă + sonantă”, „consoană sonoră + sonantă”, „consoană surdă + [v] sau [v']” și „consoană sonoră + [v] sau [v']” să apară în cele mai multe și variate situații contextuale.

După cum se știe, în anumite poziții fonemele pot primi anumite nuanțe sau chiar pot fi neutralizate, coincidînd cu alte foneme sau cu variantele altor foneme. Idiomatica, caracterul național al limbilor se reliefează și mai evident sub aspectul distribuției poziționale a fonemelor, și prin urmare se pot ivi alte relații tipologice și totodată alte greutăți metodice. Deși prima și cea mai importantă treaptă în însușirea ortoepiei limbii străine trebuie să o constituie deosebirea conștientă a fonemelor pe baza asocierii „sens-sunet”, așanumitul „minimum fonetic”²⁰ nu poate să fie redus numai la această deosebire. Respectarea regulilor ortoepice legate de schimbările poziționale ale fonemelor are o mare importanță în perceperea vorbirii curente cu ritmuri de vorbire diferite și situații variate. Nerespectarea acestor reguli, deși nu falsifică informația, dă vorbirii o notă de „accent străin” mai mult sau mai puțin supărător.

Variațiile poziționale după „locul” și „modul de articulare” ale fonemelor consonantice, deși sînt destul de numeroase, nu prezintă greutăți deosebite²¹. Fără a intra în detaliile problemelor legate de schimbările

¹⁸ Este adevărat că înaintea lui [v] nu prea întâlnim opoziție după caracterul surd — sonor.

¹⁹ E. Vasiliu, *opera citată*, p. 117—118.

²⁰ Despre „minimum fonetic” vezi A. A. Reformatskij *Fonetičeskij minimum pri ovladenii russkim proiznošeniem nerusskikh*, în „Russkij jazyk v nacional'noj škole”, nr. 4, 1961, p. 7.

²¹ Desigur, structura fonetică a cuvîntului în limba rusă conține multe îmbinări consonantice neobișnuite pentru vorbitorii români, ca de exemplu îmbinări compuse din trei sau patru consoane.

poziționale după trăsăturile amintite²², e necesar să menționăm că aceste fenomene rezultă dintr-o legitate fonetică de ordin lingvistic general, după care consoanele învecinate cu localizare identică și cu modul diferit⁶ de articulare (ca de exemplu [dn, tn, dc, tc, tč, ts, ds]) și consoanele învecinate cu localizare diferită, dar cu modul identic de articulare (ca de exemplu [sš, zž, fs, tk]) pot manifesta tendințe asimilative pe baza celui de-al doilea element din îmbinarea respectivă (asimilare regresivă). Această legitate și-a găsit o exprimare mai pronunțată în limba rusă decât în limba română, dînd naștere unor serii de schimbări fonetice și ducînd la neutralizarea pozițiilor fonologice din punctul de vedere al trăsăturilor respective.

Trebuie să relevăm în special două tipuri de schimbări de acest ordin :

1. Schimbări rezultate din contopirea a două consoane într-o singură consoană lungă pe baza celui de-al doilea element al îmbinării :

[t] + [c] = [c:] ²³ . De exemplu : [Δc:a] {отца}
[t] + [č] = [č:] {l'oč'ik} {легчик}
[s] + [š] = [š:] {š:yt'} {сшитъ}, {š:arkš'ï} {с шапкой}
[z] + [ž] = [ž:] {rΔz:eč'} {разжечь} {ž:y'noi} {с женой}
[s] + [š:] = [s:] ²⁴ {s:'ukš'i} {с щукой} etc.

2. Schimbări rezultate din contopirea a două consoane într-o a treia consoană, care nu este identică nici cu prima, nici cu a doua :

[t] + [s] = [c:] în poziție intervocalică și
[t] + [s] = [c] în poziție non-intervocalică. De exemplu : [gʷvΔr'ic:ə] {говоря́тся}, [bΔjΔc:ə] {боя́ться}, dar [udascə] {удастся} [d'eskii] {детский} etc.
[s] + [č] = [š:] sau [š'č'] ²⁵ . De exemplu : [š:'ot] sau [š'č'ot] {счѐт}, [gruš:'ik] sau [gruš'č'ik] {гру́зчик} etc.

Aceste schimbări au loc peste tot în cadrul rădăcinii și la joncțiunea morfemelor postradicale. Însă unele din aceste îmbinări, cum sînt [t] + [c] = [c:], [t] + [č] = [č:] sau [t] + [s] = [c:] sau [t] + [s] = [c] la joncțiunea rădăcinii cu prefixul sau la joncțiunea cuvîntului cu proclitica, nu manifestă o fuziune completă. De fapt acest fenomen constituie o altă lege a limbii ruse.²⁶

În însușirea fenomenelor mai sus arătate se ivesc greutăți în privința lungimii anumitor segmente, îndeosebi a lui [c:]. Segmentul în discuție

²² Vezi A. A. Reformat'skij, *Soglasnye ...*, p. 7.

²³ Primul element din punct de vedere fonologic poate fi sonor sau surd, care după o altă lege se modifică devenind surd înaintea surdului și sonor înaintea sonorelor. Astfel [d] + [c] sau [t] + [c] = [c:]; [z] + [š] sau [s] + [š] = [š:] etc.

²⁴ În ultima grupă de fapt [s] dispăre, încît [š:] însuși este deja un segment lung.

²⁵ Aceste variante însă sînt numai facultative. La joncțiunea morfemelor anteradicale și în special la joncțiunea cuvîntului cu proclitica este indicată restorarea variantei a doua, adică a lui [š'č'], ca de exemplu [iš'č'isl'en'i'j ʲ] {исчислѐние}, [š'č'ustvəm] {с чувством} etc.

²⁶ Vezi R. I. Avanesov, *Russkoe literaturnoe proiznošenie*, Izd. 2, M., 1954, p. 97-101.

avînd o largă răspîndire mai ales în formele verbale cu „ся” trebuie să stea în centrul atenției. Și în acest caz, grafia segmentului constituie o piedică în însușirea rostirii corecte. În cazul schimbărilor care au loc la joncțiunea cuvîntului cu proclitica, ca de exemplu $[s] + [\check{s}] = [\check{s}']$, $[s] + [\check{c}'] = [\check{s}']$ și altele, rostirea contopită a procliticii cu cuvîntul este premisa obținerii rostirii corecte a sunetelor respective, rezultate din schimbările amintite.

De fapt, anumite fenomene similare pot fi constatate și în limba română în idiolectul multor vorbitori. Aceste fenomene ne pot servi ca sprijin în demonstrarea schimbărilor respective. Ne referim aici la formele de rostire fuzionată a lui $[t]$ și $[t']$ ca un $[t:]$ format printr-o explozie lungă: Eu nu {pot țipa} > [po:țipa] sau a lui $[s]$ + $[\check{c}] - [\check{c}']$ sau chiar un $[\check{s}']$: [diš-čiplină] {disciplină}, eventual [diš:iplină]. Într-o vorbire cu ritm rapid acest fenomen se întîlnește chiar și la joncțiunea cuvintelor în cadrul unei sintagme.

Este indicat ca în procesul predării modificărilor consonantice sus-amintite (ca de exemplu $[d] + [n] = [n]$, $[t] + [n] = [n]$, $[t] + [k] = [k]$ etc. în pozițiile non-intervocalice) să ne referim și la rostirea grupurilor consonantice cu consoane nepronunțabile, ca de exemplu {stn} — $[sn]$: {grusnə} {грустно}, {v'esn'ik} {вестник}, {prazn'ik} {праздник} etc. Numărul acestor îmbinări este neînsemnat și rostirea lor corectă intră relativ repede în obișnuință. Mai dificilă este diferențierea ortografică a acestor îmbinări ortoepic identice, dar ortografic diferențiate. De exemplu {č'esnyj}, {č'ud'esnyj} {честный, чудесный}.

Rostirea cuvintelor {š'to}, {skušnə}, {m'axk'ii} {что}, {скучно}, {мягкий} prezintă o problemă de ordin ortoepic aparte, specifică numai anumitor cuvinte.²⁷ În însușirea rostirii lor corecte trebuie să folosim exerciții care să cuprindă toate aceste cuvinte cu derivatele respective pentru a evita influența grafiei.

Mai există și un alt tip de modificare a consoanelor din punctul de vedere al trăsăturilor amintite, după care două consoane — una oclusivă iar cealaltă nazală sau laterală — se contopesc într-o singură articulație, ca de pildă $[t] + [n] = [\widehat{tn}]$, $[d] + [n] = [\widehat{dn}]$, $[t] + [l] = [\widehat{tl}]$, $[d] + [l] = [\widehat{dl}]$. În aceste cazuri $[t] + [n]$ și $[d] + [n]$ se contopesc într-o singură articulație rezultînd un sunet faucal cu o explozie dentală $[tn]$, $[dn]$, iar $[t] + [l]$ și $[d] + [l]$ se contopesc într-un sunet oclusiv — lateral cu o ocluzie dentală.²⁸ Toate aceste contopiri au loc în poziție inițială și intervocalică, de exemplu $[d'n'i]$ {дни}, $[\Delta t'n'üt']$ {отнюдь}, $[d'l'a]$ {для}, $[p'etl'ə]$ {перля}.

²⁷ În cuvintele în care norma ortoepică permite atît forma veche cu $[\check{sn}]$, cît și cea nouă cu $[\check{c}n]$ este mai economic de a ne orienta spre variantele noi, adică cu $[\check{c}n]$, ca de exemplu $[\text{mlol}\check{c}'n\check{t}\check{t}]$ și nu $[\text{mlol}\check{sn}\check{t}\check{t}]$ {молочная}.

²⁸ Fuzionarea acestor îmbinări se petrece mai consecvent în cadrul rădăcinilor și la joncțiunea radicalului cu morfemele postradicale și mai puțin consecvent sau chiar nici nu există fuzionare la joncțiunea rădăcinii cu morfemele anteradicale sau la joncțiunea procliticii cu cuvîntul.

Din exemplele de mai sus rezultă că îmbinările [t̃ñ] și [d̃ñ], mai ales când rostirea lor se complică și prin fenomenul palatalizării asimilative, trebuie de asemenea să constituie o preocupare permanentă. Dacă în restul cazurilor rostirea distinctă (care poate fi realizată numai la o rostire defalcată) a acestor tipuri de îmbinări nu deformează pronunțarea standard rusească (fiindcă rostirea distinctivă a lor poate fi observată și în limbajul oamenilor culți cu limba maternă rusă), în schimb rostirea lui [d'n'] și [t'n'] ca segmente diferențiate, când între [d'] și [n'] sau [t'] și [n'] apare și un element vocalic, dă vorbirii un „accent străin”. Această abatere de la pronunțarea ortoepică se poate observa în rostirea rusească a multor vorbitori români chiar și în faza mai avansată a însușirii limbii ruse. De aceea e recomandabil să se insiste simultan atât asupra palatalizării cât și asupra fuzionării acestor consoane într-o singură unitate palatalizată. De exemplu [ʌd'n'i'] {одни}, [d'n'i'] {дни}, [s'i'vod'n'ɔ] {сегодня}, [b'ɣɫ'n'a] {беготня} și nu [ʌd̃ñ'i], [d̃ñ'i] etc.

*

Neutralizarea opozițiilor fonemelor surde-sonore rezultă în multe cazuri din procesul fonetic de asimilare după acest caracter sau din procesul de asurzire finală. În limba rusă, după cum se știe, pozițiile de neutralizare din punct de vedere al caracterului „surd-sonor” sînt următoarele: 1. poziții anteconsonantice a) înaintea tuturor consoanelor surde (poziție în care se pronunță numai varianta surdă), b) înaintea sonorelor [b], [d], [z], [ʒ] și [g] (poziție în care se pronunță numai varianta sonoră). Aceste poziții de neutralizare sînt determinate de factori liniari, schimbările respective avînd un caracter asimilativ; 2. poziție finală în cuvinte de sine stătătoare (poziție în care se pronunță numai varianta surdă). Ultima poziție de neutralizare (poziția de la sfîrșitul cuvîntului) este determinată de un factor prosodic, asurzirea respectivă fiind totodată și un semnalizator al sfîrșitului cuvîntului.

Primul tip de neutralizare prezintă asemănări cu fenomenul respectiv din limba română (și din multe alte limbi), de exemplu rus. [ʌpsɫ'utnɔ] {абсолютно} — rom. [apsolut] {absolut}. Totuși practica predării dovedește că în însușirea acestui fenomen apar anumite greutăți în sensul că la joncțiunea proclitică cu cuvîntul, în rostirea vorbitorilor români persistă mult timp diferențierea consoanelor surde și sonore. De exemplu [v škol'ɔ] în loc de [fškól'ɔ] {в школе}, [s d'ɣv'ɪ't'i] în loc de [zd'ɣv'ɪ't'i] {с девяти} etc. De asemenea în predarea fenomenului sonorizării și asurzirii anteconsonantice atenția noastră trebuie să se concentreze asupra joncțiunilor amintite, urmărind ca să se întipărească în conștiința vorbitorilor faptul că fenomenul în discuție are o largă răspîndire nu numai în interiorul cuvintelor ci și la joncțiunea proclitică cu cuvîntul.²⁹ Obținerea sonorizării, respectiv a-

²⁹ Acest fenomen nu este străin nici limbii române, de exemplu [aʒduce] {aș duce} dar extinderea lui este puțin probabilă din cauza structurii fonetice a procliticilor. Totuși și aceste cazuri rare pot servi ca puncte de sprijin în practica predării.

surzirii în cazul joncțiunii amintite, presupune rostirea contopită a procliticii cu cuvântul de sine stătător ca o singură unitate sintagmatică. Astfel, și în acest caz rostirea contopită trebuie să constituie o problemă metodică permanentă.

Mult mai dificilă este problema afonizării finale a consoanelor, fenomen rezultat din neutralizarea opozițiilor fonologice finale și determinat de influența factorului prozodic, care implică slăbirea intensității pronunțării la sfârșitul cuvântului. În limba rusă, în finală toate fonemele sonore se realizează în variantele lor surde, de exemplu [rot] {por}, [rot] {род}, [luk] {лук}, [luk] {лук} etc. Aceste cuvinte coincid în privința formelor lor sonore, formînd omonime fonetice. În limba română fenomenul apare invers, se face deosebire între consoanele surde și sonore finale, ele formînd opoziții fonologice, de pildă [drak] — [drag], [cînt] — [cînd], [pot] — [pod] etc. Astfel se explică greutățile metodice care apar în procesul de însușire a acestor fenomene. Nu e cazul să căutăm alte cauze. Influența formelor scrise explică în suficientă măsură greutățile metodice în discuție. Nu ni se pare destul de convingătoare afirmația lui C. Poghirc, după care nerespectarea afonizării finale a consoanelor rusești de către vorbitorii români s-ar putea explica prin slaba valoare fonologică a caracterului „surd” în poziție finală.³⁰ Prima explicație ni se pare mai reală. Omonimele fonetice rezultate din neutralizarea opoziției fonologice, care la rîndul ei este determinată de un factor prozodic, nu sînt și omonime lexicale (vezi exemplele de mai sus). De fapt, în cazurile amintite avem de-a face cu nediferențierea acelor consoane care de altfel trebuiau să fie diferențiate. Vorbitorului român care în limba sa maternă deosebește în aceste cazuri consoanele surde de cele sonore, îi vine greu să se obișnuiască cu nediferențierea lor (adică cu pronunțarea omonimelor fonetice).³¹ Printre altele, și în însușirea afonizării finale forma scrisă constituie o piedică împotriva căreia trebuie dusă o luptă perseverentă.

Afonizarea finală a consoanelor apare în cursul vorbirii mult mai complexă decît ar părea la prima vedere. Dacă în finală absolută, la sfârșitul frazei sau al sintagmei, regula generală de afonizare pare simplă și însușirea ei se obține relativ repede, de exemplu Здесь большой [sat] {сад}. Был сильный [mlros] {мороз}, я выучил много [slof] {слов} etc., altfel se prezintă acest fenomen în cadrul sintagmelor, cînd cuvintele se rostesc împreună fără pauză. De aceea e necesar să se insiste asupra faptului că, în cadrul sintagmelor, afonizarea finală în afara joncțiunii cuvintelor cu consoanele [b], [d], [z], [ž] și [g]³² e prezentă peste tot și constituie o normă ortoepică generală. Astfel, afonizarea finală apare în cadrul sintagmei la joncțiunea cuvintelor cu vocale, sonante și [v] inițial, de exemplu

³⁰ Vezi C. Poghirc, *opera citată*, p. 164—165.

³¹ Această tendință spre diferențierea consoanelor în cuvintele quasi-omonimice se observă și la vorbitorii ruși.

³² În cazul menținerii caracterului sonor al consoanelor finale neutralizarea opoziției rămîne în vigoare, deoarece în aceste cazuri și consoanele surde devin sonore. De exemplu [bagaž-gatof] {багаж-голов} și [naž-druk] {наш-грул}

[m'í'dv'et'-ub'ít] {медведь убит}, [górət-ufa] {Город Уфа}, [gr'ip-vyros] {Гриб вырос} etc. Aceste ultime cazuri intră greu în obișnuință, pronunțarea lor greșită persistând mult timp.³³

*

Cazurile de neutralizare a opozițiilor fonologice „dur-moale” și caracterul „dur” sau „muiat” al variantelor realizate în aceste poziții prezintă un tablou foarte complex în pozițiile antekonsonantice și destul de complex înaintea fonemului [e] și a variantelor lui. Consoanele din limba rusă care au și formă muiată se rostesc muiat înaintea fonemului [e] și a variantelor lui.³⁴ Greutățile metodice sînt în acest caz aproape similare cu cele arătate pentru pozițiile antevocalice. În consecință și în acest caz se indică confruntarea îmbinărilor de tipul [t'e] — [t'je] — [tje], ca de pildă [plat'ь] {плате} — [plat'ĭ'ь] {платье}, — [Δtjest] {отъезд}.

După cum am mai amintit, sistemul variantelor în poziție antekonsonantică prezintă un tablou foarte complex. Încă la începutul secolului al XX-lea apare palatalizarea asimilativă în aceste poziții, și prin urmare, în îmbinările consonantice de tipul „consoană + consoană palatalizată” în majoritatea cazurilor e admisă numai rostirea palatalizată a consoanei.³⁵ De exemplu [Δb'm'en] {обмен}, [láf'k'i] {лавки}, [d'v'er'] {дверь}, [s'n'ek] {снег}, [s'm'er't'] {смерть} etc. Cu toate că dicționarele ortoepice actuale consideră în multe cazuri mai indicată rostirea palatalizată a consoanelor aflate înaintea consoanelor palatalizate, totuși în limba vorbită de multe ori nu se respectă palatalizarea asimilativă a consoanelor. Cu alte cuvinte acest fenomen de asimilare prezintă o tendință de restrîngere.

Limba română nu cunoaște fenomenul palatalizării asimilative și de aceea însușirea lui se obține greu. Ținînd seama de tendința de restrîngere a sferei de asimilare în pozițiile amintite, practica predării trebuie să prevadă numai acele cazuri, în care și în limba rusă vorbită se menține palatalizarea asimilativă în mod consecvent. Aceste cazuri sînt următoarele: 1. „consoană labială sau dentală + j” în cadrul rădăcinilor și la joncțiunea radicale cu morfemele postradicale, ca de exemplu [p'ju] {пью}, [v'ju] {вью}, [s'í'm'ja] {семья}, [l'ist'ĭ'õ] {листья} (din punct de vedere ortografic după semnul delimitării, ъ, ъ); 2. „consoană dentală + consoană dentală palatalizată” (cu excepția poziției înaintea lui [l']), ca de exemplu

³³ În legătură cu schimbarea pozițională a fonemelor surde și sonore nu trebuie scăpată din vedere și schimbarea fonemelor necorelative după caracterul surd-sonor. Vezi R. I. AVANESOV, *Fonetika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, p. 168—170. În acest sens însușirea consoanelor [dz] și [dʒ] sau a variațiilor surde ale sonantelor [l], [m], [n], [r] nu constituie greutăți. Sunetul [ɣ] însă necesită o atenție deosebită.

³⁴ În cazurile cînd n-are loc palatalizarea consoanelor în pozițiile amintite (ne referim la cuvintele termeni și nume proprii de origine străină), trebuie consultat dicționarul ortoepic. însă un lucru e clar: în flexiunile gramaticale, indiferent de caracterul cuvîntului, consoanele înaintea lui [e] se pronunță muiat, și această pronunțare e considerată ortoepică.

³⁵ Vezi R. I. AVANESOV, *Russkoe literaturnoe proiznošenie*, p. 79—96; *Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie*, p. 685—687. Excepție constituie îmbinările de tipul „consoană labială + consoană dentală palatalizată”, „consoană velară + consoană palatalizată” și „consoană labială + consoană velară palatalizată”.

[čas'tʲ] {часть}, [z'd'ê'sʲ] {здесь}, [s'n'ek] {снег}, [blɔn'd'in] {блондин}, [ban't'ik] {бантик}, [s'i'vód'n'ɔ] {сегодня}, [b'ɛɡɔt'n'a] {беготня}³⁶; 3. îmbinările [n] + [č'], [n] + [š:']³⁷, ca de exemplu [pon'č'ik] {пончик}, [žen's'inɔ] {женщина}.

Trebuie să subliniem că, în cazurile arătate, însușirea palatalizării asimilative este obligatorie. Din punctul de vedere al percepției, această palatalizare este tot atât de importantă ca și celelalte modificări poziționale ale fonemelor (sonorizarea, asurzirea, schimbările după modul și locul articulării).

*

Concluziile generale atât de ordin lingvistic cât și cele metodice le vom expune la sfârșitul lucrării consacrate vocalismului și fenomenelor suprasegmentale (accent și intonație) unde ne vom referi și la problema selecționării și eșalonării materialului didactic privitor la fenomenele „dificile” sau „asemănătoare” cu fenomenele respective din limba română. În încheierea acestui articol dorim să subliniem doar o singură problemă, și anume că atunci când este vorba de însușirea unei limbi străine, pronunțarea corectă necesită o înțelegere cu mult mai largă decât ortoepia propriu-zisă a limbii respective. Pronunțarea corectă a fonemelor limbii străine respective, cu toate modificările lor poziționale în cadrul morfemelor, cuvintelor etc. nu asigură încă dezvoltarea vorbirii orale; munca efectuată pentru obținerea rostirii corecte a sunetelor necesită în mod obligatoriu o îmbinare armonioasă cu însușirea particularităților ritmice și de intonație ale vorbirii în limba străină. Această necesitate metodică își găsește explicația într-un fapt lingvistic real: accentul și intonația — ca de fapt și sistemul fonetico-fonologic — pe lângă toate asemănările lor în limbile confruntate au un caracter idiomatice, posedând particularitățile proprii numai limbii respective. Particularitățile specifice ale accentului și ale intonației se manifestă atât în privința realizării cât și în ceea ce privește funcția acestora. Întrucât intonația funcționează în cadrul unităților sintagmatice superioare (sintagma, fraza) și realizarea ei este legată de segmentarea corectă a vorbirii și relevarea diferitelor tipuri de accent în cadrul acesteia, este natural ca intonația să constituie cea mai dificilă latură a însușirii rostirii corecte a limbii străine. Necesitatea de a lega însușirea rostirii corecte a sunetelor cu intonarea corectă a vorbirii este o cerință metodică indiscutabilă.

³⁶ În legătură cu îmbinările [tɔ], [dɔ] vezi cele expuse în partea lucrării consacrată schimbărilor poziționale ale acestor îmbinări după modul de articulare.

³⁷ În îmbinările cu celelalte dentale ca de exemplu [t] + [č'], [s] + [č'], [s] + [š:] pe lângă fenomenul palatalizării asimilative au loc și alte schimbări din punct de vedere al locului și modului de articulare. Vezi partea respectivă a lucrării.

ОТНОСИТЕЛЬНО ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ОСНОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ФОНЕТИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА

(Резюме)

Авторы работы пытаются выявить и уточнить важнейшие структурные особенности консонантизма русского языка, рассмотренного сквозь призму консонантизма румынского языка. Исследование проведено на основе имеющейся литературы по фонетике русского и румынского языков. Использован также накопленный авторами опыт в преподавании фонетики русского языка студентам русского отделения. Данное явление рассматривается как с точки зрения инвентаря имеющихся фонем, так и в отношении их позиционного распределения и изменения. В работе делаются и выводы методического характера.

В результате сопоставления инвентаря согласных фонем этих языков, можно установить ряд параллельностей в области оппозиций по способу и месту артикуляции и по „глухости-звонкости“. Таким образом, в обоих языках различаются фонетически и фонологически следующие категории: носовые, боковые, дрожжистые, взрывные, аффрикаты, фрикативные; губные, губно-зубные, нёбно-зубные, заднеязычные, глухие, звонкие. Другие типологические отношения возникают в связи с количеством и характером дифференцированных в рамках этих категорий сегментов и в отношении их позиционного распределения и изменения. В этом отношении обнаруживается ряд расхождений — так называемые „трудные“ с методической точки зрения явления. Таким образом выявляются сегменты [š:] ([š'č']), [ž:] ([ž'č']) орфографически „щ“, „сч“, эч“, „сш“, „эж“, сж“, „жж“, [x] орфографически „х“, [j]([j]) орфографически „й“, „е“, „ё“, „я“, „ю“. Дифференциация глухих-звонких согласных перед сонантами [m], [l], [n], [r] ; позиционные изменения согласных по способу и месту артикуляции; конечное оглушение звонких согласных и т. п. показывают много расхождений.

Центральным вопросом является оппозиция согласных русского языка по отсутствию или наличию палатализации. Она показывает структурное различие со всех его точек зрения по сравнению с консонантизмом румынского языка. Хотя и палатализация как фонетическое явление не чужда румынскому литературному языку — и особенно некоторым дако-румынским говорам, — в русском языке, однако, степень палатализации, её фонологическое использование в разных положениях, позиционное изменение согласных по этим признакам и влияние палатализации на систему гласных — всё это является совсем специфически, отлично от румынского языка. В работе выявляются типичные случаи замещения определённых палатализованных согласных в разных позициях и в то же время даются некоторые указания на метод работы над ними.

SUR LES BASES LINGUISTIQUES DE L'ENSEIGNEMENT DE LA PHONÉTIQUE DE LA LANGUE RUSSE

(Résumé)

Il s'agit d'un essai pour relever et spécifier les traits structuraux les plus importants du consonantisme de la langue russe, vus à travers le même prisme que le phénomène roumain correspondant. Leur étude est fondée sur la littérature existante, relative au phonétisme des langues russe et roumaine, tout en utilisant l'expérience qu'ont acquise les auteurs en enseignant la phonétique de la langue russe aux étudiants de la section de langue russe. Le phénomène en question est examiné tant au point de vue de l'inventaire des formes existantes que sous l'aspect de leur distribution et mutation positionnelles. On finit par des conclusions d'ordre méthodique.

A la suite de la confrontation de l'inventaire des phonèmes consonantiques de ces deux langues, on constate une série de parallélismes dans le domaine des oppositions selon le „mode“ d'articulation, la „localisation“, et selon le caractère sourd ou sonore. Ainsi dans les deux langues au point de vue phonétique et phonologique on distingue les catégories : nasale, latérale,

vibrante, occlusive, affriquée, fricative, labiale, labio-dentale, dentale, alvéolaire, vélaire, sourde, sonore. D'autres relations typologiques font leur apparition en rapport avec le nombre des caractères des segments différenciés dans le cadre des catégories énumérées et concernant leurs distribution et mutation positionnelles. Sous cet aspect on trouve une série de divergences, des „phénomènes difficiles” au point de vue méthodique. Ainsi on relève les segments [š:] ([š'č']) et [ž:]([ž:]), orthographiés: „ш”, „ч”, „щ”, „щ”, „щ”, „щ”, „щ”, „щ”, „щ”, „щ”; [x] orthographié: „х”; [j]([i]) orthographiés: „й”, „е”, „ё”, „я”, „ю”. De nombreuses divergences résultent de la différenciation des consonnes sourdes-sonores devant les sonnantes [m], [l], [n] et [r] des mutations positionnelles des consonnes selon le „mode” d'articulation et de localisation, ainsi que de l'aphonisation finale des consonnes sonores et d'autres.

Un problème central apparaît dans l'opposition des consonnes de la langue russe en fonction de l'absence ou de l'existence de la palatalisation. Cette opposition indique une divergence de la structure sous tous les aspects en comparaison du consonantisme de la langue roumaine. Bien que la palatalisation, en tant que phénomène phonétique, ne soit pas étrangère à la langue littéraire roumaine, ni en particulier, à certains parlers daco-roumains, en échange dans la langue russe le degré de palatalisation, son emploi avec les fonctions significatives dans diverses positions, la mutation positionnelle des consonnes selon ces caractères, ainsi que l'influence de la palatalisation sur le système vocalique — tout cela se présente de façon toute spécifique, différente par rapport au roumain. On relève les cas typiques de substitution de certaines consonnes palatalisées en diverses positions, et en même temps l'on donne aussi certaines indications concernant la méthode de travail indiquée.

ASPECTE ALE INFLUENȚEI POPULARE ÎN LIMBA POEZIILOR LUI M. BENIUC

de

M. MARIN-CLOPOȘEL și I. ȘEULEANU

Elementul folcloric rămâne în poezia lui Mihai Beniuc o constantă, imprimându-i vigoare și prospețime, contribuind sensibil la conturarea specificului și originalității ei.

Cu toate acestea, exegezele de pînă acum au neglijat problema substratului popular, referirile menținându-se, în marea lor majoritate, la un nivel pur enunțativ. Se cuvin totuși amintite două contribuții¹ în care se încearcă cu bune rezultate, să se sublinieze, deși parțial², rolul și locul pe care materialul folcloric îl are în contextul poeziei lui Beniuc. Meritul cercetărilor amintite constă mai ales în faptul că au deschis discuția, atrăgînd atenția asupra importanței acestui aspect în descifrarea sensurilor creației beniuciene.

Contactul cu patrimoniul spiritual al maselor populare, interesul și admirația față de el, trebuie explicate, am crede, pornindu-se de la adeziunea și legătura intimă — de unde și o identitate în mentalitate³ — cu poporul, cu cei din rîndurile cărora s-a ridicat, afirmate în ne-numărate locuri și nedezmînțite niciodată.

Dar gata sînt oricînd, ca om de rînd,
Să mă retrag și să dispar în gloată,
Căci nu-i, în lume-aceasta, loc mai sfînt
Ca inima mulțimilor, curată.

(*Eu lingă mărul meu*)

declară poetul într-unul din ultimele sale volume⁴.

¹ M. Martin, *Elemente de viziune populară în poezia lui M. Beniuc*, în „Revista de folclor”, VII (1962), 1—2, p. 118—125 și V. Fanache, *Elemente folclorice în poezia lui M. Beniuc*, în vol. „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București, 1964, p. 63—86.

² Fiecare își propune să revină cu noi aspecte în contribuții viitoare.

³ Pompiliu Constantinescu, *M. Beniuc: Cîntece de pierzanie*, în „Vremea”, XII (1938), nr. 340 (5 iun.), p. 9, apud V. Fanache, *art. cit.*, p. 66.

⁴ M. Beniuc, *Cu faruri aprinse, Versuri*, București, E.P.L., 1964, p. 5.

Preluarea s-a produs firesc, aproape necesar, poetul cunoscînd în profunzime, ca să ne exprimăm cu chiar cuvintele lui, „inima mulțimilor, curată”. La Beniuc nu avem de-a face cu o prelucrare formală și nediferențiată a ceea ce obișnuit numim tradiție folclorică, ci, dimpotrivă, cu o asimilare organică, de substanță, a materialului extras și, mai departe, cu imprimarea de noi semnificații, adesea simbolice, motivului inițial. Asistăm mai întotdeauna la o schimbare de funcție, produsul popular fiind chemat să concureze la plasticizarea și precizarea ideii poetice, la depistarea mesajului transmis de autor.

Dacă pe linia conținutului de idei influența folclorică se face simțită prin prezența unor motive, teme, subiecte, precum și a unor elemente de viziune și concepție specifice maselor, ea se manifestă cu aceeași intensitate și pe planul formal, al materialului de construcție cu care operează poetul pentru încheierea imaginii artistice.

Elementele populare pot fi întîlnite adesea, atît în creația antebelică a poetului, cît și în cea actuală; afirmația se referă nu numai la lexic, ci și la latura fonetică, morfologică și chiar sintactică a limbii poeziilor sale.

Privind comparativ piesele scrise în perioada de început cu cele de mai tîrziu, se poate observa că în primele, faptele de limbă general populare se îmbină, îndeosebi în lexic, cu unele ardelenisme. Numărul acestora scade însă treptat, așa încît în ultimele volume, formele cu iz regional revin din ce în ce mai rar.

În ce privește fonetica nu se pot semnala deosebiri esențiale între limba folosită de Beniuc și cea literară. Atunci cînd apar totuși, prezența lor se poate explica fie prin prisma unor necesități de versificație (rimă, ritm, mai puțin măsură), fie plecîndu-se de la acea indestructibilă legătură de care aminteam, cu tot ce este popular, fie, în sfîrșit, prin faptul că, utilizînd forma populară în locul celei literare, poetul urmărește finalități legate de expresivitatea imaginilor artistice.

Iată cîteva exemple care ilustrează una sau alta dintre ipotezele noastre. Beniuc preferă formelor literare *cîine*, *mîine*, *mîini* (sg. *mîină*), *pîine* pe cele populare: *cîne*, *mîne*, *mîni*, *pîne*, indiferent dacă ele sînt cerute de rimă:

Sînt leagănul prunciei tale
Și urma ceasului de jale,
Al ultimului ce rămîne
Cînd ai trecut din azi în *mîne*.

(*Natura vorbește*)

sau nu: „Toți cîți vă-ncălziți *mînile* la focul nădejzii” (*Cuvînt înainte*), *Din spre mîne* (titlu).

Sînt întrebunțate cu precădere rostirile populare: *căendar* etc., cu *a* neaccentuat trecut la *ă*, chiar dacă e vorba de cuvinte mai noi, care nu se mai supun legii fonetice; sau: *cătră* ș.a., cu e după labiale

ori în poziție dură trecut la *ă*, ca în vorbirea poporului din toate ținuturile țării: *zamă*, *vreu* etc., cu reducerea diftongului.

Substantivul *soarte*, întâlnit și sub forma literară *soartă*, este cerut de rimă:

Crișmarul să fie chiar *Moartea*
Și slujnică soața ei *Soartea*.

(*Sălbatic*)

Pe aceeași linie se înscriu fonetismele populare: *rump* (pop. și arh. — rimează cu *scump*), *a căta* („a căuta”), impus de ritm și măsură:

Să facă loc vieții noi în lume,
Vieții pentru care *cați* cuvântul.

(*De ziua mea*)

Într-o ultimă categorie de forme — cele cu o mai mare putere sugestivă decât corespondentele lor literare — s-ar încadra: *hodină* („Umblînd fără *hodină* de seara pînă-n zori”), *a pocăni* („a pocni”), *smult-smultă* („smuls-smulsă”), *a se prumbla, subt* („sub”) etc.

Înriuriri ale limbii populare sînt prezente și în domeniul morfologiei, dar numărul lor este relativ neînsemnat; ele servesc, în cele din urmă, aceluiași intenții consemnate de noi în capitolul de fonetică.

Astfel, substantivul *vrajă*, pentru a rimă cu mesaje, primește forma de declinare a III-a, *vraje*, la fel *fașă* devine *fașe*, *lacrimă* are pluralul *lacrime* ca în vorbirea veche și cum mai apare azi regional, iar *braț*, *hambar* ș.a. au pluralul *brață*, *hambară*, transformare ce survine în urma rostirii dure a consoanelor precedente. Prin analogie cu substantive de tipul *carte* — *cărți*, *stradă* — *străzi*, *sapă* suferă aceeași alternanță, avînd pluralul *săpi* și nu *sape*.

În flexiune, una dintre trăsăturile vorbirii poporului prezentă în poezia lui Beniuc este dativul redat prin acuzativ cu prepoziția *la*:

Drumețele, să iei fără sfială,
Căci n-ai să dai *la nimeni* socoteală.

În toamnă, cînd pe creangă măr de mărui,
La pămînteni cu dragoste mă dăru.

(*Mărul de lingă drum*)

și, în altă parte:

Că am fost și beat din cînd în cînd
Ori de vin ori de femei — se poate.
Sînt aicea-n carte scrise toate.
Una știi: Nu m-am supus *la vînt!*

(*Intrare*)

Pronumele demonstrative *acesta, aceasta* sînt transcrise în formele specifice graiurilor populare: *ăsta, asta*, pl. *ăști, aste*; *acela, aceea* sînt redată fără *a*: *cela, ceea*, iar nehotărîtele *vreun, vreo* — *vrun, vro*.

Articolul posesiv este, de multe ori, neacordat cu obiectul posedat: „Cît le-am simțit *a* mele-au fost întregi” (*Nu-nîrzia*).

La verb, particularitățile cele mai frecvente sînt inversiunile și formele de viitor popular. Primele, credem, ca și alte fenomene lingvistice întîlnite în cadrul poeziilor, răspund aceluiași nevoi prozodice de care vorbeam înainte: „*Fugire-aș, dar nu știu unde să scap*” (*Mustrare*), „Căci aurul *furau-l* domniȝ iacomii” (*De ziua mea*),

Putut-aș fi eu fără tine om?
Eram o creangă ruptă dintr-un pom.
Putere-aș azi mișca mulțimi cu versul?
De mult îmi încurcam în mlaștini mersul.

(Tel)

sau:

August, August douăzeci și trei,
Cum să nu-l știm, tare bine *știmu-ll*
Fost-am, pare-mi-se, eu, din cei
Ce-i cîntară măreția, primul.

(Letopiseș)

Dar exemple se găsesc și în titlul unor piese lirice, ceea ce confirmă altă presupunere, semnalată de asemenea, și anume că poetul a recurs la ele întrucît le-a simțit mai apte pentru a imprima expresiei sugestivitate. În volumul *Culorile toamnei*, de pildă, avem două cazuri de acest fel: *Dar tot mai place-mi și Noi bucuriei dămu-i glas*.

Viitorul popular e construit prin diverse procedee: cu conjunctivul verbului însoțit de auxiliarul *a avea*: *au să aile, am să fiu*:

Vreau să fiu și *am să fiu*,
Am să fiu ce vreau să fiu.

(Îndoiala bate icuri),

cu *va* plus conjunctivul: *va să mi se deie*, sau, în alte cazuri, cu variantele populare ale lui *a vrea*; *o să dezgroape, n-o s-aveși*,

Ți-oi spune, frate codru, noapte bună!

(Odată)

și:

Eu din opincă *face-oi călimară*

(Meșterii)

Am cunoscut ce nu vor mai cunoaște
Aceia ce în urma mea *s-or naște*.

(Stema țării)

Mai relevăm câteva forme populare de adverbe, ca: *nicicînd, nici-unde, vrodată, aicea, numa, acuma, acuş, atuncea* etc., precum și locuțiunea adverbială *tiriș-grăpiș*, care, în versurile de mai jos:

Căci am luptat fățiș,
Și n-am umblat nicicînd *tiriș-grăpiș*

(*Tilc*)

contribuie vizibil la relevarea convingătoare a atitudinii lui Beniuc în raporturile cu viața, la sublinierea crezului său estetic, la desprinderea clară a „țilcului” întregii poezii.

Există în opera lui Beniuc anumite fenomene care apar cu regularitate, cum ar fi: *nainte, nalt*; particularitatea se găsește însă și în alte cuvinte: *miresmată*: „Îi totuși nici doina din ței *miresmată*” (*Spre viitor*), *a cerca*: „Eu te cunosc, dar astăzi zadarnic mai *cerci saltul*” (*Pașii pe apă*) etc., toate prezentînd lipsa prefixului *în-*, caracteristică unor graiuri populare.

După cum este știut, între sintaxa limbii populare și a celei literare deosebirile sînt aproape neglijabile, vizînd îndeosebi ordinea cuvintelor în propoziție și, mai ales, pe planul frazei raportul cantitativ existent între coordonare și subordonare.

Le Beniuc, inserarea elementelor proprii vorbirii celor mulți a avut efecte similare, cazurile de răsturnare a construcției sintactice după modelul popular, fiind destul de numeroase. Renunțarea la formele obișnuite are ca efect dirijarea atenției lectorului asupra cuvîntului accentuat din complexul sintactic dat și, în același timp, dezvăluie subtil intențiile poetului, ceea ce a dorit el să comunice. Beniuc nu spune „Unii umblă *cu cîte un topor*”, ci „Unii umblă *cîte c-un topor*”, *cîte* așezat în față vine să întărească ideea de distribuție, sau în loc de *mă mai îmbăt* — *mai mă-mbăt*, cu adverbul *mai* scos în evidență pentru a crea impresia de periodicitate („din cînd în cînd”).

În frază, se remarcă preferința pentru coordonare, în defavoarea subordonării, dîndu-se întîietate celei copulative. Ca în poeziile populare, aproape fiecare vers constituie o propoziție principală, raportul dintre ele realizîndu-se, de predilecție, cu ajutorul conjuncției copulative:

Mi-a răsănit ca floarea unui vis
Făptura ta de viță pămîntească,
Și-a prins iubirea iarăși să scîncească
Și-n inimă răni vechi s-au redeschis.

(*Dacapo*)

și mai rar cu al adversativelor:

N-a mai fost de-atuncea la -nitîlnire,
Dar eu știu că nu mă va uita.

(*Necunoscuta femeie*)

Se vor desprinde cîtece gingașe
 Ca stele căzătoare de pe cer,
 Cî sufletul va rămînea stingher,
 Și dorurile vor tînji în fașe.

(*Dacapo*)

Adesea frazele sînt formate prin juxtapunere, propozițiile ce le alcătuiesc conținînd idei de sine stătătoare:

În pas bălăbănit suim pe deal,
 Țîșnesc de sînge boabele prea coapte
 Și beți de vinul vechiului Ardeal
 Noi dezbumbăm de stele Fata Noapte.

(*Răsărit*)

sau:

Eu am luat-o fără drum în sus,
 Puteți veni pe urmele-mi de sînge,
 Mai urc, și-mi vine cîteodată-a plînge
 Și mă-ndoiesc sub cruce ca Isus.

(*Drum în sus*)

Compartimentele în care însă Beniuc face uz în cea mai mare măsură de multiplele posibilități oferite de vorbirea vie a poporului sînt cel al vocabularului și al expresiilor și zicătorilor specifice acesteia.

Aminteam că în poezia de început poetul apelează, pe lângă elementele general populare, și la unele ardelenisme, a căror prezență este însă motivată artistic în ansamblul operei sale. Expresia este, pe alocuri, voit populară. Autorul *Cîntecelor de pierzanie* se simte acasă „aicea printre ardeleni”. În poezia *Miner* își compară versurile cu un *bruș* pe care-l „*zvîrle* să ardă aur în lumină”. Într-o alta, dorește ca atunci cînd va muri să i se pună alături *clopul*; deplîngînd starea României din perioada premergătoare războiului, adevărat pustiu, în care „sporește *bozul*”, poetul, mizînd pe contrast, amintește de măreția trecutului, de *lotrii* care făceau să tremure codrul de doine și domnii de spaimă, lansînd astfel, voalat, un apel la luptă pentru curmarea răului. Oamenii erau, în aceste condiții vitrege, ca *iesmele betege*, anii — *mașteri* și ei.

Regionalisme aparținînd vorbirii ardelenesti sînt strecurate și în creația actuală a poetului, ele venind să sugereze mai plastic, ca să concretizăm, un peisaj de toamnă ca în versurile:

... vîntul, cumplit vînător,
 Adastă la pîndă și vine
 Odată și-ncepe să tragă
 În frunza din arbori *beteagă*.

(*În arborii toamnei*)

sau chipul femeii:

Ochii *mierii*, părul *băl*
Și sărutul roșu *dă-l*.

(*Păstrează*)

Iată și alte ardelenisme frecvente în prima perioadă a creației lui Beniuc, dar care revin și în cea actuală: *cătană* „soldat”, *dărab* „bucată”, *iălos* „mîndru”, *făurar* „fierar”, *împistrit* „încondeiat, împestrițat”, *loază* „om de nimic”, *mulțam* „mulțumesc”, *naț* „lume”, *ortac* „prieten, tovarăș”, *nemeșug* „noblețe”, *prunc* „copil” (în general), *sămădău* „supraveghetor”, *stavă* „herghelie”, *strujea* „cîrmei, bucată” (*strujea de vis*), *tărcat* „dungat”, *a țivli* „a țipa” ș.a. Propriu-zis, sensul multora dintre ele nu mai cere explicații suplimentare, deoarece au tendința de a deveni general populare, primesc o circulație tot mai largă.

Mult mai numeroși sînt termenii populari, prezenți nu numai în poeziile de rezonanță folclorică, ci și în poezia „intelectuală”, de data aceasta însoțiți fiind de neologisme. Alăturarea celor două categorii de cuvinte nu numai că nu distonează, dar se și integrează perfect în armonia versurilor, cu efecte nebănuite pentru expresivitatea limbajului:

Culorile toamnei ațîță
Prin arbori ciudate lumini,
Cu ochii de *lînx* ori de *mișă*.

(*În arborii toamnei*)

sau:

Voi asculta cum greierul mai rar,
Mîhnit, încoardă *scripca* solitar.

(*Înainte iernii*)

și:

Trimisu-mi-a, să-mi facă bucurie,
Un porumbel în *clonț* cu o creangă vie
Materi a.

(*Porumbelul*)

Numărul unor asemenea cuvinte populare este mare în creația lui Beniuc, iar întrebuițarea lor poate fi explicată prin faptul că, cu cît un termen este mai rar, dar totuși cunoscut, cu atîta el primește o încărcătură afectivă mai mare față de termenul comun. Dăm doar cîteva exemple, pe cele mai des întîlnite: *blîd*, *batâr* („măcar, barem”), *bumb*, *drăcovenie*, *firtat*, *hîd* („Miroase-a sînge *hîda* voastră grimă”), *oleacă*, *razna* (poezia *Greșeala umblă razna*), *șomoiog*, *sudalmă*, *vădană*, *zălud* etc. De altfel, unele dintre acestea se situează într-o zonă de interferență, între regionalisme și elemente general populare.

Un termen popular cu o frecvență mare este *hău*, denumind noțiunile de „neant, cosmos, univers” etc.

(Venim din *hău*
Și mergem tot în *hău*)

Constelațiile sînt numite în termeni specifici limbii poporului: *Găinușa, Fușteii*, iar numele lunilor, de cele mai multe ori, sînt rediate și ele în același fel: *ianuar, februar, sau făurar, octombre, novembre, decembre*.

De asemenea, folosirea frecventă a expresiilor, locuțiunilor și zicătorilor conferă operei lui Beniuc dinamism și oralitate. Expresiile populare, des întîlnite, îmbracă însă pe alocuri haina celor familiare. *Puțin* e înlocuit cu *un pic* („E că dorind *un pic* de mîngiere”). Poetul știe că unii-i *sapă groapă*, dar nu se teme;

A zice vai și alții pot
Și zic mai tare decît tine,
Acesta-i cîntecul lor tot,
Dar asta ție nu-ți stă bine.

El reamintește mereu că nu-i *pui de domn* și știe „fiarele cu spaimă cum *la fugă o taie*”. Apoi altele: *a-i umbla gura, sărac, lipit pămîntului, a băga de seamă, a-i veni ceasul, bag sama* („Vecine, m-ai chemat, uitași, *bag sama*” (*Vecinul*), *a-i da ghies, nici vorbă* („Frumoasă ești, *nici vorbă, poezie*” (*În fața veșniciei*), *a lua aminte, a-i fi dat*:

Vremea trece, vremea vine,
Dar omul trebuie să știe
A lui cînd este dat să vie.

(*Una singură*)

urma alege („Rîzi, tu rîzi, bătrînule *Criș*, Dar *urma alege*”), *a pune bețe în roate*:

Cotul Dunării mărețe,
Culmea mîndrilor Carpați
Poate-n roți *m-au pus și bețe*
Cătră evi mai năntați.

(*Cotul Dunării...*)

Nici expresiile idiomatice nu lipsesc:

Ori cînți cum ne place, ori taci,
Ori *du-te-n o mie de dracil*

(*Veniseam flăcău de pe Crișuri*)

sau: „Lumea veche, *arz-o focul*”.

Deși poate s-ar fi convenit să vorbim despre interjecții la capitolul de morfologie, ne permitem totuși să le tratăm în cadrul elementelor care dau o mare doză de oralitate stilului lui Beniuc. Alături de locuțiuni, expresii și repetiții:

O, *mîinile, mîinile* omului
Dezleagă și nodul atomului!

(*Baladele timpului nou*)

Ëi, *lira* mea, *strașnică liră*,
Putea-vei tu oare... Să cînti...
Dar *struna*,
Dar *struna* aceasta la draci
Prea-i slabă.

(23 August 1944),

interjecțiile vin să confirme o dată în plus caracterul popular al poeziei lui Beniuc. Poetul ia atitudine contra dușmanilor, amenință sau, alteori, se entuziasmează în fața realizărilor epocii noastre. Manifestarea acestor variate sentimente primește mai multă viață, limbajul devine mai viguros tocmai datorită interjecțiilor:

Ai! ce-am să-i calc odată crunt în tină,
Necruțător, fără păreri de rău.

(*E slobod să mai cînt?*)

sau:

Ah, cine-o să-i scrie baladele
Acestei lumi proaspete noi?

Hai, fă să-i răsune baladele!

(*Baladele timpului nou*)

Eli, viață, viață, tînără și nouă!

(*Furtuni de primăvară*)

*

Rezultă din cele câteva observații ale noastre, că vorbirea populară este bogat reprezentată în întreaga operă în versuri a lui Mihai Beniuc. Poetul a apelat în permanență la fonetismele, la elementele morfologice și de vocabular caracteristice acesteia. Ele i-au oferit un material vast, deosebit de prețios, care a fost folosit ca izvor continuu de îmbogățire și primenire a limbii creațiilor sale.

АСПЕКТЫ НАРОДНОГО ВЛИЯНИЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ М. БЕНЮКА

(Резюме)

Авторы анализируют лишь несколько аспектов народного влияния на язык поэтического творчества М. Бенюка. Эти влияния прослежены в различных областях языка: в фонетике, морфологии, синтаксисе, лексике.

В отдельном параграфе кратко рассматривается разговорный характер стиля, конкретизирующийся в использовании народных выражений и оборотов речи, а также повторов и междометий.

Выводы показывают, что использование народного элемента в поэзии обусловлено иногда требованиями стихосложения, в других же случаях, использование народного элемента помогает поэту придать больше яркости художественным образам. Термины, свойственные народному языку, вполне мотивированы в творчестве Бенюка, безразлично от того, идёт ли речь о стихотворениях начального периода его творчества, когда они чаще встречаются, или же об актуальном периоде.

ASPECTS OF THE FOLK INFLUENCE IN THE LANGUAGE OF M. BENIUC'S POETRY

(Summary)

The authors have in view only some aspects of the folk influence in Mihai Beniuc's poetry. These influences are studied in the various branches of the language: phonetics, morphology, syntax, vocabulary.

A special part of this paper briefly deals with the oral character of the style achieved by the use of popular phrases and expressions and of repetitions and interjections.

The conclusions show that the use of the folk elements in poetry is sometimes required by the versification, and at other times this helps the poet to a more suggestive rendering of the artistic image. The folk terms found a complete justification in Beniuc's poetry whether in his first poems — in which their frequency is greater — or in the last ones.

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA ADAPTAREA TERMINOLOGIEI SPORTIVE DE ORIGINE ENGLEZĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

de

AUREL TROFIN

Este bine cunoscut faptul că majoritatea termenilor sportivi din limba română sînt de origine engleză ; cît privește modul de pătrundere a lor în limba română, se susține că ei ar fi intrat în mare parte prin filieră franceză¹.

Vom încerca să dovedim posibilitatea unei influențe lexicale directe a limbii engleze asupra limbii române², deoarece credem că atît *Dicționarul limbii române moderne* (Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1958) cît și *Dicționarul de neologisme* (Florin Marcu și Constant Maneca, Ed. Șt., Buc., 1961) adoptă cu prea mare ușurință ideea pătrunderii lor prin filieră franceză și vom face unele observații cu privire la adaptarea acestor termeni la sistemul limbii noastre.

Încercarea de față se referă numai la domeniul sportiv. Un studiu mai amplu referitor la împrumuturi lexicale din engleză în limba română va putea aduce date noi și mult mai interesante.

Ca dovadă a posibilității unei influențe directe ne referim la următoarele date³: În anul 1899 medicul stomatolog Iuliu Weiner întors din Anglia a reușit să popularizeze fotbalul în Arad, iar la 25 august 1902 are loc primul joc oficial dintre Arad și Lugoj. Cele dintîi cluburi pentru practicarea fotbalului apar în București în 1907: „Olympia”, „Roma” formată din funcționari de la „Societatea de petrol româno-americană” și la Ploiești „United F.C.” alcătuită din salariați americani și olandezi de la societățile de petrol din localitate. Voleiul și baschetul au fost introduse după încheierea primului război mondial. Primele demonstrații și instructajul de volei și baschet s-au făcut sub direcția profesorului american Stevens⁴. Rugbiul

¹ I. Iordan. *Limba română actuală*, Buc. [1947], p. 497.

² M. Seche. *Despre stilul sportiv* în „Limba română”, VIII [1959], nr. 2, p. 82.

³ C. Kirîțescu. *Palestrica. O istorie universală a culturii fizice*. Buc., 1964, Ed. Uniunii de cultură fizică și sport, p. 561.

⁴ Voleiul și baschetul sînt jocuri de origine americană.

însă, deși este de origine engleză, a fost introdus de către tinerii români care făcuseră studiile la Paris. De aceea aproape întreaga terminologie a acestui sport este de origine franceză. În afară de aceasta trebuie să mai luăm în considerare și contactul direct din ultimele două decenii cu mișcarea cultural-sportivă din Anglia. Acest contact a putut fie să întărească prima influență directă engleză, fie să „anglizeze” termenii intrați prin filieră franceză, cu alte cuvinte este vorba despre o nouă influență directă.⁵

Această influență directă se poate demonstra prin cuvinte de origine engleză care se găsesc în românește dar nu și în limba franceză⁶. Exemplu: *centrul half* < engl. centre half; fr. demi-centre, arrière central; *back (bec)* < engl. back; fr. arrière; *go l* < engl. goal; fr. but; *golaveraj* < engl. goal average; fr. score; *golgeter* < engl. goalgetter; fr. buteur, marqueur; *goal-keeper* < engl. goalkeeper; fr. gardien du but; *jerseu* < engl. jersey, fr. maillot; *ofsaid* < engl. off-side; fr. hors-jeu; *stoper* > engl. stopper; fr. gendarme, *corner* < engl. corner; fr. coin; *dribling* < engl. dribbling; fr. conduite de la balle; *șort* < engl. short; fr. culotte; *finiș* < engl. finish; fr. arrivée; *start* < engl. start; fr. départ; *derbi* < engl. derby; fr. jeu de classement.

Deși majoritatea termenilor se găsesc atât în românește cât și în franțuzește, aceasta nu trebuie să ducă neapărat la concluzia că toți au intrat prin filieră franceză. Trebuie să ne gândim și la faptul că se tinde spre formarea unui fond lexical internațional de termeni sportivi, în care marea majoritate sînt de origine engleză. Desigur că ar fi greșit să absolutizăm posibilitatea pătrunderii directe. Nici nu ne-am gândit la acest lucru, dar exemplificările făcute credem că sînt argumente convingătoare în susținerea punctului nostru de vedere.

În ceea ce privește ortografia acestor termeni, grafia originală a fost păstrată multă vreme. Cît despre pronunțarea lor, publicul s-a împărțit în două: o mică parte care, avînd cunoștințe de limbă engleză, aveau o pronunție mai mult sau mai puțin apropiată de cea englezească iar marea majoritate care neștiind englezește, au adaptat pronunțarea acestor termeni⁷ la sistemul nostru fonetic. În general cuvintele au fost adaptate după forma orală, însă cele ale căror forme scrise n-au ridicat greutatea de pronunțare pentru vorbitorul român, au fost adaptate după forma scrisă.

La popularizarea termenilor sportivi o contribuție importantă au adus presa, cărțile și broșurile de specialitate. Numai în perioada 1950—1964 tipăriturile cu caracter sportiv au apărut într-un tiraj de aproximativ 3 000 000 exemplare⁸.

Adaptarea la sistemul fonetic al limbii noastre s-a făcut în special în terminologia sporturilor mai răspîndite, ca fotbal, volei, baschet, atletism, box, și mai puțin tenis de cîmp și canotaj.

⁵ A. I. Graur. *Etimologie multiplă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, I, [1950], fascicula I-a, p. 22.

⁶ *Sportszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

⁷ I. Gheție. *Observații asupra limbii folosite în „Sportul popular”*, în „Limba română”, VI [1957], nr. 4, p. 20.

⁸ C. Kirîțescu, *op. cit.*, p. 580.

În marea lor majoritate acești termeni au fost adaptați cam pînă prin 1952 iar *Îndreptarul ortografic* al Academiei R.P.R. apărut cu un an mai tîrziu venea să consfințească un fapt împlinit.

Vom da cîteva exemple pentru a urmări cum au evoluat acești termeni în formă scrisă: *foţbal* apare în 1924 ca *football* (Sportul an. I, nr. 1, p. 3); *Asociație*⁹ (Sportul, 26. III. 1924); *football* (Sportul, 12. IX. 1932 1/4); *soccer*¹⁰ (Sportul capitalei, 16. V. 1937); *football* (Sportul popular, 19. I. 1951), *foţbal* 1952. Alte exemple: 1932 — *shoot, goal, match, off-side, penalty; stopper, uppercut, swing*; 1952 — *match, shot, goal*; iar astăzi se scriu și se rostesc — *șut, gol, meci, ofsaid* etc. În 1924 întîlnim *cross* și *cross-country* (Sportul, 29. III.), în 1949 *cross*, în 1958 *cross*. Aceste exemple ne arată că adaptarea s-a făcut în mai multe etape. În adaptarea cuvintelor un mare rol l-a jucat limba vorbită. Sîntem siguri că, deși la început aceste cuvinte nu erau scrise fonetic, pronunțarea lor, mai ales după cunoașterea termenilor de către marele public, era apropiată de pronunțarea de azi.

La început termenii străini au fost folosiți paralel cu creații autohtone, pînă cînd unul dintre ei s-a impus. Astfel *portar* l-a înlocuit pe *goalkeeper* (Sportul, 3. X. 1932), *fundaș* și *back* (Sportul, 12. IX. 1932). Dar chiar dacă în scris *fundaș* îl înlocuiește pe *back*, acesta din urmă rămîne încă mult timp folosit în limbajul sportiv al spectatorilor pronunțat *bec*. În terminologia sportivă așadar au rămas pînă astăzi o serie de dublete. Unele dintre ele se explică prin faptul că terminologia sportivă este internațională¹¹ și există o tendință de formare a unui lexic unitar¹² datorită rolului și importanței pe care o au astăzi manifestările sportive internaționale. Astfel avem *mijlocăș — half; unsprezece metri, lovitură de pedeapsă — penalti; lovitură de colț — corner; afară din joc — ofsaid*, etc.

În general se preferă termenul străin care fiind format dintr-un singur cuvînt se încadrează mai ușor în sintagme, de exemplu *raport de cornere, minge ieșită în corner; poziție de ofsaid, regula ofsaidului, ofsaid pasiv, a practica jocul la ofsaid, gol marcat din ofsaid* etc.

În continuare vom face o împărțire a termenilor de origine engleză după modul cum aceștia s-au adaptat grafiei fonetice românești.

1. Cuvinte care se scriu la noi după pronunțarea sau aproximativ după pronunțarea din limba engleză, deci la care s-a impus forma orală: *aut* < *out* (*aut*); *finiș* < *finish* (*fini*); *henț* < *hands* (*hændz*); *lider* < *leader* (*li:də*); *gol* < *goal* (*goul*); *meci* < *match* (*mæt*); *miting* < *meeting* (*mi:tiŋ*); *ofsaid* < *off-side* (*ɔfsaid*); *șut* > *shoot* (*ʃut*); *bec* < *back* (*bæk*), etc.

2. Cuvinte care au fost adaptate cu grafia lor engleză dîndu-se acestei forme grafice valori fonetice românești adică s-a impus forma scrisă a cu-

⁹ „Asociație” este forma prescurtată de la „football-asociație” — „The Football Association” — prima federație de fotbal de pe glob creată la Londra la 23. X. 1863. Cf. C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 192.

¹⁰ Soccer — denumirea populară a fotbalului în Anglia.

¹¹ Henri Jacquier, „Un stil de limbă”: *limbajul sportiv* în „Tribuna”, nr. 5 [1957], p. 9.

¹² I. Gheție, *op. cit.* p. 20.

vîntului: *camping* < *camping* (*kæmpɪŋ*); *canoe* < *canoe* (*kə'nu:*); *club* < *club* (*klʌb*); *clubman* < *clubman* (*klʌbmən*); *corner* < *corner* (*kɔ:nə*); *fault* < *fault* (*fɔ:lt*) — unii crainici sportivi pronunță *faul*; *fotbal* < *football* (*'fʊtbɔ:l*); *half* < *half* (*ha:f*); *handicap* < *handicap* (*'hændikæp*); *penalti* < *penalty* (*pe'nælti*); *puc-* < *puck* (*ʃʌk*); *record* < *record* (*'rekɔ:d*); *starter* < *starter* (*sta:tə*) *rugbi* < *rugby* (*rʌgbi*); etc. Referitor la ultimul exemplu e bine să precizăm cum se pronunță *rugbi* și *rugbist*. Dicționarul de neologisme alături de aceste forme dă și forma *ruibist* — atunci cînd explică ofsaidul. După părerea noastră e bine să adoptăm forma *rugbi* și *rugbist* în care găsim o armonie între scris și citit și nu celelalte variante de pronunțare folosite de crainicii sportivi și care sînt un amestec nefericit de pronunție franco-engleză.

3. Cuvinte compuse care iau prima parte după forma scrisă iar cea de a doua după forma orală: *cnocaut* < *knockout* (*'nɔk'au*) *cnocdaun* < *knock-down* (*'nɔk'daun*). Actuala pronunțare românească a acestor două cuvinte recomandată de *Dicționarul de neologisme* citat, este greoaie și considerăm mai indicată forma orală englezească adică *nocaut* și *nocdaun*.

4. Cuvinte care se scriu și se pronunță cu ușoare modificări impuse de baza de articulație românească ca în engleză: *box* < *box* (*'bɔks*); *golf* < *golf* (*'gɔlf*); *lift* > *lift* (*lift*); *slip* < *slip* (*slip*); etc.

5. Cuvinte compuse din care se elimină primul element: *polo* < *water-polo*; *hochei* < *ice-hockey*; *tenis* < *lawntennis*. Aceste cuvinte se pot întîlni și în forme calchiate: *polo pe apă*, *tenis de cîmp*; forma *hochei pe ghiță* ar putea fi și calc după modelul francez, *hockey sur glace*.

6. Cuvinte compuse din care dispăre al doilea element: *baschet* > *basketball*; *bob* < *bobsleigh*; *volei* < *volley-ball*; *cros* < *cross-country*.

Pierderea unuia dintre elemente este explicabilă pentru că în noua formă aceste cuvinte nu creează confuzii pentru vorbitorul de limbă română.

După cum se vede, în scrierea acestor termeni s-a ajuns să se folosească ortografia fonetică, indiferent dacă cuvîntul reprezintă forma orală sau scrisă a termenului englez. Stabilirea formei grafice a cuvîntului depinde însă și de popularitatea sportului respectiv. Astfel, terminologia tenisului de cîmp și a canotajului, în raport cu cea a fotbalului, e mai puțin stabilă din punct de vedere ortografic. Așa de exemplu întîlnim *iahting* și *yahting*, *forhand* (*Sportul popular*, 21. VII. 1958) *back hand* (*Sportul popular*, 21. VII. 1958) *smash*, *setball* (*Sportul popular*, 15. IX. 1952) etc.

În ceea ce privește aspectul gramatical, observăm că aproape în exclusivitate acești termeni sînt substantive. Din aceste substantive, care se referă mai ales la numele sportului sau al ramurii sportive, au fost create prin afixație alte substantive — nume de agent. De asemenea există o serie de verbe provenite din aceste substantive care după părerea noastră sînt creații autohtone. Autorii *Dicționarului de neologisme* consideră aceste verbe împrumuturi din franceză. Astfel avem: *a boxa* < *box* și nu < fr. *boxeur*; *a dribla* < *dribbling* și nu < fr. *dribbler*; *a handicapa* < *handicap* și nu < fr. *handicaper*; *a șuta* < *șut* și nu < fr. *shooter*, etc.

Substantivele nume de agent s-au format de la numele sportului plus sufixele — *ist* pentru masculin și — *istă* pentru feminin. Astfel avem: *bas-*

chetbalist—*baschetbalistă*, *voleibalist*—*voleibalistă*, *fotbalist*—*fotbalistă* (în unele țări sînt și echipe de fotbal alcătuite din femei), *rugbist*, *schifist*, *canoist* *croșist*—*croșistă*, *ciclocroșist*, *polist*. (Sportul popular, 1965). Considerăm forma *poloist* mai adecvată, ea redînd mai clar numele sportului din care a derivat noul substantiv. Remarcăm că deși în forma scrisă și orală întîlnim formele *baschet* și *volei* — ca nume ale sporturilor respective — derivatele s-au creat de la formele inițiale *baschetbal* și *voleibal*.

Substantivele formate în engleză cu sufixul — *man*, cu forma românească feminină — *mană*, pe lîngă ideea de practicant al sportului respectiv o au și pe aceea de posesiune, apartenență. Astfel, în *tenisman* — *tenismană*, *sportsman*—*sportsmană* acest sufix redă ideea de practicant, în *recordman* — *recordmană* redă ideea de posesiune iar în *clubman* — *clubmană*, pe aceea de apartenență. Pluralul acestor substantive se formează prin alternanță fonetică *a* — *e* ca în engleză, la care se adugă și semnul de plural românesc, ca în exemplul *recordman* — *recordmeni*. După părerea noastră ar trebui folosite formele *recordman* — *recordmani*, *recordmană* — *recordmane*, forme întîlnite și în Sportul popular din 20. IX. 1952 8/3. De altfel, în românește există această formă de plural în *hatman* — *hatmani* și *vatman* — *vatmani*.

Substantivele care denumesc nume de sporturi, probe sportive, acțiuni, faze de joc, sînt neutre: *corner*, *henț*, *șot*, *record*, *meci*, *miting*, *croș*, *finiș*, *stop*, *swing*, *upercut*, etc. Credem că în mod greșit *Dicționarul invers* al Academiei consideră *volei* de gen masculin, probabil după modelul „*tei*”. Dar atunci de ce *hochei* este considerat neutru? După părerea noastră și *volei* este de gen neutru. Terminologia tenisului de cîmp, chiar dacă nu s-a adaptat grafiei românești, a adaptat în schimb trăsăturile gramaticale specifice lexicului nostru. Întîlnim exemple ca: *lob*, *setball*, *smash* (cu formele de plural *loburi*, *setballuri* *smashuri*) (Sportul popular, 13. IX. 1952 8/2).

În ceea ce privește tendința de adaptare a termenilor de origine engleză la sistemul ortografic al limbii noastre, fără îndoială că și de acum înainte se va impune forma care va fi mai ușor percepută de vorbitorul de limbă română și care nu va ridica probleme de eufonie. Astfel la *baseball* (beisbol), joc național american — un fel de oină românească — cu siguranță se va impune forma scrisă, *basebal*, pe cînd în cazul lui *catch as catch can*, se va impune forma orală prescurtată *checi*.

К ВОПРОСУ ОБ АДАПТАЦИИ СПОРТИВНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Р е з ю м е)

Автор занимается английскими заимствованиями в румынском языке в спортивной области и подчёркивает, что много спортивных терминов английского происхождения заимствовано непосредственно из английского языка, а не через посредство французского языка как считают обычно. Заимствованные спортивные термины относятся к области футбола и атлетики.

В дальнейшем автор показывает как адаптировались эти заимствования к фонетической системе и к орфографическим особенностям румынского языка.

SOME NOTES ON ENGLISH SPORTS TERMS IN ROMANIAN

(S u m m a r y)

The author deals with English borrowings in Romanian in the sphere of sports and points out that many English sports terms have been borrowed directly from English and not through the medium of French as it is commonly believed. The sports terms borrowed belong mainly to soccer ball and track and field events.

The author then goes on to show how these borrowings found their way within the framework of the Romanian phonetic system and the orthographic peculiarities that followed.

DOCUMENTARE

INCEPUTURILE STUDIERII LIMBII FRANCEZE ÎN ȘCOLILE
ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA
(Secolul al XIX-lea)

de
ANDREI RADU

Legăturile diplomatice ale Transilvaniei cu Franța datează încă din secolul al XVII-lea. Documentele vremii atestă prezența unor diplomați francezi la curtea principelui Transilvaniei și chiar corespondență oficială în limba franceză¹. Unii principii introduc anumite uzanțe franceze la curtea lor și folosesc limba franceză în raporturile lor diplomatice^{2,3}.

Răspîndirea limbii franceze în Transilvania este atestată, într-o lucrare de istoria literaturii, și de scriitorul Bod Péter din Ighiu, în secolul al XVIII-lea⁴.

Pătrunderea ideilor înaintate ale luminiștilor intensifică interesul față de cunoașterea limbii în care se exprimau un Montesquieu, un Voltaire, un Diderot sau Rousseau.

Datorită acestor împrejurări, moda învățării limbii franceze s-a răspîndit mai ales în cercurile familiilor nobile din Transilvania. Odraslele acestor familii, dornice să ajungă în garda imperială din Viena, erau adesea crescute cu guvernante și preceptori veniți din Franța și Elveția. Pe lângă aceasta, franceza este introdusă ca materie facultativă („praeter classem ordinariam”) la marile colegii catolice și reformate din Transilvania, de pildă la Aiud și Cluj.

¹ I. Hudiță, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie*, Paris, 1927, p. 73.

² I. Kont, *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie*, Paris, 1902, p. 43.

³ *Ibidem*, p. 47.

⁴ Bod Péter, *Magyar Athénás*, 1766, p. 4.

Mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin reformele școlare ale miniștrilor Eötvös și Trefort, limba franceză devine obiect de învățămînt obligatoriu în școlile reale, comerciale și de fete din Ungaria, rămînînd tot facultativ în licee.

La Universitatea din Cluj se înființează, la 1873, un lectorat de limba franceză, condus de J. Duret pînă în 1892, de Iacob Graf pînă în 1895; în acest an lectoratul se transformă în catedră, care este încredințată profesorului Iuliu Haraszti.

Cum s-a văzut, studiul acestei limbi era, la început, un apanaj al clasei dominante, burghezia, și mai ales cea românească, fiind ținută departe de contactul cu spiritul francez. „Una dintre maximele politice ale statului în care m-am născut, am crescut și am îmbătrînit eu — spune G. Barițiu — fusese odinioară ca tinerimea să fie crescută într-o specie de urgie asupra tot ce e franțuzesc. (...). Părinții care permiteau fiilor și fiicelor să învețe limba franceză treceau de opoziționali, de perturbatori, de adversari ai sistemului guvernamental”⁵.

Curios este faptul că ideile revoluționare pe care nobilimea maghiară caută să și le însușească, folosindu-le în lupta contra Habsburgilor, erau strict cenzurate și interzise românilor. Conducătorii Transilvaniei nu puteau ierta îndrăzneala cărturarilor ardeleni Ion Meheși, Ion Piuariu-Molnar, S. Micu Klein, Ignatie Darabant și Aron Pop, de a fi redactat acel „Supplex libellus Valachorum”, în 1791, la un an după moartea lui Iosif al II-lea, prin care se cereau drepturi egale cu cele trei națiuni privilegiate. Se simțea aici influența ideilor iluministe, lucru pe care aceste autorități nu căutau nici măcar să-l ascundă. Astfel, încercarea lui I. Piuariu de a scoate un ziar românesc la Viena, în colaborare cu Paul Iorgovici, în 1794, întîmpină o puternică rezistență a guvernatorului conte G. Bánffy, care cere Curții interzicerea apariției acestui ziar, deoarece „prea periculoasele idei de libertate ale Francezilor („perniciosissima Gallicanae licentiae principia”) se propagă cu mare iușeală și pot pricinui zguduirea liniștei publice”⁶.

Cu toate aceste opreliști, Barițiu însuși cunoștea limba franceză și majoritatea oamenilor de cultură ai Ardealului și-o însușiseră. În afară de Barițiu, înșirăm doar cîteva nume, de cărturari ardeleni, despre care avem date sigure că au cunoscut această limbă: Paul Iorgovici, Aron Pumnul, I. Codru Drăgușeanu, Iosif Vulcan, Timotei Cipariu, Moise Nicoară, Iosif Hodoș, Ion Lapedatu, Ion Meșota, A. Bunea, Victor Babeș, Andrei Birseanu, Horia Petre-Petrescu, Sextil Pușcariu ș.a. Mulți dintre aceștia au făcut călătoriile de studii în Franța sau în alte țări de limbă franceză, au făcut traduceri și s-au ocupat de cultura franceză.

Deci, cu toate piedicile oficiale, în secolul al XIX-lea ideile generoase ale iluminismului francez se răspîndiseră mai ales în Transilvania și mulți dintre ardeleni învățară limba franceză chiar numai pentru a

⁵ G. Barițiu, *Scrisoare către Obedenaru*, în „Transilvania”, nr. 5, 1876.

⁶ I. Lupaș, *Doctorul Ion Piuariu Molnar*, în „Analele Academiei Române”, seria III, tom. XX, mem. 20, București, 1931, p. 23.

putea citi în original opera lui Lamennais *Les paroles d'un croyant*, care a avut un rol atât de important în pregătirea ideologică a revoluției din 1848. Răsunetul acestui autor în Transilvania se datorește, în primul rând, colaboratorilor de peste Carpați ai *Foii pentru minte* din Brașov, Cezar Bolliac, C. A. Rosetti și Al. Russo, care încă de la 1842 scriau în presa ardeleană articole entuziaste despre ideile lamennaisiene⁷.

Fascinația pe care spiritul francez o exercita asupra intelectualilor români din Ardeal se poate vedea și din exemplele de mai jos:

Ion Codru Drăgușanu, vestitul călător ardelean, care și-a însușit franceza la București și a petrecut apoi în Franța cîțiva ani (între 1840—44, cu unele intermitențe), datează din luna faur 1844 capitolul XXXIV al *Peregrinului transilvan*, purtînd ca motto următorul proverb „american”: „Pour tout homme le premier pays c'est sa patrie, la second c'est la France”. În capitolul amintit citim următoarele cuvinte — apărute, e adevărat, mai tîrziu, în 1865⁸ —, care exprimau, fără îndoială, crezul tuturor românilor ardeleni: „Franța abia de o jumătate de veac își cîștigă libertatea, însă o cîștigă pentru lumea întregă, nu numai pentru sine. Aici se proclamă revoluția lumii moderne, aici se promulgară drepturile naturale ale Omului și de aici, ca din locul cel sacru, vor străluci razele de libertate, căci francezul e nația cea mai aptă de a conserva și dezvolta tezaurul libertății, e nația cea mai generoasă întru a-l comunica și altor popoare, precum și cea mai bună întru a-i fi pretendenți reazimul cel mai puternic”⁹.

Iar mai departe: „O singură gîntă pe lume merită stima și grațitudinea noastră. Aceasta este nația franceză, care de o jumătate de veac își varsă singele și își deșartă punga numai pentru umanitate și care, oarecînd, nu și le va cruța nici pentru noi și mîntuirea noastră...”¹⁰.

Aceleași sentimente de adînc atașament față de poporul francez au inspirat și înflăcărata poezie *La Francia* scrisă de Iosif Vulcan în 1867, cu ocazia vizitei sale în Franța:

*Francia, țara multor eroi nemuritori,
„Pămîntul libertății, ce dulce ne încîntă,
Primește-mi salutare, la țărmeura la sfîntă,
Oh! ție se cuvîin salutare de trei ori”.*

După ce salută libertatea, cultura și latinitatea, admirate de lumea întregă, poetul arată că patria sa, sora ei mai mică, „suspînă dureros”, n-are parte de bucurii. Apoi încheie cu următorul apel:

*„Condu pe a ta soră la țînta ei dorită
Oh! vino-n ajutoru-i, susține cauza-ei”¹¹.*

⁷ Ion Breazu, *Lamennais la Români din Transilvania în 1848*, în „Studii literare”, vol. IV, Cluj, 1948, p. 181 și urm.

⁸ În revista „Familia”, 1869, nr. 51 (ultimele trei capitole lipsind din prima ediție a *Peregrinului*, apărută la Sibiu în 1865).

⁹ I. Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, București, 1956, p. 254.

¹⁰ *Ibidem*, p. 262.

¹¹ Revista „Familia”, anul 1867, p. 402.

Entuziasta admirație pe care o nutreau românii ardeleni față de națiunea și limba franceză explică din plin setea lor de a-și însuși limba acestui popor. Se înțelege, cei mai mulți o învățau ca autodidacți. De pildă, tot din revista *Familia* aflăm că fostul deputat și luptător român, maramureșeanul Alois Vlad de Săliște, pe cînd era student în drept la Oradea (prin anii 1842 și următorii) „înveția limba franceză și ceti multe opuri francești, între altele și *Spiritulu legiloru* de Montesquieu”¹². Iar cînd fostul profesor de drept la Universitatea din Cluj, Ladislau Vaida, își donează biblioteca liceului din Blaj, în 1892, pe lîngă cîteva cărți franțuzești, bogatul fond cuprinde numeroase metode germane și maghiare pentru învățarea limbii franceze¹³.

Dorința tineretului ardelean de a se perfecționa în limba lui Voltaire s-ar putea deduce și din faptul următor: În 1873, la cererea scrisă a societății studențești „Petru Maior” din Budapesta, profesorul Emile Picot, mare prieten al românilor, trimite din Paris un număr de 126 volume cărți franceze bibliotecii asociației și 26 gimnaziului din Brad¹⁴. Pe de altă parte, publicațiile ardelenene și mai ales revista *Familia*, apărută în 1865, erau pline de traduceri și prelucrări din literatura franceză, cititorii fiind ținuți la curent cu întreaga viață culturală și politică a Franței, fapt pe care ne propunem să-l arătăm cu alt prilej.

*

Evenimentul introducerii limbii franceze în învățămîntul școlilor românești din Ardeal se produce în anul 1867, la Brașov, în următoarele împrejurări relatate de Andrei Bîrseanu: Mitropolitul Andrei Șaguna tocmai se întorsese la Sibiu, de la examenul de maturitate ținut la școlile centrale românești din Brașov. În urma celor constatate cu acest prilej, el trimite gimnaziului din Brașov o adresă (cu nr. 149 din 3 iulie) prin care recomandă introducerea în planul de învățămînt al anului școlar următor și studiul limbii franceze, motivînd, printre altele, această hotărîre astfel: „prin cunoștința limbii franceze tinerilor li se înlesnește în mod însemnat însușirea unei culturi generale superioare, mai apropiată firii românești decît cultura germană și maghiară, cu care Românii din Ardeal și din Ungaria veniseră mai cu seamă în contact pînă acum”¹⁵.

Directorul gimnaziului era Ion Meșota. Acesta, pe cînd își făcu studiile la Universitatea din Bonn, urmase timp de doi ani (1860—1861) cursul de limbă și literatură franceză al profesorului Monnard¹⁶. Așa se explică amploarea pe care directorul a dat-o inaugurării introducerii cursului de franceză la începutul anului școlar 1867/8 și discursul atît de

¹² Revista „Familia”, din 5/17 martie 1866.

¹³ Vezi *Anuarul școlii române din Blaj*, pe anii 1892/3.

¹⁴ Revista „Familia”, an. 1873, p. 154.

¹⁵ A. Bîrseanu, *Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov*, 1902, p. 160.

¹⁶ *Anuarul școlilor românești din Brașov pe anul 1888/9*, p. 11.

entuziast și competent pe care l-a ținut cu acest prilej¹⁷. Credem că nu e lipsit de interes să redăm ideile principale ale acestei cuvântări, în rezumat: Vorbitorul începe prin a arăta „plăcuta sa pozițiune de a aduce la cunoștința publicului distingând inaugurarea catedrei de limba franceză”. Arată apoi însemnătatea limbii și culturii franceze: „Franța a stătut și stă și astăzi în fruntea civilizațiunii europene”... Face apoi „o scurtă ochire” în literatura franceză, această „facță care luminează istoria societății europene”. Trecînd ușor peste clasici, Meșota se oprește mai îndelung asupra secolului al XVIII-lea care „descoperi lumii uimite, fără rezervă ideile reformatoare pregătite de filosofi”... „Ca să curețe putrejunea ce se încuibase în clasa nobilimii și din care străbătuse materia veninoasă pînă în casa cetățeanului și chiar în coliba mizeră a țăranului, se ivi un Voltaire”... După ce se arată importanța ideilor lui J. J. Rousseau, „idealistul cel mare de la Geneva”, a lui Montesquieu, a Enciclopediștilor, a lui Mirabeau, autorul întreabă: „Cine nu va recunoaște în aceste producții ale spiritului mersul gradat al societății omenesci din Europa? Se înșiruie apoi numele acelor francezi „care ne-au privit cu ochii iubitori de frați: Mignet, Thiers, Michelet, Saint-Marc Girardin, Bataillard, Edgar Quinet. Ultimele cuvinte sînt adresate elevilor: „Voi, iubiți discipoli, folosiți-vă cu seriozitate de această ocaziune, după care antecesorii voștri au luptat în zadar, pășiți și vă înmulțiți cunoștințele, inițiindu-vă în limba cea dulce și literatura cea abundentă a Francezilor”.

Primul profesor de limba franceză la Brașov a fost Petru Luzineanu. Această materie se predă la început ca materie facultativă în gimnaziul de 8 clase (liceu). Încă în același an școlar (1867/8) fu introdusă și la clasa a IV-a a școlii de fete (înființată în 1861). La clasele reale (înființate în 1869) și la școala comercială, franceza devine materie obligatorie, cerută și la examenul de maturitate. Ca materie facultativă era predată cîte două ore săptămînal, ca materie obligatorie cîte 2, 3 și chiar 4 ore săptămînal.

Profesorii care au predat limba franceză la școlile din Brașov, pînă la 1918, sînt următorii: Petru Luzineanu, I. Lengeru (despre care nu avem prea multe date), Ion Stinghe (care a studiat un an la Paris), Ion Lepădatu (2 ani la Paris, 1 an la Bruxelles), Ion Bozoceanu (2 ani la Paris, 1 an la Bruxelles), Arseniu Vlaicu (a studiat la Anvers), Constantin Lacea (a studiat la Budapesta, München, Lipsca și Paris). În mod temporar au mai predat: Ion Meșota, Ion Pricu, Ștefan Iosif, Ioan Socaciu, G. Chelariu, A. Birseanu, Radu Corvin ș. a. Precum vedem, pe de o parte, majoritatea profesorilor care au predat această limbă și-au făcut studiile în Franța și Belgia, pe de altă parte, aproape toți profesorii școlii posedau această limbă.

¹⁷ Discurs ținut de Dr. I. Meșota cu ocazia inaugurării catedrei de limba franceză la Gimnaziul românesc gr. ort. din Brașov, în anul 1867, în „Convorbiri literare”, nr. 18, 1867, p. 248 și urm.

Pornind, la început, de la simpla conversație practică, studiul acestei limbi moderne se intensifică, mai ales după introducerea ei ca materie obligatorie. Obiectivul urmărit este aproape identic cu acela pe care ni-l propunem astăzi: „Învățarea acestei limbi — se arată într-o scurtă programă — satisface necesitatea ce o avem de a ne înțelege cu alte popoare și dorința de a ne învața cunoștințele literare și științifice, pe de altă parte, ele contribuiesc foarte mult să cunoaștem ființa limbii noastre, dacă comparăm neîncetat gramatica lor cu gramatica limbii române. Limba modernă ne dă posibilitate să cunoaștem ne-mijlocit opera marilor clasici”¹⁸.

Manualele folosite: *Metoda practică* a lui Ahn; *Gramatica* lui Gis-chig; manualul lui Ciocanelli; *Premières lectures* de Charles Noël; manualele lui Rudinescu; manualele Fletter-Vlaicu (după 1890).

Pe lângă acestea se făceau lecturi, analize și traduceri din *Télémaque* de Fénelon, *Le bourgeois gentilhomme* și *Les femmes savantes* de Molière, *Charles XII* de Voltaire, *Don Quichotte* de Cervantes, *Guillaume Tell* de Florian, *Lettres de mon moulin* de A. Daudet, apoi poezii de Béranger, Lamartine, Victor Hugo etc. În afară de acestea, se mai foloseau: *Lectures courantes* de Gaumont, *Textes classiques de la littérature française* de Demangeot, iar la școala comercială *Traité de correspondance commerciale* de E. Degranges. Se mai recomandau: *Gramatica* de Leist și *Metoda Gaspey-Otto-Sauer*. Se puna mare accent pe conversație și pe memorizarea unor texte în versuri și proză. La fiecare două săptămâni se dădea un *pens* (extemporal). Gramatica se făcea mai mult pe baza exercițiilor din manual și era însoțită de numeroase deprinderi de pronunțare corectă și conversație.

În legătură cu principiile metodice care călăuzeau predarea acestei limbi, vom analiza interesantul articol al profesorului Arseniu Vlaicu, scris în 1899¹⁹. În primul rînd el arată scopul predării limbilor moderne în școli: pe de o parte, de a-l face pe elev să cunoască în mod comparativ mecanismul ingenios al limbilor, iar pe de alta, să dobîndească suficiente cunoștințe pentru a le putea folosi în studiile necesare carierei sale viitoare și în viața practică. Atingerea acestui scop depinde în mod esențial de „dibăcia profesorului de a da viață lecțiunilor sale” fără de care „observarea cea mai precisă a regulilor pedagogice, manualele cele mai bune, sînt în stare să adoarmă și să abrutizeze și pe cei mai geniali elevi”.

În mod cu totul justificat, Arseniu Vlaicu observă că „limba maternă trebuie să se ia de bază la propunerea celorlalte limbi. Aci nu se pretinde un studiu comparativ, ci o comparațiune generală a formelor mai însemnate, cu alte cuvinte punerea în evidență a deosebirilor tehnice între limba maternă și celelalte limbi”.

¹⁸ Articolul *Școlile reale în comparație cu gimnaziul*, în „Anuarul școlilor gr. ort. din Brașov pe anul 1872/3”, p. 9.

¹⁹ Arseniu Vlaicu, *Instrucțiunea în limbile moderne*, în „Anuarul școlii superioare comerciale din Brașov pe anul 1899/1900”, p. 6 și urm.

Revenind la profesor, autorul spune că e necesar ca acesta „să cunoască limba respectivă în vorbire și scriere cît se poate de bine, căci prin viu grai este chemat el a transplanta cunoștințele sale de limbă în elevii săi și nu prin litere moarte. Astfel e numai natural ca instrucțiunea în limbile moderne să se facă prin exerciții de vorbire și nicidecum prin învățarea pe de rost de reguli gramaticale sistematice (...). Limba vie trebuie să fie lucrul principal, iar regula moartă să fie signalată numai în treacăt, prin cîteva cuvinte, fără a se insista asupra învățării ei cu toată pedanteria filologică”.

Autorul mai cere cu toată fermitatea folosirea conversației pentru însușirea temeinică a cuvintelor și a conținutului, folosirea limbii respective cît mai mult (aproape exclusiv) în decursul lecției, precum și o lectură particulară recomandată, și controlată, din cînd în cînd, de către profesor.

Vedem, deci, că ideile priceputului profesor de limba franceză din Brașov, de acum șapte decenii sînt desprinse parcă din cel mai recent tratat de metodică a predării limbilor moderne.

Exemplul Brașovului de a introduce limba franceză în planul de învățămînt a fost urmat, destul de tîrziu însă, de încă două dintre cele trei gimnazii românești care mai existau pe atunci în Ardeal: Beiuș și Blaj (Năsăudul s-a abîjnut).

La Beiuș exista o oarecare tradiție de învățare a limbii franceze. Astfel, la serbarea societății de lectură „Samuil Vulcan” din anul 1878, elevul Grațian Florița recită în limba franceză *Cîntecul gîntei latine*, tradus de Natalia Suțu²⁰. În anul următor, elevul I. Negreanu recită poezia *Le nid de fauvettes*. Începînd cu anul școlar 1892/3, în anuarele școlii figurează și limba franceză, ca materie facultativă, predată în primii doi ani în clasele I—VIII, iar în anii următori în cl. III—VIII. Profesori au fost: Florian Stan, Petru Hetcou, Victor Borlan și Constantin Pavel. S-a predat pînă în 1918. Manualele folosite în diferiții ani consecutivi: Ahn, Rudinescu, Hoffer, Ploetz, Theiss și Bartoss-Chovancsik. Din cîteva date ale anuarelor constatăm că la limba franceză erau înscriși între 20—30 de elevi. Alte amănunte despre predarea acestui obiect nu avem.

La Blaj limba franceză s-a predat între anii 1892—1900, în următoarele condiții: „S-a propus gratuit ca studiu facultativ școlarilor din clasele IV—VIII, care s-au insinuat de bună voie. Condiția: să știe bine cel puțin maghiara sau germana”²¹. Au existat — în anul școlar 1894/5 — 3 grupe de cite o oră săptămînal. La gr. I, erau 25 elevi, gr. II, 10, gr. III, 5. Cursul avea un caracter practic, pe baza unor lecturi. Acest număr de 30—40 elevi care urmau cursul s-a menținut în toți anii cît această materie a fost predată. Profesorul benevol și „gratuit” a fost Alesiu Viciu.

*

²⁰ Revista „Familia”, anul 1878, p. 595.

²¹ Anuarul gimnaziului gr. cat. din Blaj pe anul 1894/95.

Deși modeste, aceste începuturi atestă însuflețirea cu care, în vremuri vitrege, românii din Ardeal se apropiau de studiul limbii franceze. Acesta s-a dezvoltat mai ales în Brașov, unde se simțea mai intens suflul de peste Carpați²², unde era centrul vieții culturale românești din Ardeal. Elevii plecați din Brașov la alte școli, duceau cu ei pasiunea pentru limba căreia acolo i se dăa atita importanță. Scriitorul și profesorul universitar I. Paul povestește cum, pe cînd învăța la Blaj, noul elev, venit de la Brașov, A. Bunea, îi trezise gustul pentru a cunoaște și a se perfecționa în limba franceză. „În Blaj, numai trei savanți, noi doi și Cipariu, ne îndeletniceam cu limba franceză. Și era un însemnat titlu de glorie acesta, pentru care ne invidiau mulți”²³.

A cunoaște limba franceză era, deci, un adevărat „titlu de glorie” în Transilvania, din cauza condițiilor neprielnice despre care amintea G. Barițiu. Totuși, datorită atracției deosebite pe care o exercitau asupra lumii întregi operele scriitorilor progresiști din Franța, cărturarii români ardeleni căutau, mai ales pe cale autodidactică, să-și însușească limba franceză, pe care o prețuiau și față de care simțeau o mare dragoste. Iar cînd condițiile au devenit mai favorabile, ei au căutat să o introducă în programele de învățămînt, în trei dintre cele patru școli medii românești existente în aceea vreme. Oricum, nu este un lucru fără importanță faptul că de la introducerea studierii limbii franceze în Transilvania se împlinește în acest an un veac.

ВВЕДЕНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА В РУМЫНСКИХ ШКОЛАХ ТРАНСИЛЬВАНИИ (XIX ВЕК)

(Резюме)

Мода обучения французскому языку проникла в Венгрию и Трансильванию к половине XVIII-го века. Знание этого языка было вначале достоянием дворян, господствующего класса. Мелкую буржуазию, в особенности румынскую, старались держать на расстоянии от всякого соприкосновения с французским духом. Историк Г. Барициу показывает, что родители, позволявшие своим сыновьям и дочерям обучаться французскому языку, считались „противниками правительственной системы”.

Несмотря на это, большинство румынских интеллигентов Трансильвании — в том числе и Барициу — владело французским языком и прилагало все усилия для его изучения. Это весьма естественно, так как они считали Францию старшей сестрой румынского народа, восхищались ею и любили её.

Преподавание французского языка впервые было введено в Брашове сто лет тому назад, в 1867 г. в гимназии, в коммерческой и женской школах. Открытие было торжественным. Большинство преподавателей, работавших впоследствии в этих школах, училось во Франции и в Бельгии. Применённые методы были почти сходны с методами, рекомендуемыми нами в настоящее время.

Начиная с 1892 г., французский язык был введён в качестве факультативного учебного предмета и в училищах городов Беюш и Блаж. Единственная

²² În Țara Românească limba franceză fusese introdusă în programa oficială ca obiect de învățămînt la 25 martie 1831, la Școala Sf. Sava, iar în Moldova, în 1836, la Academia Mihăileană.

²³ I. Paul, *Amintiri despre Bunea*, „Luceafărul”, 1910, p. 214.

румынская средняя школа из четырёх имевшихся в Трансильвании, а именно средняя школа из г. Нэсэуд, по неизвестным причинам, воздержалась от изучения этого языка.

Хотя и скромные, эти начала свидетельствуют о восторге и любви, с которыми трансильванские румыны, находившиеся под иностранным господством, отнеслись к изучению французского языка. Владеть французским языком, — говорил один писатель того времени — „было делом чести, за которое нам многие завидовали”.

LES DÉBUTS DE L'ÉTUDE DU FRANÇAIS DANS LES ÉCOLES ROUMAINES DE TRANSYLVANIE (XIXe s.)

(R é s u m é)

La mode d'apprendre la langue française pénétra en Hongrie et en Transylvanie vers le milieu du XVIIIe s. Au début la connaissance de cette langue fut l'apanage de la noblesse, de la classe dominante. La petite bourgeoisie, surtout celle de nationalité roumaine, était tenue à l'écart de tout contact avec l'esprit français. L'historien C. Barițiu spécifie que les parents qui permirent à leurs enfants d'apprendre le français étaient taxés d'„adversaires du système de gouvernement”.

Néanmoins la plupart des intellectuels roumains de Transylvanie, dont Barițiu lui-même, connaissaient le français. Ils déployèrent toute leur ardeur pour l'apprendre, d'autant plus qu'ils considéraient les Français comme des frères aînés du peuple roumain et qu'ils admiraient et aimaient la France.

L'enseignement du français fut introduit tout d'abord à Brașov, il y a cent ans, en 1867, au gymnase, à l'école commerciale et à l'école pour jeunes filles. L'inauguration des cours de français eut lieu dans le cadre d'une solennité. La plupart des professeurs de français qui s'y sont succédé ont fait leurs études en France ou en Belgique, et les méthodes qu'ils appliquaient étaient presque identiques à celles que nous recommandons de nos jours.

A partir de 1892 la langue française fut introduite, en tant que matière facultative, aux lycées de Beiuș et de Blaj. Des quatre écoles secondaires roumaines existant à l'époque en Transylvanie seul le lycée de Năsăud s'est abstenu d'appliquer l'enseignement du français, pour des raisons que nous ignorons.

Bien que modestes, ces débuts montrent l'enthousiasme et la passion avec lesquels les Roumains vivant sous la domination étrangère se sont approchés de l'étude de la langue française. Savoir le français, raconte un écrivain de l'époque, „était un important titre de gloire, pour lequel beaucoup de gens nous enviaient”.

NOTE BIBLIOGRAFICE ȘI RECENZII

BIBLIOGRAFIE DANTESCĂ. În anii premergători și cu ocazia sărbătoririi celui de-al șaptelea centenar al nașterii lui Dante au apărut în toată lumea nenumărate publicații. Dintre acestea voi face o scurtă prezentare a celor mai semnificative apărute în Italia.

1. **Dante Alighieri, La Divina Commedia.** A cura di Natalino Sapegno. Firenze, 3 vol. La Nuova Italia, 1961. — Dintre exegeții moderni ai lui Dante, Natalino Sapegno întrunește cele mai multe aprecieri pozitive ale specialiștilor și ale cercurilor largi de cititori. Dovadă sînt cele 11 ediții ale textului Poemului comentat de el, apărute între 1955 și 1961. Pornind de la stabilirea critică a textului și de la revalorizarea comentariilor din secolele XIV și XV, care în multe privințe talmăcesc mai bine gîndul lui Dante, cercetătorul modern, fidel principiului pe care și l-a fixat, de a lăsa sensibilității cititorului aprecierea estetică a operei, se mărginește la sublinierea momentelor poetice în complexitatea Poemului, la integrarea unei pagini în cadrul istoric și cultural, la valorificarea pasajelor în aparență cu funcție pur didascalică sau informativă, subliniind legătura lor intimă cu cele lirice. În felul acesta, prin comentariul lui Natalino Sapegno paginile cele mai celebre se îmbogățesc cu o nouă umanitate și noi valori, în complexitatea dramatică și dialectică a *Divinei Comedii*. Avînd avantajul de a fi cel mai recent comentator al lui Dante, Sapegno beneficiază de tot ceea ce cercetătorii care l-au precedat au adus pentru explicarea divinului Poem; cu o scrupulozitate și onestitate care îl onorează, Sapegno ex-

pune și discută părerile lor, de care nu o dată se îndepărtează.

2. **Giorgio Siebzeher—Vivanti, Dizionario della Divina Commedia.** A cura di Michele Messina. Milano, Feltrinelli, „Universale Economica“, 1965, 732 pp. — Este republicarea ediției lui Leo Olschki, apărută în 1954; de astă dată haina economică o pune la îndemîna celor mai largi cercuri de cititori ai *Divinei Comedii*. Rodul unor studii de o viață întreagă (1895—1952), acest vocabular cuprinde toate cuvintele din poemul dantesc, în diferitele variante și accepțiuni pe care poetul le acordă, cu indicația versurilor în care apar și chiar în citate, atunci cînd autorul consideră acest lucru necesar pentru perfectă înțelegere a unui anumit sens. Personajele, evenimentele istorice și numirile geografice sînt amplu explicate, iar sistemele filozofice și teologice care impregnează gîndirea lui Dante sînt expuse clar. Tablourile genealogice și schemele rezumative anexate permit o rapidă orientare în vastul poem. Acest dicționar este un instrument de lucru neprețuit, cu atît mai mult cît cele precedente, al lui Poletta (Siena, 1885) și al lui Scartazzini și Fiammasco (Enciclopedia dantesca, Milano, 1896) — deși acesta din urmă de reală valoare —, pe lîngă că sînt foarte vechi și deci nu au putut beneficia de marile progrese ale criticii de text dantesc, înregistrează numai substantivele și verbele.

3. **Letture Dantesche.** A cura di Giovanni Getto, Firenze, Sansoni, 1964, 2.046 pp. — Distinsul critic și istoric literar torinez oferă tineretului — dar și tuturor iubitorilor *Divinei Comedii* — o

vastă panoramă de interpretări și perspective exegetice. Fiecare cînt al operei este prezentat și comentat de unul dintre criticii italieni și străini din ultimul secol, de la Francesco de Sanctis pînă la cei ai zilelor noastre. Diferite metode, sensibilități, gusturi, stiluri se aliniază în aceste pagini, dar toate converg spre un țel: sublinierea unității poemului. Este aceasta o verificare a validității tradiției criticii danteste. Lecturile sînt semnate — cităm la împlinire — de Luigi Pirandello, Massimo Bontempelli, Giuseppe Ungaretti, Edoardo Sanguineti, Ernesto Parodi, Walter Biuni, Bruno Nardi, Pio Rajna, Mario Casella, Giovanni Getto, Carlo Grabner, Theophil Spoerri, Theodor Elwert.

4. **Dante.** A cura di Umberto Parricchi. Roma, De Luca, 1965. 364 pp. Elegantul volum care se adresează unui cerc larg de cititori ai *Divinei Comedii* și vizitatorilor expoziției comemorative, organizată cu ocazia celui de-al șaptelea centenar al nașterii lui Dante, cuprinde în partea întâi o prezentare a timpului, personalității istorice și poetice a lui Dante, precum și sublinierea permanenței sale actualității, în pagini semnate de cei mai competenți cercetători în acest domeniu (N. Sapegno, E. Esposito, B. Sanminiatielli, B. Nardi, G. Petricchi, P. Brezzi, F. Bellonzi, A. Pagliaro etc.) sau de literați și critici (G. Ungaretti, Saint-John Perse, Thomas Stearns Eliot, Thomas Mann); apoi o istorie a criticii danteste (A. Vallone), urmată de o listă a tuturor edițiilor operelor lui Dante, de la primele incunabile pînă la ultimele ediții de lux apărute cu ocazia comemorărilor din 1965, o listă a traducerilor publicate în 28 limbi (în limba română sînt amintite traducerile Mariei Chițiu (1883—1888), a lui N. Gane (1906), George Coșbuc (1924—1927—1932 și 1954—1957) și Al. Marcu (1932—1933); bibliografia criticii danteste între anii 1921—1965. Partea a doua cuprinde un ghid al expoziției danteste (de Enzo Navarra) și cataloaul exponatelor: documente, codice, editii rare, ilustrații la *Divina Comedie*, dintre care nu lipsesc cele ale lui R. Constantinescu și ale gravurii clujean Gy. Szabó Béla, și descrierea celebrațiilor danteste în Italia și în afară de Italia (pentru Republica Socialistă România se amintește doar emisiunea unui timbru poștal comemorativ). Această carte, bogat ilustrată cu re-

produceri de portrete ale poetului și ilustrații la *Divina Comedie*, începînd cu primele miniaturi și terminînd cu cele ale artiștilor contemporani, este, prin tabloul panoramic pe care îl oferă, mai mult decît o lucrare de popularizare. Competența autorilor articolelor îi dau o ținută de discuție științifică, iar bibliografia completă o face un ghid indispensabil pentru cercetători.

VIORICA LASCU

Fremdsprachenunterricht (Predarea limbilor străine), Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin, anul X (1966), nr. 1—12. **Fremdsprachen — Zeitschrift für Dolmetscher, Übersetzer und Sprachkundige** (Limbi străine — Revistă pentru interpreți, traducători și poligloți), VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig anul 1966, nr. I—IV.

Necesitățile de comunicare internațională în domeniile politicii, economiei, științei și culturii au dus la creșterea ponderii cercetărilor teoretice, la abordarea științifică a problemelor puse de practica însușirii limbilor străine precum și a translației. De aici rezultă necesitatea popularizării tot mai intense a unor noi metode de predare a limbilor străine. În ultimul deceniu și știința traducerii a dobîndit o importanță din ce în ce mai mare, lucru dovedit de numărul crescînd al publicațiilor cu caracter teoretic în domeniul traducerii și al traductibilității¹. Totuși interesul față de această tînără ramură a lingvisticii nu este destul de general.

Revistele *Fremdsprachenunterricht* și *Fremdsprachen* pun în discuție problemele mai sus amintite în mod diferențiat: revista *Fremdsprachenunterricht* concentrează tendințele pentru predarea limbilor străine pe baza unor principii științifice moderne, urmărind o fundamentare lingvistică, metodică și psihologică a procesului de însușire a limbilor străine.

¹ A. V. Fedorov, *Vvedenie v teorii perevoda*, 1955; Gerge Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Gallimard, Paris 1963; Revzin Rozencvejs, *Osnovy obščego i mašinogo perevoda*, 1964; *Materialaie primei conferințe internaționale despre problemele de bază ale științei traducerii* (sub tipar).

Revista *Fremdsprachen* își propune ca scop ridicarea calității procesului de translație și traducere prin publicarea unor contribuții pentru lărgirea și consolidarea cunoștințelor și deprinderilor în domeniul științei traducerii².

Fremdsprachenunterricht e o revistă cu profil didactic și metodic. Materialele ei se bazează pe practica predării limbilor rusă, engleză, și franceză, limbi predate în școli.e din R.D.G. Revista numără printre colaboratorii ei profesori de limbi străine din cele mai variate domenii de activitate: institute, școli, uzine etc. Bucurându-se de o mare popularitate, revista a fost distinsă cu medalia de aur „Johann Gottfried Herder”. Pledind pentru aplicarea metodelor moderne de predare, revista își pune întrebarea dacă ar fi justificată aruncarea peste bord a metodelor tradiționale. Evident că nu. Dimpotrivă, se constată că procedeele metodice clasice sînt o premisă indispensabilă pentru eficacitatea muncii cu aparatul tehnic modern. Caracterul accentuat practic al revistei reiese din planul dezbatărilor întocmit pentru consfătuirea cadrelor de specialitate, premergătoare anului școlar 1965/66, plan care prevedea următoarele:

1. Crearea unei atitudini pozitive față de necesitatea învățării limbilor străine.
2. Exploatarea maximă a potențialului educativ la lecțiile de limbi străine.
3. Schimbul de păreri dintre specialiști în privința aplicării celor mai raționale metode și procedee pentru dezvoltarea deprinderilor, a capacității de înțelegere și redare într-o limbă străină.
4. Informarea și îndrumarea amănunțită a profesorilor de limbi străine în privința planurilor de învățămînt, a măsurilor de perspectivă pentru îmbunătățirea calitativă și cantitativă a învățămîntului facultativ etc.

Miezul revistei îl constituie problemele cuprinse la punctele 3 și 4. Pentru a asigura o privire de ansamblu mai precis conturată, enumerăm temele prezente aproape în fiecare număr al Anului X. Probleme cu caracter teoretic-principal, probleme legate de organizarea și desfășurarea învățămîntului, schimb de experiență, „Vorbiți corect”, analiza critică a planurilor de învățămînt etc. Discuții, re-

cenzii, informări, bibliografia comentată a articolelor importante din reviste străine, precum și bibliografii speciale pentru predarea unei anumite limbi, completează conținutul fiecărui număr.

Probleme cu caracter principal se analizează într-o serie de articole referitoare la esența și funcția metodei modelării, semnate de Klaus Günter. După ce citează câteva definiții date pentru un model, autorul subliniază coordonarea omomorfă dintre un sistem original și sistemul modelului său. Insistînd asupra caracterului mai general al modelului, despoaie originalul de trăsăturile sale neesențiale, menținîndu-le doar pe cele relevante, fără să îngreadească potențialul funcțional al sistemului model respectiv. După analiza mijloacelor de modelare a procesului de predare și învățare (de transmîtare și receptare) a cunoștințelor noi, autorul analizează aplicarea metodei modelării la teoria și practica predării limbii ruse. Tot predarea limbii ruse servește drept exemplu și pentru raționalizarea procesului de învățămînt prin aplicarea algoritmilor. Aspecte ale problematicei predării limbilor străine dezvăluie și Georg Trübner analizînd cursurile fulger a căror metodă este exemplificată cu material englez-american. După trecerea în revistă a celor mai reprezentative metode pentru însușirea unei limbi străine într-un minimum de timp (metoda Berlitz, Gouin, Viător), autorul articolului arată răspîndirea rapidă a acestei metode în deceniul al 4-lea al secolului nostru. Rezultatele uimitoare obținute sînt motivate de către autorul articolului printr-o analiză profundă a tuturor factorilor care converg înspre scopul urmărit. Cercetările asupra motivării pentru învățarea limbii engleze, asupra alegerii, distribuiri și prelucrării metodice a volumului de cunoștințe gramaticale, prelucrarea metodică a benzilor de magnetofon în cabinetele de limbă, pun în lumină strădania revistei de a populariza cele mai noi concepții, metode și procedee care asigură maxima eficacitate în însușirea limbilor străine.

Pentru asigurarea unui nivel corespunzător de predare a limbilor străine și pentru a oferi un sprijin imediat cadrelor de predare, revista publică planurile de învățămînt pentru diferite limbi și clase. Acest material apare în fascicule detașabile din revistă, astfel că fiecare abonat posedă personal planurile de în-

² după O. K. [O. K a d e], *Der Dolmetscher und der umfassende Aufbau des Sozialismus*, „Fremdsprachen”, 1963, I. pag. 4.

vătamînt. Intensificarea învățămîntului facultativ se asigură și prin publicarea planurilor de învățămînt, elaborate pentru cursurile televizate, aceste cursuri fiind o parte integrantă din învățămîntul facultativ. Cursurile televizate alternează cu lecțiile de tip tradițional. Aceeași intensificare se urmărește și prin popularizarea așa numitelor academii uzinale și a universităților populare. La analiza celorlalte probleme amintite renunțăm, deoarece titlurile sub care au apărut sînt fără echivoc. Ca o apreciere generală a revistei relevăm îmbinarea armonioasă a problematicei moderne cu concepțiile tradiționale, precum și a problemelor teoretice cu cele practice în procesul de predare a limbilor străine.

*

Revista *Fremdsprachen* discută în prima ei parte unele problemele ale științei translației și traducerii avînd ca scop elaborarea principiilor marxiste ale acestei științe.

Probleme cu caracter general ca de exemplu esența și funcțiile limbii, limba ca fenomen social și ca mijloc de comunicare, limbă și gîndire ș.a.m.d. străbat cele patru numere sub titlul „Lingvistică pentru interpreți și traducători”. Această serie de articole, apărute în prima parte a revistei își propune să informeze pe traducători despre problemele teoretice ale lingvisticii, înlesnindu-le să se familiarizeze totodată și cu o terminologie modernă. Se expun metodele recomandate descrierii unei limbi și al echivalențelor existente între limbi. Deși în domeniul lexicului dicționarele bilingve ne oferă asemenea descrieri, ele nu cuprind totalitatea echivalențelor potențiale dintre cele două limbi. Lucrări referitoare la echivalențele structurale și funcționale lipsesc deocamdată cu desăvîrșire și elaborarea lor nici nu poate fi concepută altfel, decît cu contribuția traducătorilor, cu valorificarea experienței acestora în practica de toate zilele. Pentru aceasta se urmărește și atragerea interpreților, translatorilor și traducătorilor în discuțiile principiale ale științei traducerii.

Raportul asupra primei conferințe internaționale despre problemele de bază ale științei traducerii, care a avut loc între 26—29 octombrie 1965 la Leipzig, urmărește scopul de a informa pe cititori

despre stadiul actual de dezvoltare al acestei tinere științe și de a trezi interesul pentru problemele discutate.

Un deosebit interes suscită articolele referitoare la partinitatea și răspunderea socială a translatorului apărute în numerele 3 și 4/1966.

Tot în prima parte se publică unele materiale de un folos practic și imediat pentru traducători. Cităm articolul „Die grammatische Information und ihre Rolle bei der Übersetzung” (Informația gramaticală și rolul ei în traducere), Eberhard Fleischmann care semnează acest articol pornește de la premisa că orice text cuprînd în mod obligator trei feluri de informații relevante în procesul de traducere: semantică, pragmatică și gramaticală. Articolul se rezumă la informația gramaticală și rolul ei stilistic. Dificultățile în transmiterea adecvată a informației sînt exemplificate de către autor cu o poezie de H. Heine și un fragment din „Mantaua” lui Gogol. Articolul indică soluții pe care cititorul-traducător nu va întîrzia să le aplice.

Un alt articol în numărul 2/1966 al revistei se ocupă de transcrierea numelor din limbă rusă. Sînt expuse cele două sisteme folosite în acest scop în limba germană. În timp ce bibliotecile folosesc transliterația numită în limba germană „Bibliothekstranskription”, în literatură și în publicații este preferată transcrierea sistem DUDEN, care se evidențiază prin caracterul ei practic. Autorul elaborează unele principii ce trebuie respectate la transcrierea în limba germană a numelor din limbile care folosesc alt alfabet decît cel latin.

În seria materialelor practice care oferă soluții în cazul unor dificultăți pe care le întîmpină traducătorul, mai amintim:

a) O listă cuprînzînd denumirea diferitelor ministere, departamente, oficii din R.D.G. și traducerea lor în limbile rusă, engleză, franceză și spaniolă. Aceste traduceri standard, elaborate de către secția de traducători ai Ministerului Afacerilor Externe din R.D.G. sînt obligatorii în cadrul acestui minister, fiind însă recomandate spre folosire și celorlalte instituții.

b) Un articol semnat de Wolfgang Berger „Zum Wesen des neuen ökonomischen Systems und zu einigen Problemen seiner Durchführung” (Despre esența noului sistem economic și unele probleme ale realizării lui) apărut în nr. 1/1966 pag.

11—42, împreună cu patru traduceri model în limbile rusă, engleză, franceză și spaniolă.

Partea a doua a revistei acordă un spațiu aparte problemelor legate de limbile rusă, engleză, franceză și spaniolă. Aici sînt discutate probleme de gramatică, construcții gramaticale ce prezintă unele dificultăți în traducere (v. nr. 1, 3 lb. rusă; nr. 1, 2 lb. spaniolă; nr. 2 lb. franceză), sînt criticate traduceri defectuoase (nr. 2 pag. 108), se lămuresc termeni tehnici prin publicarea unor texte paralele din diverse domenii (exploatarea lignitului, optică etc.).

Sub titlurile „Kannten Sie schon?” (Cunoșteți?) și „Neue Dinge — Neue Bezeichnungen (Lucruri noi — cuvinte noi) sînt prezentate expresii, cuvinte rare, compuneri dificile sau neologisme. Alte materiale auxiliare pentru traducători sînt listele de cuvinte cuprinzînd o serie de termeni din domeniul electronicii, poli-grafiei, construcției navale etc. care sînt traduse fie într-una din limbile străine mai sus amintite, fie dintr-o limbă străină în limba germană.

Recenziile se limitează strict la publicații din domeniul traducerilor (dicționare bilingve, dicționare tematice, lucrări de teorie a traducerii). Se evidențiază recenzia cărții lui George Mounin „Les problèmes théoriques de la traduction” (în nr. 4 pag. 295—307), în care recenzentul — departe de a face o simplă trecere în revistă a problemelor puse de autor — ia poziție față de fiecare problemă aparte. Făcînd o analiză temeinică a fiecărei părți din lucrarea lui Mounin, autorul recenziei se referă la numeroase alte lucrări despre traducere și traductibilitate apărute mai recent, iar cititorul este atras într-o dezbateră în care se confruntă diferite păreri și concepții.

Ultimele pagini ale revistei sînt rezervate informației despre munca institutelor de traducători. Orientarea precisă, îndreptată foarte accentuat înspre practică nu asigură revistei un număr prea mare de cititori, asigurîndu-i în schimb un cerc de colaboratori foarte activi, proveniți din rîndul cititorilor, fapt dovedit și de corespondența cititorilor cu redacția, publicată uneori în revistă.

MARGARETA SZILÁGYI
EVE MARIE SILL

Henri Dieuzeide, *Les techniques audio-visuelles dans l'enseignement*. Paris, P.U.F., 1965.

Perioada modernă se caracterizează printr-o creștere vertiginosă a volumului cunoștințelor umane în toate domeniile. Acest fenomen ridică problema specializării și a marilor sinteze care devin din ce în ce mai greu de realizat. Dar acestea sînt probleme privind pătrunderea cunoașterii în noi domenii ale realului.

O problemă nu mai puțin importantă — Galaction o considera chiar ca fiind capitală pentru epoca noastră — este cea a transiterii cunoștințelor către noile generații, a acumulării și progresului cunoașterii. Aceasta ridică situații dificile de rezolvat pentru pedagogie. Vechile metode, concepute pentru realități depășite, nu mai corespund cerințelor omului modern grăbit, preocupat de a smulge cît mai mult timp perioadei de acumulare pentru a trece la munca creatoare. În aceste condiții e normal ca preocupările pedagogice să fie numeroase, complexe, contradictorii, mereu în căutare. Și ca-n orice alt domeniu tehnica modernă mîină în mîină cu cuceririle pedagogiei a pătruns și aici.

Tocmai această problemă vine s-o treacă în revistă, tratînd un material abundent, H. Dieuzeide în *Les techniques audio-visuelles dans l'enseignement* (Tehnicile audio-vizuale în învățămînt). În cele circa 160 pagini împărțite în trei părți autorul încearcă să creeze o imagine de ansamblu a acestui domeniu, a necesităților care se cer satisfăcute, a soluțiilor propuse cu avantajele și dezavantajele lor. Autorul începe printr-un scurt istoric și definește tehnicile audio-vizuale ca „ansamblul de procedee electrice și electronice de reproducere și de difuzare a imaginilor și sunetelor utilizate în comunicarea de masă pentru o percepție colectivă sau individuală organizată” (p. 4). Pentru delimitarea noțiunii de audio-vizual, autorul propune criteriul răsturnării psihologice pe care aceste mijloace o produc în raport cu metodele tradiționale. Recunoscînd avantajele acestor tehnici autorul sfătuiește totuși la prudență, întrucît prin ele deținem niște mijloace ale căror efecte nu sînt încă complet studiate.

I. *Starea actuală*. Sînt explicate unele noțiuni tehnice în legătură cu aparatura uzuală. De ex. „*Telemajie* (cuvînt ameri-

can); Panouri de sală de curs combinând un magnetofon și mai multe ecrane translucide alimentate de proiectoare fixe și cinematografice ascunse în spate. Ansamblul e comandat de un tablou de control plasat lângă biroul profesorului — mai ales în amfiteatre universitare" (p. 26). În continuare se dau cifre privind înregistrarea actuală în Franța și se trece la discutarea unor efecte ale acestor mijloace de învățare:

— lumea în diferitele ei aspecte „face erupție” în sala de curs;

— crește *receptivitatea* elevilor și *ritmul* acumulării cunoștințelor;

— este captată *atenția* și crește *energia* psihică necesară învățării;

— se schimbă raportul elev-profesor în sensul micșorării distanțelor: elev și profesor iau parte la o experiență comună;

— exercițiul este un model de *percepție* a lumii reale;

— pe plan pedagogic scade importanța „vorbirii” iar profesorul este adus la „o anumită modestie intelectuală” (p. 31);

— pe de altă parte se subliniază, în repetate rânduri, că rolul și pregătirea profesorului crește foarte mult.

Urmează o clasificare după diferite criterii a mijloacelor audio-vizuale.

II. Trei perspective pedagogice. a) *Pedagogia observației.* Mijloacele audio-vizuale permit elevilor o investigație colectivă în orice domeniu. Această activitate este conformă principiului psihologiei moderne conform căruia cunoștințele pe care elevul a fost determinat să le însușească activ măresc potențialul său intelectual. Prezentarea audio-vizuală „această versiune decantată, aleasă, organizată a realității este în același timp o concentrare de timp și spațiu” (p. 74). Încă o dată e subliniat rolul profesorului: „intervenția profesorului care, numai el, poate ajuta copilul să treacă de la curiozitate la efortul intelectual, de la o cunoaștere confuză, globală, fragmentară la una organizată” (p. 75). O problemă neîndeajuns studiată este cea a raporturilor imagine- limbaj. b) *Motivarea.* Pedagogia contemporană pune mare accent pe noțiunea de „interes, stare de agitație ușoară a subiectului conducând organismul spre o nouă stare de echilibru” (p. 83). Or, „tehnicile audio-vizuale par să fie, în grade diferite, generatoare ale unei vibrații afective deosebite” (p. 84). De unde „condiții de însușire mai rapidă și de o con-

sistență mai durabilă” (p. 84). Se disting trei grade în motivare: 1. motivarea globală, 2. polarizarea interesului, 3. crearea dorinței de a crea. c) *Învățarea* (apprentissage). Autorul distinge trei tipuri, imitarea, intuiția sensibilă a structurilor logice, învățarea prin impregnare.

III. Tendințe noi. O dată cu dezvoltarea tehnicilor de transmisie și difuzare se profetizează încetarea erei cărții care, mai abstractă, se vede înlocuită cu imagini. Efecte: copiii sînt „adultizați” și adulții sînt infantilizați. Împotriva credinței că rolul profesorului ar scădea în favoarea tehnicii audio-vizuale, Dieuzeide reacționează: „Profesorii care i-au abandonat deja privilegiul lor de mandarină ar risca să piardă prin aceasta rațiunea lor de a fi; și aceasta spre cea mai mare pagubă pentru cultură: trebuie trezit în universul vizual al omului de azi dorința de a explica, de a analiza, de a înțelege, de a judeca” (p. 119). În zilele noastre învățămîntul stă în fața unei mutații care-l conduce la a „preda mai bine, în timp mai scurt, la mai mulți elevi un mai mare volum de cunoștințe” (p. 127).

Observațiile au arătat că mijloacele audio-vizuale reduc diferențele între cei mai buni și cei mai răi elevi în sensul ridicării celor din urmă încît „ridicînd nivelul claselor și mărind omogenitatea lor, par deci să acționeze în sensul unei democratizări veritabile a învățămîntului” (p. 129). Profesorii viitorului vor trebui să fie puțin psihologi, cibernetici, tehnicieni, cunoscători ai principiilor pedagogice și profund pregătiți profesional.

Cartea se termină cu concluzii asupra acestui domeniu încă insuficient dezvoltat și studiat și care reprezintă un aspect al unei probleme de importanță vitală: educarea tinerelor generații și transmiterea cuceririlor cunoașterii umane.

IOAN BACIU

Ion Brăescu, *Modernizarea metodelor de studiere a limbilor străine*, București, Editura didactică și pedagogică, 1966.

În ultimul timp, tot mai mulți lingviști, pedagogi și psihologi se preocupă de problema predării și însușirii limbilor străine, fapt determinat de dezvoltarea științei și culturii și de creșterea relațiilor dintre diferitele țări ale lumii.

În prezent, un deosebit accent, în predarea limbilor străine, se pune pe modernizarea metodelor și pe utilizarea mijloacelor tehnice moderne.

Asupra acestei probleme, pînă acum, nu s-au publicat decît cîteva articole în diverse publicații periodice. Lucrarea conf. univ. Ion Brăescu, de la Institutul de limbi străine din București, constituie o sinteză a preocupărilor în acest domeniu din țara noastră și o bună informare de acest gen din străinătate, în special din Franța.

Scopul pe care și-l propune autorul e de a arăta „locul pe care mijloacele tehnice audio-vizuale trebuie să-l ocupe în procesul de predare a limbilor străine pe toate treptele învățămîntului nostru” și de a indica din punct de vedere metodologic „soluții pentru aplicarea lor cît mai eficientă” (pag. 4).

În prima parte a lucrării autorul prezintă importanța teoretică și practică a cunoașterii limbilor străine, interesul ce-l manifestau pentru limbile străine clasicii marxism-leninismului și marii noștri oameni de știință și cultură, care sînt principalele limbi de circulație internațională și țările în care se vorbesc, considerății în legătură cu limbile artificiale și cu privire la mașinile de tradus, etc. În continuare se tratează despre locul studierii limbilor străine în învățămîntul din patria noastră și transformările ce au avut loc în ultimii ani în predare și orientarea metodologică. Se arată locul pe care îl ocupă limbile străine în școlile generale, în licee, în facultăți, eforturile făcute pentru elaborarea de manuale adecvate, extinderea studierii limbilor străine în afara școlii, importanța unor consfătuiri și cursuri de perfecționare ale cadrelor didactice care predau limbi străine.

Cea mai mare parte a lucrării se ocupă de mijloacele auditive în predarea limbilor străine (magnetofonul, discul, laboratorul lingvistic) de mijloacele audio-vizuale (magnetofonul și filmul fix, filmul animat), arătîndu-se care sînt avantajele utilizării acestor mijloace tehnice moderne și subliniind, cu multă dreptate, că „folosirea mijloacelor tehnice fără existența unei metode de aplicare a lor nu duce însă la alt rezultat decît risipirea timpului” (pag. 31). De aceea autorul prezintă și două metode impuse pe plan internațional: metoda „Voix et images de

France”, alcătuită de un colectiv condus de profesorii P. Guberina din Zagreb și Paul Rivenc din Franța, dînd pentru exemplificare și un text al unei lecții de limba franceză și metoda „Passport to English”, utilizată pentru predarea limbii engleze. Sînt cuprinse și alte probleme ca: integrarea mijloacelor audio-vizuale în învățămîntul de cultură generală, modernizarea predării foneticii și gramaticii, folosirea lexicului fundamental, folosirea radioului și a televiziunii în predarea limbilor străine, studierea limbilor străine și vîrsta, organizarea procesului de învățămînt, baia lingvistică, utilizarea testelor în predare, etc.

Ultima parte a cărții este dedicată formelor auxiliare de activitate pentru însușirea limbilor străine: cercurile de specialitate, lectura extrașcolară a presei sau a literaturii beletristice și științifice și corespondența interșcolară, trepte superioare de activitate extrașcolară.

E de remarcat faptul că lucrarea recenzată este prima de acest gen la noi în țară, ea constituind un prețios ajutor în orientarea tuturor acelor care se ocupă de modernizarea predării și studierii limbilor străine, oferindu-le un minimum necesar pentru căutările lor ulterioare.

Lucrării i s-ar putea imputa, totuși, o tratare prea fugitivă a problemelor prezentate, neluarea în discuție a unor altfel de amenajări ale laboratoarelor lingvistice (decît cele cu cabine și semicabine) experimentate în S.U.A., Anglia, R. F. a Germaniei, a avantajelor și dezavantajelor acestora — metodice și financiare — precum și lipsa de reliefare a unor principii general valabile de utilizare a diferitelor metode în laboratoarele lingvistice și a metodicii muncii în cabinele de studiu individual. Ar fi fost, de asemenea, util să se fi arătat la ce rezultate s-a ajuns în predarea limbilor străine la Institutul de limbi străine din București, utilizînd mijloace tehnice audio-vizuale și metode adecvate acestora.

Referitor la bibliografia utilizată remarcăm lipsa unei lucrări fundamentale: *The Language Laboratory and Modern Language Teaching*, New York, Oxford University Press, 1960, de Edward M. Stack și a unor articole ca: *The Role of the Language Laboratory* de Max S. Kirch publicat în „*Modern Language Journal*” VI, 1963, *Mensch und Gerät im*

Sprachunterricht de Paul E. King, *Probleme der Sprachlaborarbeit* de Edward M. Stack, ambele publicate în revista „Programmiertes Lernen und Programmierter Unterricht“ (1964) din R. F. a Germaniei, care conțin un bogat material de

informare atât în ce privește problema generală a modernizării învățămîntului, cît și metodele muncii în laboratoarele lingvistice.

I. T. STAN

